НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ Т. ШЕВЧЕНКА
КОМІСІЯ ВИВЧЕННЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА

ЗБІРНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
ОЛЕКСИ СИНЯВСЬКОГО

„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

Друкується за ухвалою Президії Інституту
Тараса Шевченка з 21 червня 1930 р.
Директор Інституту
акад. Дм. Багалій.

НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ Т. ШЕВЧЕНКА

КОМІСІЯ ВИВЧЕННЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

КУЛЬТУРА
УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА

ЗБІРНИК I

За редакцією ОЛ-И СИНЯВСЬКОГО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“
Харків 1931 Київ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку", „Картковому Репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Зам. № 1798.

Київський Міськліт № 2755. Тираж 3.000. 8 друк. арк. Ост. 364 А-Б

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

З кінцем травня 1929 р. щойно заснована тоді *Комісія вивчення Шевченкової мови* при Київській Філії Інституту Т. Шевченка задумала видавати збірники під назвою „Культура українського слова". Тоді ж був складений і розісланий до декого з намічених співробітників майбутніх збірників проспект видання. Ось текст цього проспекту:

«Збірники „Культура українського слова" мають виходити 1—2 рази на рік і присвячуються суто-практичним питанням нової літературної мови української в найширшому значінні останніх слів. Здається, можна б обійтися й без доказів на те, що потреба в спеціяльному виданні для висвітлення різних проблем нашого живого слова аж надто вже виспіла. Таж хоч і як незаперечно дуже виросла й зформувалася наша літературна мова з часу остаточного визволення її після Жовтневої революції, все ж таки цей буйний зріст її відбувається більше стихійно, ніж то буває з літературними мовами, ніж то бажано й нормально. Не тільки ж молоді літературні мови, а й усі розвиваються й витоншуються не лише в самому процесі індивідуальних досягнень окремих майстрів слова—найвидатніших письменників.

Чи не найбільш для розвитку мови і важить якраз те, що ті індивідуальні досягнення треба уміло виявити й належно інтерпретувати, щоб вони могли стати пожиточним матеріялом іншим. Усвідомити, проаналізувати, перевірити, висвітлити, порівняти з чим потрібно й корисно певні факти літературної нашої мови—ось чого вимагає вже свідомий робітник слова і вимагає настирливо, бо без вороття минули не тільки ті далекі часи, коли, напр., „письменник" міг не уміти ні читати, ні писа-

ти (як німецький поет середніх віків фон-Ешенбах), а й ті недалекі, коли український письменник і починав і кінчав свою літературну путь без найменшої *школи* щодо рідної мови, себто в основі достоту з тією самою мовною освітою, що й перший-ліпший селянин наш. Це майже неймовірна річ, коли б тільки не факт. І тим сумніший, що хоч і перейдений той етап, неминучий і єдиноможливий колись, він тяжить над нами коли не нехтуванням, то вже безперечно недостатньою увагою до мови і подекуди навіть атавістичною орієнтацією в питаннях мови на свій етнографічний закапелок.

А з другого ж боку розбуркана свідомість культивувати свою мову через брак організованого виявлення колективної думки компетентних у справі людей збиває окремих авторів на небезпечні манівці особистих уподобань, а то й чистісіньких вигадок та безцеремонного калічення мови. З особливим притиском слід заявити, що збірники „Культура українського слова" не повинні збиватися на такі манівці індивідуальних чи групових смаків і уподобань, тенденцій і ухилів.

Не заплющуючи очей на те, що навіть найвидатніші наші письменники, найбільші клясики з клясиків не можуть у нас у справах мови бути за безапеляційні авторитети геть у всьому (через зазначені причини), редакція збірників проте ще дальше має бути від фетишизування селянської мови, бо вважає, що безоглядна орієнтація на селянську мову така ж безперспективно-обмежена, як, скажім, орієнтація в будівництві на селянську хату. Відмежовуючися нарешті від прихильників навмисної архаїзації мови (ні найменше, розуміється, не легковажачи стилістичне значіння архаїзмів) та від місцевого мовного патріотизму, отже й свідомого чи несвідомого мовного партикуляризму, редакція декларує свою готовість служити однісінькій меті — піднесенню, розвиткові, витонченню всеукраїнської літературної мови як знаряддя художньо-емоціональної чинности та наукової й державно-громадської діяльности, однаково придатного знаряддя на всіх без винятку землях українського народу в його змаганнях за своє об'єднання в робітничо-селянській Республіці. Редак-

ція не бачить іншого шляху до того, як всебічне, глибоке й об'єктивне вивчення відповідних елементів нашої літературної мови, передусім виявлення її засобів і можливостей, і популярний, спрямований на широкого споживача виклад більш-менш викінчених, обґрунтованих розвідок.

З цією метою редакція проектованих збірників „Культура українського слова" закликає до співробітництва всіх друзів українського літературного слова, прихильних до замірів редакції й одночасно компетентних у цій справі.

Редакція цілком свідома того, що *тільки коли почують її цей заклик, тільки і тільки тоді* справа з виданням безсумнівно потрібних збірників буде забезпечена.

Хоч у галузі вивчення нашого живого слова, себто насамперед виявлення й усвідомлення на наукових засадах, здається, й немає „найменш опрацьованого" з тієї простої причини, що немає й „найбільш опрацьованого", все ж редакція вважає слушним назвати ті теми з обсягу літературного українського слова, що на них особливо бажала б звернути увагу майбутніх співробітників.

Це питання й теми такі:

1. Значіння Шевченкової мови для нової літературної української мови.

2. Правопис української мови (розуміється, в площині розвитку й застосовання „Українського Правопису" Державної Правописної Комісії).

3. Ортоепія.

4. Синтакса й фразеологія.

5. Словотвір.

6. Синоніміка.

7. Наголос.

8. Провінціялізми, архаїзми, барбаризми та неологізми.

9. Рима.

10. Ритміка.

11. Звукопис.

12. Поетична семантика.

13. Вплив літературної української мови на селянську мову.

Крім статтів і розвідок на теми з української мови, в збірниках мають бути рецензії й інформації з галузі від-

повідної літератури й діяльности в інших народів, надто СРСР.»

Потім редакція намітила ще конкретніші теми, бажаючи на них звернути увагу своїх співробітників як на особливо актуальні й рекомендовані:

1. Елементи Шевченкової мови. 2. Зайві правописні труднощі (про нездорове намагання усталювати правопис там, де того зовсім не слід робити). 3. Найактуальніші ортоепічні завдання. 4. Нарис української ортоепії. 5. Наступність слів у реченні як стилістична характеристика. 6. Синтаксичні особливості ділової мови. 7. Експресивні синтаксичні засоби в мові окремих письменників. 8. Складні слова в В. Винниченка. 9. Живі словотворчі елементи (наростки) в новій українській літературній мові. 10. Матеріяли до української синоніміки (синоніми в окремих авторів). 11. Подвійний наголос в українській мові. 12. Провінціялізми й архаїзми як стилістичний засіб. 13. Фонетичні підвалини добірної рими в українській мові. 14. Природний (натуральний) і умовний (символічний) звукопис в українській поезії.

Подаючи тепер усе це під увагу й розвагу ширших кіл прихильників українського слова як передмову до першої збірки, редакція тішиться надією, що її заміри не передчасні, сподіванки не марні, засади не хибні й не чужі всім тим, кого обходить ця справа, що збірники знайдуть свого і споживача і співробітника.

Адреса редакції: Київ. Вул. Леніна 7. Філія Інституту Т. Шевченка. Ред. КУС.

15. VI. 1930.

Олекса Синявський.

ЕЛЕМЕНТИ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ, ЇХ ПОХОДЖЕННЯ Й ЗНАЧІННЯ.

I.

Не довгий іще шлях нової української літературної мови, всього якихось 130 років, як вона знайшла тверду базу в народній мові Нової України, в мішаних і більш-менш одноманітних говорах новоколонізованої території східньої половини етнографічної України. Котляревський — Квітка — Шевченко, а територіяльно Полтава — Харків — південно-східня Київщина — ось ті моменти, що назавсіди матимуть значіння вихідних в історії цієї мови, хоч, звичайно, на них вона (історія) ще далеко не кінчається навіть щодо своїх первнів. Наша бо літературна мова, як власне й кожнісінька жива мова, не стоїть закам'яніла, а все формується, збагачується на щось нове, позбувається іншого тощо. Та тільки наша мова через специфічні назверхні обставини досі розвивалася (а почасти ще й тепер) нерівно, якось поривно, зиґзаґами. Зиґзаґи ці іноді аж надто великі на таку загально-національну річ, як літературна мова, що повинна б, здається, текти спокійніше, рівніше, наче велика ріка супроти своїх допливів, прирічків, потоків. Та в тім то й річ, що не тільки аж до великої революції нашої, а почасти навіть і пізніше в розвиткові літературної української мови помітне особисте, персональне втручання далеко більше, ніж то буває з сталішими літературними мовами. Не тільки діялектичне походження окремих письменників, не стерте школою й громадським уживанням літературної мови, причина тому, а ще й певний намір, особисті вподобання, що подекуди й досі так чи сяк впливають на літературну мову, намагаючись принаймні надавати в її еволюції різних напрямків, „курсів". Все ж ніяк не слід думати, що наша літературна мова ще й досі перебуває сказати б у становищі „верховинних допливів", а не самої річки: основна лінія її ясно визначилася вже в перший період її розвитку, в першій половині минулого століття. Не можна тільки спрощувати питання, добачаючи альфу й омегу

літературної мови і минулих діб і пізніших у народній (власне селянській) стихії її. Більші чи менші, але завсіди були й є в ній наявні й інші елементи, і основна лінія її не може бути визначена як цілком проста, одноцільна, вона сама ще може бути розкладена, і серед тих складників її знаходимо, крім народньої (селянської) мови, ще й такі, більш чи менш органічні й помітні, як старовкраїнський (іноді просто слов'янський), російський, польський, з неслов'янських мов і нарешті елемент штучний. Як до письменника, надто ж як до мовного жанру, ці елементи виступають взагалі нерівно, напр., в спеціяльних наукових працях може бути дуже багато інтернаціональних слів.

Троха́ чи й треба доводити, що наукове виявлення, визначення складників нашої літературної мови, аналіза мови окремих письменників, груп, літературних шкіл і напрямків не тільки бажані з погляду ретроспективних наукових інтересів („оглянутися назад"), а й дуже потрібні для нашого сьогодні, бо вони допоможуть усім не байдужим до свого й чужого слова краще орієнтуватися в справах мови. Справді бо, за ким і кудою іти в справах літературної мови? Безоглядно культивувати мову селянську, як намагаються деякі, але ж яку саме, якої місцевости? Кувати всілякі „дивогляди", щоб тільки не було схожости з російською мовою? Викидати з тієї ж підстави й з такою ж безоглядністю питомі свої споконвічні слова й словосполучення? Чи навпаки, з покірливістю, мовляв, „іти за життям", не перебираючи хапати з живої мови на Україні все „що за водою пливе" (а, до речі, й себе не натруджуючи стараним вивченням мови)? Певна річ, крім цих крайніх і подекуди супротилежних тенденцій можлива й якась нібито середня лінія, до деякої міри примирна, і мабуть кожна неупереджена в справах мови людина вже a priori згодиться, що правдивий „курс" літературної мови й має бути спрямований нею, бо й фактично так воно єсть. І тому правда, хоч між тими двома крайніми спрямованнями середніх власне може бути багато, а завдання науки на тім, м. ін., і полягає, щоб точніше визначити в кожному окремому обмеженому „шматкові" української літературної мови (напр., в окремого письменника) ту лінію, себто точніше виявити його мовні складники, їх походження, взаємовідносини й місце в літературній мові взагалі. Коли й взагалі для кожного моменту життя кожної літературної мови величезне значіння має все попереднє її, то для нашого часу значіння мови нашої літератури, все ж таки далеко демократичнішої, ніж багатьох інших, тим паче велике, бо в пізнанні того минулого здобудемо більшої певности й на наше сьогочасне.

Знов же не доведеться умотивовувати думку, що в усьому нашому минулому щодо літературної мови Шевченко стоїть у центрі. І його соціяльне походження, і його територіяльна приналежність (з центру етнографічної України) і його нарешті винятковий геній письменника дозволяють сказати, що його мова дуже багато в чому може бути нам за дороговказ у справах мови і на сьогодні, і в кожному разі аналіза її допоможе нам розібратися в цьому надто складному знарядді культурного процесу народу — літературній мові.

Ми не ставимо тут собі на завдання всебічно й повно заналізувати Шевченкову мову, для нашого завдання вистачить виявити найхарактерніші риси основних елементів її в фонетиці, морфології, надто ж у синтаксі й лексиці насамперед щодо їх походження, отже вирізняючи елемент народньо-український, староукраїнський (слов'янський), чужомовний і нарешті елемент штучний.

II.

Народня стихія в Шевченковій мові, певна річ, може бути науково виявлена головним чином у зіставленні з іншими елементами її, а крім того ще у зіставленні різних діб творчости Шевченка (динаміка мови), отже повно вона може стати перед нами власне тільки тоді, коли будуть виявлені й інші елементи Шевченкової мови і то на хронологічній канві розвитку й творчости Шевченка. Все ж тут ми спинимося на характеристиці народнього елементу в його мові покищо без зв'язку з іншими, зауваживши передусім, що посилатимемося ми в своїй цій праці дуже часто на автографічний матеріял, іноді майже виключно на нього (напр., в фонетичній характеристиці), при тім, звичайно, раз-у-раз точно вказуючи джерело наших посилань — автограф то і який саме, чи щось інше.

Як уже зауважено, ми зовсім не маємо дати тут вичерпну й усебічну характеристику Шевченкової мови, нас бо цікавить тут питання елементів її, отож нам і потрібна характеристика в такій лише мірі, в якій вона визначає ті елементи, розмежовує їх. З таких же мотивів, а крім того ще через брак місця, ми не однакову віддаємо увагу всім сторонам мови, напр., зовсім мало спиняючись на наголосах Шевченкової мови, що само могло б бути за окрему тему.

Начнем же убо...

Народня стихія Шевченкової мови з усіх її, мови, боків (фонетика, морфологія...) відзначається супроти мови інших українських письменників першої половини XIX ст., а по-

части й пізніших, відсутністю в ній чи принаймні дуже незначною наявністю мовних провінціялізмів. Шевченкова фонетика, морфологія, наголос, синтакса, лексика майже зовсім не мають у собі провінціялізмів з погляду, звичайно, сьогочасної літературної нашої мови, бо тільки ж вона може правити за вихідний пункт для тями „провінціялізм". З погляду бо самих народніх говорів кожну говірку можна взяти за вихідний пункт, і тоді всі інші говірки будуть ніби її відмінами, а те, чим вони відрізнятимуться від першої, й буде з її погляду провінціялізмом. Отже, виходить, в цілому Шевченкова мова в частині народній майже повністю ввійшла в літературну українську мову, в кожному разі в такій великій частині, як ніяка інша мова іншого українського письменника шевченківської й дошевченківської доби, та навіть і з письменників пошевченківської доби мало хто вносив у свою мову так небагато провінціялізмів, як Шевченко. Взагалі нова українська літературна мова зародилася, зміцніла й виросла на ґрунті новоукраїнських говорів, де, м. ін., не тільки злились і поєднались основні старі мовні прикмети південних і північних говорів Старої України, а й розвинулися чи закріпилися характерні супроти інших слов'янських мов українські риси, як от *-я* в закінченнях іменників ніякого роду (*зілля...*), дзвінкі приголосні перед глухими та в визвуці в вимові, білябіяльне *в* (*вовк...*), середнє *л* в вимові, м'яке *ц* в закінченнях, закінчення *-ський, -цький, -зький*, характерні наголоси в різних рядах (як *несемо́, берете́, ідемо́..., розі́лле́ться, пі́де, піді́пре́ться...*).

Алеж, напр., у Гр. Квітки чимало провінціялізмів мовних, як от у морфології: *беріт, ідіт..., роблють, ходють..., по п'ятіх, по грудіх...*, у синтаксі: *ходити по хатам, по дворам...*, у лексиці: *батрак, рішитися, завсегда, средственний, царамонитись, халахур* тощо, не засвоєних літературною українською мовою. Причина тому, що в народній частині Шевченкової мови майже немає провінціялізмів з погляду сьогочасної нашої літературної мови, щонайбільше в територіяльних умовах походження Шевченка: народня основина його мови походить із центру української етнографічної території, із місцевости хоч і безперечно мішаних новоукраїнських говорів, але найстарших і найменше підпалих чужомовним впливам" *). Говори південно-східньої Київщини, звідкіля бере початок Шевченкова мова, межують з одного боку з північними українськими говорами, з другого з західніми, і можна сказати, що вони, хоч

*) Див. „Записки Істор.-Філолог. Відділу ВУАН", кн. IV. 1924, ст. 133 та „Україна" 1—2 кн. 1925, ст. 100.

і як безсумнівно бувши говорами новоукраїнськими, найближчі до говорів Старої України. У мові Шевченкових творів, як побачимо далі, навіть є деякі прослідки наче північних староукраїнських говорів, правда, в такій малій пропорції, що вони майже не помітні на тлі його новоукраїнської говірки чистого типу без вузьких провінціялізмів. Отже, характеристика народньої мови в Шевченка в дуже великій мірі буде й характеристикою сьогочасної літературної мови.

Так, фонетика Шевченкової мови—це фонетика сьогочасної української літературної мови за винятком хіба може декількох дрібниць. Та звичайно й дрібниці ті, відрізняючи мову Шевченкову від сьогочасної нашої літературної мови, не відрізняють її від народніх говорів новоукраїнських, а тільки вказують, що Шевченкова мова подекуди вужче-народня, ніж літературна, послідовніше новоукраїнська, ніж остання.

Поперше. Коли порівняти сьогочасну нашу літературну мову, Шевченкову мову, східньоукраїнські народні говори й південно-західні народні щодо вживання *і* чи *о* в приростках та прийменниках (д*і*ждати — д*о*ждати, з*і* мною — з*о* мною...), то яскраво виявиться, що Шевченкова мова в цім ближче стоїть до східніх українських говорів, ніж до південно-західніх і літературної мови, бо в Шевченковій мові досить часто трапляється тут *о*, а не *і*: з*о*в'яла (автограф Б 73 *), з*о*тне (Б 81 і М 50), з*о* всего свита (чит.: „зо всього світа" Б 214), понад*о* мною (Б 228), з*о* львами (Б 281), д*о*ждуся (М 41), з*о* мною (М 53), в*о*зьмуця (М 55), перед*о* мною (М 274), в*о*зьмить (чит.: „возьміть" М 421), в*о*зьму (М 421), не кажучи вже за такі, як д*о*гнала (Б 77), д*о*стать (М 56), з*о*старіюсь (М 209), хоч, звичайно, у Шевченка часто є й *і* в таких випадках, напр.: на об*и*краденный земли (чит.: „на обікраденій землі" Б 241), д*и*ждыся (чит.: „діждешся" М 208), ув*и*рвалась (чит.: „увірвалась" М 231 двічі), д*и*йшовъ (М 310), нез*и*ходило (сонечко, чит.: „незіходило" М 347). А ось у його листах (цитую з „Повного зібрання творів Т. Шевченка т. III. Листування. ВУАН" 1929): в*о* сни (4 стор.), д*о*йде (34), д*о*ждуся (117), під*о*ждать (117), з*о*треця (135), але з і — д*и*ждемо (7), од*и*шлить (28),

*) Так умовно означують „Більший" автограф, а літерою М означують „Менший" автограф. Ці автографи це зошити власноручних Шевченкових записів своїх віршів. Крім цих Шевченкових автографів, є ще й інші, але коли ми посилатимемося на них, то називатимемо їх повно.

Наводимо ми приклади точно за автографами, себто за Шевченковою графікою — див. „Україна" за 1925 р., кн. 1—2, ст. 100... Цифрами означуємо, як звичайно, сторінку автографа, де те слово чи слова написано.

розіграли (117), візьмуся (122), обійдуся (121). Що це явище споріднює Шевченкову мову з східніми діялектами супроти півд.-західніх, і що наші літературні нахили до таких *і* в „зіставляти“, „зі мною“ тощо зах.-українського походження, видно вже з етнографічних записів із цих двох діялектичних груп говірок. В II. й V. тт. Труд-ів Чубинського на десятках пильно переглянутих сторінок у записах із Харківщини, Дніпропетровщини (= Катеринославщини), Вороніжчини тощо ми натрапили майже порівно (випадків по 30) слів і словосполучень із *і* й *о* (зібрались — послали...), при тім тільки послав (від „послати“ Чуб. II. 537), послали (ib. 304), пошлеш (ib. 121), послав (Чуб. V. 1207), пошли (ib. 72), зостався (Чуб. II. 386), зосталось (ib. 537), достану (ib. 219, 607), побъють (ib. 122), доставати (Чуб. V. 848), зостанемось (ib. 856, 1191), порветься (ib. 792), зо мною (ib. 486, 631), але тільки *і* в таких, як (у)війти Чуб. II. 220, 221, 304, 306, 606), піти (ib. 120, 306, V. 475, 477), зійти (Чуб. V. 1200), зібратися (Чуб. II. 220, 225, 607), піймати (Чуб. V. 655), пізнати (ib. 225), обізватися (Чуб. V. 478, 648), обіллється (Чуб. V. 850) тощо та такі з *о*, як погнати (Чуб. II. 305, 306), пройти (Чуб. V. 475), повъязати (Чуб. II. 120), доглядати (Чуб. V. 849), підождати (Чуб. II. 307). Декілька прикладів трапилося й таких, що взагалі в новоукраїнських говорах (і в Шевченка) бувають і з *і* і з *о*: діждати (Чуб. V. 850, 1207, буває в цих говорах і дождати), візьми (Чуб. II. 388, V. 72), дойду (Чуб. II. 389), изогріла (ib. 306, чит: „ізогріла“).

Але дещо відмінна картина з етнографічних записів Я. Головацького (Нар. пѣсни Гал. и Угор. Р.), звідкіля ми виписали на кількох десятках сторінок з 50 випадків з *і* та з 40 з *о*. Взагалі в західніх говорах трохи ширше вживається *і* в приростках, а до того ще зрідка й у прийменниках. Так, ми відмітили з *і* такі випадки: зістатися *) (Голов. Нар. п. II. 306, 508, III_1. 106), дістати (I. 207. II. 5, III_1. 106), післати, пішлю (I. 307, II. 505, III_1. 306, 307, III_2. 207, 306), пірвати (III_1. 106), пічну (III_1. 205), пібьє (I. 105) і навіть у прийменниках: зі Львова (III_1. 105, III_2. 209 **), зі стрѣхъ (III_1. 109, звичайно, *ъ* треба читати за *і*). В іншому більш-менш те саме, що й у східніх говірках: пійти, пішли, піду, пійду, обібрати, розібьюся, розігнати, увійти, війду, обіймати, (с)пізнавати (ib. passim) тощо. Але з *о*:

*) За старим етимологічним правописом у Головацького замість попідкреслюваних *і* літера *о* з дашком, але ми це друкуємо сьогочасним нашим правописом, бо в друкарні нема тих літер.

**) Але до Львова:

„З Золочева ажь до Львова,
А зі Львова ажь до Вѣдня“.

дознати, погнати, помняти, возьму, зоставляти, зоставатися, надо мною, зо всѣмъ, підо мною, передо мною, зо мнов (=зо мною), при тім іноді й в обох варіянтах: відіймаю (III₁. 104), відійшовъ (II. 205) і підоймивъ (III₁. 107, 409), підоймѣлося (III₂. 305), відойшла (III₂. 209).

Так само і в записах з Поділля А. Димінського (М. Левченко. Казки та оповідання з Поділля I—II. 1928 р. ВУАН): піб'є (ст. 314), дістати (322), дігнати (347), „як пімреш, то всьо вам зістане" (571) тощо.

У нашу тему не входить питання про історію походження й взаємовідносини слів і словосполучень із прийменниками то з *і*, то з *о*. На цім місці я тільки зауважу, що в новоукраїнських говорах, наскільки можна спостерігати по етнографічних записах тощо, *і* й *о* в цих випадках здебільшого бувають послідовно, себто, не чергуючися: в тому самому слові в приросткові буває або вже завсіди *і*, або завсіди *о*, а в прийменниках і взагалі *і* буває рідко (уві сні, але звичайно зо мною, надо мною тощо). У приростках *і* виступає часто і досить послідовно, тільки ж у невиявлених ближче умовах, напр., звичайно: зібрати, розібрати, обігнати, обізватися, розігріти, розіб'ється, увійшов тощо, отже перед групою приголосних, хоч і розіходитися тощо. Щодо *о* в приростках, то воно послідовно з'являється тоді, коли ті приростки мають певне формальне значіння, напр., у дієсловах завсіди *по* в таких формах, як поспати, потру, помну, погну, пойму (віри), попхати, пождати, поллю тощо (але пірнути, пізнати, спіткнутися, піймати, піти — тут приросток не однакове значіння має, а різне в кожному слові). Немало випадків і подвійного уживання приростків: підоткнув і підіткнув, зоп'ястися і зіп'ястися тощо.

Принагідно зауважу ще, що хоч і як мало досліджене досі це явище в живій мові, все ж, здається, в чистих південно-українських говорах (східніх і західніх) не можна знайти надійних доказів на гіпотезу про проміжне тут між *і* й *о* *и*. Сумнівні припущення в цих говорах не тільки таких форм, як одибрати, а й таких, як розийшлися (див. „Записки Істор.-Філолог. Відділу ВУАН. кн. VII—VIII" 1926, ст. 80).

Подруге. Відсутність діялектологічних описів мови південної Київщини, а зокрема району, де замолоду жив Шевченко і де, отже, формувалася його мова в її народній частині, не дозволяють нам з цілковитою певністю віднести одну ознаку його фонетики до місцевих прикмет, а саме, досить поширене в його автографах *о* чи *е* в ненаголошених складах там, де тепер ми вживаємо *і*, і де й у сьогочасних народніх говорах на схід і захід від Шевченківщини тільки *і*.

Уже в своїй статті „Дещо про Шевченкову мову" ми навели чимало слів із автографів Т. Шевченка з *о* й *е* замість *і**). Але до них можна додати ще з автографа Б: радость (ст. 106, 211), молодость (106), Хвастовъ (161), зъ того Мижигорья (161), Хвастовського (161), реготъ (213, у сполученні: „реготъ! Гоминъ"); з автографа М: Трахтемировъ

*) Це такі слова: яворъ, реготъ, обокъ, самотный, крепачкою, корень, семья, межъ ними, гордость, щирость, сиротъ, двоюродный, але деякі з них часто повторюються — див. „Україна" 1925 р. 1—2 кн., ст. 110).

(95), радость (199), молодость (199, 281), Хвастовъ (325), Быховъ (326), Мижигорь (421), въ Мижигорья (422); з автографа Б: семья (76, також і „въ симьи“ 142, 214); з автографа М: семья (39), камень (135, 201), крепакъ (276), въ семьи (310), осень (406). Те, що тут маємо *о, е* замість сподіваного *і* саме в ненаголошених складах, дуже схиляє нас до думки, що це ознака північно-українських діялектів, де вона органічна*). Але чи можна це потвердити й сьогочасними діялектами півд.-східньої Київщини і якими саме, як сказано, невідомо за відсутністю в літературі відповідних матеріялів. У кожному разі велика одноманітність умов, де знаходимо *о* й *е* (в ненаголошених складах) не дозволяє пояснювати їх тільки впливом російської мови чи й старої книжної української, на що дещо можуть натякати саме географічні назви та слова з наростком *ость*. Неясно покищо тільки, як треба розуміти ті *о* й *е* зам. *і*, чи то слід того, що в первісний склад населення Шевченківщини ввіходили виходні з північної України, полишивши в мові деякі залишки своєї говірки, чи то пізніші впливи сусідніх говорів, чи ще що. Кінець-кінцем цілком можливо, що в говорах Шевченківщини ця ознака північних говорів в сей час є, але далеко слабша, ніж вона виявлена в Шевченка. У такому випадкові треба буде розв'язати інше питання: чи в говорах Шевченківщини зникають північні риси, чи Шевченко збільшував *о* й *е* замість *і* підо впливом російської мови абощо.

Зокрема ж щодо звичайної в Шевченка форми приростка — прийменника *од* (а не *від*), то поперше це цілком відповідає більшості новоукраїнських говорів (власне всім, крім північної смуги), а подруге це вже риса не північноукраїнська, бо в праукраїнській мові ми маємо не тільки *отъ*, а й *от* — див. А. Преображенскій. Этимологическій Словарь русскаго языка *отъ*.

Знов же достоту так, як і в цих народніх говорах, у Шевченка *від-* буває тільки в таких словах, як *відсіль, відтіль, відкіль*.

Потрете. За середнє *л* у Шевченковій мові, здається, можна говорити з більшою певністю, ніж я був висловився в „Україні“ кн. 1—2 за 1925 р. на 109 ст. Крім наведених там прикладів написів у Шевченкових автографах (билшъ, билше, далшъ, возмутителна), за середнє *л* можуть свідчити ще багато подібних записів у автографі Б: билше (88, 127), неволник (88), сиделце (125), неволныка (128 двічі), генералшою (171, 172), былшъ ничого (218), билшъ (216);

*) Див. Вс. Ганцов. Діял. класиф. укр. говорів у „Зап. Іст.-Філ. Відділу Укр. Ак. Н. кн. IV“.

в автографі М: божевилна (229), билше (257), билшъ (384), мелныкъ (345)*).

За те, що ці й подібні написи без *ь* у Шевченка не тільки відбивають давню староукраїнську традицію, а й живу вимову *л* у певних випадках перед приголосними як не м'якого, промовляє не тільки численність їх, а головним чином і те, що так Шевченко пише й зовсім нові слова без жадної правописної традиції як генералша, сіделце, божевілна, мелник. Важко було відбитися цій прикметі (сер. *л*) перед голосними, але можна припустити, що й тут у Ш. було те саме характерне середнє *л*. А середнє ж *л*, наскільки відомо про це в діялектологічній літературі, хоч і не найхарактерніша ознака новоукраїнських говорів, але все ж безперечно одна з них (див. Труды Моск. Діалект. Комиссіи вып. 5, ст. 64 та Записки Наук. Т-ва ім. Шевч. у Львові т. 117—118, ст. 354 і 367).

Почетверте. Характерна новоукраїнська риса *-я* в іменниках ніякого роду (*життя*...) в Шевченкових автографах відбилася без жадної домішки з інших говорів чи старої книжної мови, напр., в автографі М: тымъ зильлямъ поганымъ (312), въ Мижигорья (422), безталання невсыпуще (53), якбы знатьтя (138), оце тоби Запорожжя (356).

Такі винятки, як „солдацькее нежитіе" (М 40) без особливих пояснень зрозумілі як запозичення з староукраїнської мови (див. далі). *-я*, а не *-е* тут до Шевченка знаходимо не завсіди навіть у письменників із новоукраїнської території, напр., у Котляревського знаходимо традиційне старокнижне (а може ще з наслідування російській мові) *-ньє* тощо (безталанье, весильемъ... — див. Ювілейний збірник на пошану акад. М. Грушевському II, ст. 209).

Попʼяте. Хоч і не геть виключно новоукраїнська прикмета довгі приголосні в таких випадках, як *віллля*, *сіллю*..., алеж найпослідовніша якраз на сході супроти південно-західніх та північно-західніх українських говорів (див. Труды Моск. Діал. Ком. В. 5, ст. 64 та 66), в Шевченковій мові відбилася дуже яскраво звичайним й ясним написанням *ньн*, *жьж*, *нн*... (безталаньня, Запорожьжя... див. „Україна", кн. 1—2. 1925 р., ст. 109, але поданий там матеріял може бути значно поповнений із нових автографів, цілком стверджуючи висловлені в статті висновки про наявність у Шевченковій мові довгих приголосних).

Проте, ця характерна для новоукраїнських говорів прикмета в мові Шевченковій має й деякі вужчі діялек-

*) Поруч написів з *ль* в автографі Б: бувальщина (87), бальци (127), невольныками (128, 129) генеральша (172 тричі) невольничій (212), дальши (227 двічі); в автографі М: въ бальци (144, 256), весильной (258), генеральшою (379 двічі).

тичні — треба гадати, місцеві, південно-київські — ознаки: це дуже послідовне скорочення звичайно довгих *ць, сь* в дієслівних закінченнях (*ться, шся*). У Шевченкових автографах дуже багато і майже завсіди написи типу „дивуюця"..., „злякаєся", що наче свідчить про те, ніби в нього тут були скорочені приголосні супроти звичайніших, здається, в новоукраїнських говорах довгих (див. „Україна", 1—2 кн. 1925 р., ст. 109 *).

Інтересно відмітити ще Шевченкове *р* в тих фонетичних умовах, де мало б постати довге м'яке *р* (*рря*...). Раз тільки трапилось мені відмітити тут *рр*: понадвирьрю (авт. Б 201), але матирью [Б 8 1 12, так само й у М, а крім того в М ще на 287 ст. і раз в Черніг. („Не спалося")], Мижигорья (М 422). Є думка, що довге м'яке *р* широко відоме в українських говірках, хоч певних свідчень за це власне нема, а такі написи, як ото в Шевченка „понадвирьрю" хібащо свідчать про графічну аналогію (звичайні вони, між іншим, у Винниченка, принаймні в друкованих творах, та подекуди й у інших письменників). Аджеж, як бачимо, в Шевченка далеко більше написів з *рья, рью*, себто з коротким *р* та *й* за ним, як і в сьогочасній літературній мові. Принаймні мені не відомі українські східні говірки з довгим м'яким *р*, а відомі тільки з *рй* (*подвір'я*...), що, мабуть, стоїть у зв'язку з загальним нахилом *р* до ствердіння **).

---

*) Але важко сказати, чи були скорочені в Ш. приголосні на місці правописних *чц, тч, чч*, бо мало на певні висновки матеріялу, та й той суперечний: вкупоци (в автографі Б 72, так і в М і в Чернігівському автографі), завсіди квичастый, заквичалися, але въ Туреччини (авт. Б 26, 27, також у М), якъ тій болячци (М 404).

По сукупності всіх даних про довгі приголосні можна, наче б то, сказати так: зважаючи на те, що Шевченко в одних випадках дуже послідовно й часто пише *ння лля*... (в іменниках), в других також послідовно й часто *ця, ся* (в дієловах) і нарешті вагається в третіх (*чц, чч, —ц, ч*), слід цьому надавати й відповідного фонетичного значіння, а саме, що в першій категорії випадків у нього були довгі приголосні, в другій послідовно скорочені, в третій у стадії скорочення. Адже в усіх цих категоріях Шевченко не був зв'язаний якоюсь правописною традицією, і тому за тими написами треба бачити живу його вимову. Загальний характер Шевченкової графіки дуже сильно промовляє за це — див. „Україна", 1925 р., кн. 1—2, ст. 100...

Та чи справді цим Шевченко відбив діялектичну прикмету своєї місцевости, і чи справді ця діялектична прикмета вузька, говорити з великою певністю не можна, бо наша діялектологія ще надто не розроблена.

**) А проте, цілком відповідно до західнього становища Шевченкової народньої мовної основи на терені новоукраїнських говорів, себто до того, що вона межує з говорами західньої діялектичної групи, де тверде *р* дуже поширене (напр. у подоляка Ст. Руданського — див. Аг. Кримський—Мик. Левченко. Знадоби до життєпису Ст. Руданського, ст. 238). і в Шевченка *р* було дещо більше тверде, ніж далі на схід від Шевченківщини: ликаръ (з авт. листа до В. Лазаревського 20. XII. 1847 р. в Черніг. муз.), ликарувати (Б 33), базаръ (М 266, 350), ратуйте (М 256 двічі),

На інших фонетичних прикметах Шевченкової мови докладно ми не спинимося й обмежимося лише на перелікові їх та загальних увагах при цім через меншу характерність їх або тому, що вони властиві всій українській мові чи більшості народніх говорів, або тому, що вони надто вузькі діялектизми і не мають більшого значіння в нашій літературній мові.

Так, нам зовсім нема чого спинятися на таких всеукраїнських чи принаймні поширених в усіх основних говорах прикметах, як отвердіння губних, крім хіба зауваження, що в Шевченка зовсім не було дуже поширеного на всій території українських говорів *мн* з колишнього *мя, мю...*, бо він виключно пише тимя (в автографі Черн. муз. „Заворожи мені волхве"), симьи (Б 214) і т. ін. і тільки так. Проте *мл* в авт. М раз трапилося: въ соломляному (231 ст.). Далі, дзвінкі приголосні не переходять у Шевченка в відповідні глухі перед глухими та в кінці слів перед павзою, як і в північно-західн. та новоукраїн. говорах (див. „Труды Моск. Діал. Ком." вып. 5, ст. 64, 65), напр.: двадьцятою (Черн. авт. „Сон"), вздовжъ села (Б 125), ни видсиль и ни видтиль (М 134), людьского (М 53) і т. ін.

У дієслівних закінченнях у Шевченка виключно *-ть*, але це закінчення дуже поширене в новоукраїнських говірках (тільки не є єдине там — див. „Ювіл. Збірник на пошану акад. М. Грушевському" II. 209 ст., а також і в півн.-зах. — див. „Труды Моск. Діал. Ком.", вып. 5, ст. 67).

Ненаголошене *е — и* в Шевченка зміщується, як і в багатьох інших українських говірках, а той тип цього змішування, що властивий Шевченковій мові, знається, слід вважати за норму для літературної нашої вимови: правописне *е* й *и* перед складом із *е* ненаголошеним вимовляються близько до *е*, а перед наголошеним *и* — близько до *и* (див. „Наукові Записки Харків. Наук.-дослід. Кат. Мовознавства" II, ст. 11 — 12). Так само щодо приголосних зубних *н д т л* перед *і* з *о* та *ить*: твердість їх у Шевченка повинна бути визнана за норму для літературної вимови, та вона, безперечно, й дуже поширена в українських говорах, звичайно, на півдні („Україна", 1 — 2 кн. 1925 р., ст. 106 — 108).

Можна вказати ще ряд дрібніших фонетичних характеристик Шевченкової мови в її народній основині, як от *-ува-* в дієсловах (ib., ст. 106), *-ський, -цький, -зький* у

а в М на 399 ст. байстрюкъ переправлено Шевченковою рукою з байструкъ. Тільки ж Шевченковій говірці не була властива теперішня норма літературної мови — послідовне тверде *р* в кінці складу, і в його автографах звичайні кобзарь, шинкарь тощо.

прикметниках, *-и* в назовному відм. множини присвійних прикметників (ib., 107 ст., але ця, дуже поширена по новоукраїнських говорах, прикмета не прищепилася в літературній мові), *і* в инях наворотних дієслів *бер, мер, пер* (умірати, забірати, випірати — ib., 111 ст., теж явище літературній мові не властиве, але по народніх говорах відоме досить широко). Дещо в Шевченковій фонетиці є навіть таке, що ми, відай, могли б назвати, виходячи з сьогочасного нашого мововідчування, вульґаризмом: Шевченко писав, надто в першій половині своєї літературної діяльности, *шо* замість нашого літературного *що* *).

Можна ще вказати на деякі фонетичні подробиці й дріб'язки Шевченкової мови ради того, що за них була боротьба в літературній нашій мові. Напр., на те, що в Шевченка знаходимо довгі шелесні м'які: Запорожьжя (М 330, 356; див. ще вгорі), що якраз і стало нормою в літературній мові **).

Приголосний *н* перед шелесними та *-ство* у Шевченка, як і в новоукраїнських говорах взагалі (і в літературній мові), не був м'який, про що свідчать такі написи в його автографах, як раньше (М 239), на панщини (Б 231), панства (Черн. авт. „Сон") тощо, що в західніх говорах має інший вигляд, як про це одностайно свідчать уже граматики української мови західньо-українського походження (див., напр., Стоцький і Ґартнер, Руська граматика, 1907 р. § 43; В. Сімович, Грам. укр. мови, 2 вид., ст. 189, 116).

Цікаво відмітити ще одну, поширену в усій українській мові, надто ж у східніх говорах, звукову рису, а саме відпадання назвукового *о* після визвукового голосного попереднього слова. Явище це в українській літературній мові використовується дуже рідко. Винятково рідко трапляється воно й у Шевченка:

Якбы знала
Матуся горенько твоє,

*) Трудно сказати, чи по всій Україні в народній мові звичайне це *шо*, але в новоукраїнських говорах воно вже поширене, подекуди майже геть зовсім витіснивши *що*, при тім за цим іде й перехід *ще, іще* в *ше, іше*. Чи це тільки східньо-українська фонетична ознака (звичайно, як спорадичне явище)?

**) Але дуже поширеного в східніх українських говорах пом'якшення шелесних у таких випадках, як *бімсять, кричять*... (див. ще ст. 23), *лошя, курчя*..., у Шевченка не було, як нема його й у сьогочасній літературній мові. Що його не було в Шевченка, видно з його написів бижать (авт. Б 101), внуча (Б 105), курча (Б 281), княжат (Б 90) — див. іще „Україна", 1 — 2 кн. 1925 р., ст. 103.

Звичайно, жадного „мовного" значіння не мають Шевченкові написи выізжають (Б 128) тощо щодо *зж*, бо в Шевченка, як і в усіх без винятку українських говорах, тут можливо тільки *ждж*.

Чи отдалабъ за генерала
Дытя едынее свое?
Ни недалабъ! автимъ не знаю... (авт. М 381).

З контексту ясно, що „недалабъ“ треба розуміти не як „не дала б“, а тільки „не ддала б“ (з „не оддала б“).

Може так би слід розуміти й „до школи дала“ („Ой крикнули сірі гуси“)?

Безсумнівно відбилася ця риса в листі Шевченка до Гр. Квітки 1841 р.: „Тилько й ридни, шо вы дни“ (Т. Шевченко, т. III. Листування. ВУАН, 7 ст.).

Можна вказати ще й такі фонетичні прикмети новоукраїнських говорів у Шевченковій мові, почасти защеплені й у літературній мові, почасти ні, як от: зіма (в автографах ніколи нема „зыма“), братік (теж), обнімати (теж), роздигся (М 297), яблунька (Б 280), наборъ (Б 230), до речи, речами (М 234, 175), може ще розхристана (М 291, чит.: розхрістана *)

Зате дуже тепер поширений на Київщині придиховий *г* перед голосними в назвуці (гобід, Голена...) Шевченкові був невідомий, наскільки можна бачити це з його автографів, напр., в авт. М по орихи (345), выострю (821), по улици (322), осьмый (406), Въ Острій брами (415) тощо.

Навіть наросток *-ін* (у вимові *-ин* по м'якому приголосному) замість *-ин*, що трапляється по цих говорах у прикметників від іменників із м'яким приголосним перед закінченням, є в Шевченка: „Прісіне письмо“ (Т. Шевченко, Т. III. Листування. ВУАН, 176 ст.).

Перейдімо тепер до морфології. Не меншою мірою типова новоукраїнська, а багато в чому разом із тим і всеукраїнська також морфологія Шевченкової мови. Так, майже всі подвійні чи то навіть потрійні закінчення в певних морфологічних категоріях у Шевченка властиві й усім новоукраїнським говорам та навіть іншим чи то півд.-західнім, чи півн.-західнім, чи навіть і тим і тим, хоч, треба зауважити, частенько про такі явища в говорах у науці ще нема точніших даних, крім поверхових спостережень. В кожному разі основний характер вживання у Шевченка, напр., *-а* (*-я*) з одного боку і *-у* (*-ю*) з другого в родов. відм. однини іменників чоловічого роду той самий, що й у народніх говорах і в сьогочасній літературній мові, що „купили хріну“, „серед лану“, „віку не збавиш“, „із степу“ і навіть такі вагання, як „не варт вона огня святого“ і „коло огню стали“, або „изъ Бакчисараю“

*) Так це слово пишуть і Котляревський і Квітка, а в Грінченковому словнику це слово з *и*, а не *і* через непорозуміння.

(авт. М 332), „од Борисполя“ (ib. 226), „до Парнаса“ і тут же „ „зъ Парнасу“ (ib. 177), це так само, як і в сьогочасній літературній мові, як і в народніх говорах. Я не спинятимуся докладніше на таких іще морфологічних різноманітностях у Шевченковій мові, як „в Дунаєві“ і „в Дунаї“ і „по Дунаю“, „по Дніпрові“ і „в Дніпрі“ і „в Дніпрові“ і т. ін., „яворові корінь мив“ і „голоду раді“, „у тім преславному“(*-ім — -ому* в прикметникових закінченнях), що разу-раз трапляються в його творах, і підкреслю лише деякі з його морфологічних рис, так чи ін-як характерних саме для його народньої мови. До таких рис належать, напр., ті, що властиві і народній мові і літературній, але цій останній лише в її віршовому секторі, або принаймні художній, але не властиві діловій мові. Так, дуже поширені в народніх говорах, здається, тільки новоукраїнських, дієслова дійсного способу теперішнього часу однини на *-а*, *-я* з старіших *-ае*, *-яе* (зна, гуля...), у Шевченка теж трапляються часто (у „Кобзарі“ в нього $^1/_3$ форм з *-а*, *-я*, $^2/_3$ з *-ае*, *-яе*). Ці форми власне невідомі літературній прозі. Майже настільки ж поширені в Шевченка й прикметникові форми *-ая* (*-яя*), *-ую* (*-юю*), *-ес* (*-ее*), *-ії* (*-ії*) (форм із *-ая*, *-ії*... 833, форм із *-а*, *-і*... 1892). Навіть у прикметниках іменникового значіння вживає Шевченко старого закінчення „(сонечко)..., мов жених той молодую, землю оглядало“ (Сліпий 376 *). Але ці форми вже інше значіння мають: вони архаїчніші проти форм стягнених (біла...) і в народніх говорах звичайні в архаїчних північних говорах, а в інших головним чином в піснях. В мові літературній ці форми теж трапляються лише в поезії, крім хіба займенникових *тая*, *цее* тощо, що бувають і в діловій мові. Значіння стилістичного архаїзму й за досить поширеними в Шевченкових віршах формами наказового способу дієслів другої особи множини: *окропіте*, *порвіте*... замість звичайних тепер *окропіть*, *порвіть*. Характерне для всієї нашої віршової мови, почасти також і для художньої прози, чергування закінчення в дієйменниках *-ти*, *-ть* (*-тися*, *-ться*) у мові Шевченковій у такому вигляді: тих і тих форм у нього майже порівно, тільки дуже переважають форми на *-тися* супроти *-ться* (на *-ти* — 701, *-ть* — 691, *-тися* 161, *-ться* — 60).

Щодо народньої мови, то, здається, Шевченко відбив саме центральні говори: на захід від Шевченківщини чим-

---

*) Цифрами позначається рядок у творі, а рахували ми ті рядки за виданням „Поезії“ Т. Шевченка „Книгоспілки“ 1927 р.

раз послідовніше вживається закінчення *-ти*, навпаки на схід, де чимало є вже говорів з послідовним *-ть* (*брать, знать, купаться...*), як напр., на Запоріжжі тощо *).

Форми типу *білая, ідіте, казати* супроти *біла, ідіть, казать* у Шевченка безумовно мали стилістичне значіння архаїзмів, принаймні дуже часто. Про це свідчить те, коли їх найчастіше вживає Шевченко: в творах поважного, урочистого, елегійного характеру, де треба викликати певні емоції. Напр., у вірші „Три літа" знаходимо прикметників із довгим закінченням 13 разів і з коротким 14 разів, наказового способу дієслів на *-іте* 3 (на *-іть* нема), дієйменників на *-ти* 9 випадків (на *-ть* нема). У „Музі" прикметників на *-ая*... 8 і 1 на *-а*, дієйменників на *-ти* 2 (на *-ть* нема).

Дещо більше супроти теперішньої літературної української мови вживає Шевченко й нечленних форм прикметників і теж використовуючи їх із стилістичною метою як архаїзми, напр., у мові козака: „Я стар був, немощен" (Буває, в неволі 68 рядок). Часто такі форми в нього ідуть поруч лексикальних слов'янізмів (див. далі).

Форми з *-сь* (такі, як *смієюсь, берись*...) у нього переважають над формами з *-ся* (перших 1269, других 849), при тім є в Шевченка *-сь* і по приголосних: *бивсь, бійсь, опрігсь, прокинсь* тощо.

Яскраво новоукраїнські в Шевченка й деякі займенникові форми, як от родовий та орудний відмінки однини жіночого роду від *той, цей, сей, один*: *тієї, тії, цією, однією* тощо — це звичайні в його форми. Один раз Шевченко вжив і *тію*: „Тію клятою водою" (Великий Льох 66). У західньо-українських говірках тут архаїчніші форми: *тої, тою* тощо. Тільки один раз відмітив я в нього форму *одною*: „З тобою одною" (Сліпий 6). Щодо чергування форм займенника „він" з *н* і без *н* (*до нього — до його*...), то воно в Шевченка достоту таке, як по інших південних новоукраїнських говорах (напр., на Таврії), а саме, в одних випадках бувають тільки форми з *н*, в других тільки без *н*: „за (над, перед...) нею", „у (без, через...) неї", „за (над, перед...) ним", „між (перед, під...) ними", але „у (на, біля, од, коло...) його", „на їй", „у (коло, для...) їх". Отже, це власне не чергування, як у літературній мові (*до нього — до його*...) і не північно-східня перевага форм без *н* (*з їми* тощо, як у Грінченка й інших), і не західньо-українське зберігання тільки форм із *н* після прийменників.

---

*) У таких говорах *-ти* буває лише по приголосних та під наголосом (нести, їсти, іти...), а в інших випадках хібащо в піснях, казках тощо.

Паралельно вживає Шевченко й форм *мого, свого, твого* — *мойого, свойого, твойого*, також *сей* і *цей* (*цей* рідше *).

Цікаві ще в Шевченка форми орудного та давального відмінку однини від іменників жіночого роду мішаної групи на *жа ша ча ща* та м'якої на *ря ня* тощо. У західньоукраїнських говорах, як відомо, в цих закінченнях замість старого *е (є)* часто буває *о* (з аналогії до твердих іменників): *душою, кашою, коньом, учительови* тощо. Далеко менше поширення цих нових закінчень знаходимо в новоукраїнських говорах, де ці закінчення протискуються подекуди головним чином у ненаголошених закінченнях поперше і подруге в новіших словах, напр., звичайно, *душею, кущем, ножем..., плечем, конем, землею*, не так уже послідовно *сторожем, під кручею, гульбищем* (буває й *сторожом, під кручою*, надто в словах жіночого роду), а вже найлегше приходять нові закінчення в таких словах, як *Ко'льою, Пе'тьою, Ві'тьою, Ма'шою...* У Шевченка ці закінчення звичайно виступають в їх старій формі (принятій і в сьогочасній літературній нормі), але все ж попадаються й новіші, при тім не тільки в безнаголосових закінченнях, як от „генеральшою" (в авт. М 378, 379), „Машою звавъ" (Ib. 365). З вимоги римування іноді Шевченко допускався подібних закінчень і під наголосом, напр., зорйою (М 376, рима „горою", при тім, звичайно, „зорйою" треба читати „зорьою" — див. „Україна", 1925 р., кн. 1—2, ст. 102). Та таких форм у нього дуже небагато, на всі його поезії їх я виявив лише 7 випадків наголошених і ненаголошених — крім допіру наведених слів іще „діжо'ю" й двічі „душо'ю", при тім один раз „душою" без вимоги рими. Далеко ж частіше в Шевченка в цих випадках буде закінчення з *е: піснею, змією, сторожем...* (кажу на підставі автографів і рим.).

Дуже порушена в східніх українських говорах відміна іменників жіночого роду однини на приголосний (*вість — вісти, тінь — тіні...*), де в род. — дав. — місц. однини та назов. — знах. множини старе *-и* то більше, то менше, як до говірки, заступається закінченням *-і*, в Шевченковій мові непевна, бо її важко визначити з тієї графічної причини, що *и* в Шевченкових автографах визначає і звук „и" і звук „і" (див. „Україна", 1—2 кн. 1925 р., ст. 101). Можливо, що в Шевченковій мові ці закінчення були в стадії заступання закінчення *и* закінченням *і*, отже вживалися рівнобіжно. Та все ж, мабуть, у нього була тут система дещо архаїчніша, ніж у сьогочасній літературній мові, коли він, напр., пише

---

*) На схід від Шевченківщини тепер *сей* майже зовсім уже вийшло з ужитку, залишаючись тільки в прислівникових виразах чи інших похідних словах типу *сю ніч, сьогорішній, сьогодні* тощо.

А Настуся ѣ богословомъ
Заповиды вчиця (авт. М 234)

Другий раз у нього написано „немае висты“ (ib. 356, рима до „исты“), що вже не має великої доказової сили за те, що це відбиває Шевченкову мову, а тим більше нічого не кажуть такі його написи, як „моеи молодости“ (ib. 211), „до радости“ (ib. 204).

Яскраво новоукраїнське закінчення в присвійних прикметниках назовного відмінку множини на *-и* в Шевченка виявлене теж досить рясно: „царевы князи“ (Б 96), „грихи батьковы“ (ib. 15), „адамовы диты“ (Черніг. авт. Сон: У всякого своя доля), „Настусены косы“ (М 228), „Христовы воины“ (Б 220) при одному на весь цей матеріял написові з *и* (див. „Україна“, 1—2 кн. 1925 р., ст. 107*).

Варт іще відзначити, що в Шевченковій мові, як це показують автографи, видно зовсім не було таких поширених тепер в новоукраїнських говірках і навіть і в південній Київщині морфологічних фактів, як *ходю*, *пустю*, (у Шевченка тільки *хожу*...), *біжять*, *кричять*... (у Шевченка тільки *біжать*, *кричать*... хоч у листах двічі він написав *я*: *лежять* і *держять* — див. Т. Шевченко, т. III. Листування, ВУАН, ст. 118, 122), *внучя*, *курчя*... (у Шевченка тільки *внуча*, *курча*...), *ходе*, *носе* (у Шевченка тільки *ходить*, *носить*...), *на ті хаті*, *великі руїні*... (у Шевченка тільки *на тій хаті*...) тощо, як також не було й таких ознак західньоукраїнських говорів, як *людий*, *дітий* (у Шевченка тільки *людей*...), *батькови*, *ворогови* (давальний відм. однини, у Шевченка тільки *батькові*... видно це з написів в автографах Шевченка з *-ови* і ніколи з *-овы*), *у земли*, *на сонци*... (у Шевченка тільки *у землі*..., що теж видно з його

*) Щодо можливости в Шевченковій мові північно-українського закінчення в назовному множини інших прикметників *-и*, як спорадичного явища при звичайнішому закінченні *-і*, то до матеріялу, що я подав на ілюстрацію цього припущення в „Україні“ 1—2 кн. 1925 р., на ст. 107, додам іще „аксамитовы жупаны“ (Б 146), „оставайтеся здоровы“ (М 241), „а мы жонаты“ (М 241), „булы бъ багаты“ (М 324) і часто в листах „будьте ласкавы“, „здоровы“. Отже можливість у Шевченка (спорадично) закінчення тут *и* не виключається, але ж тільки діялектичною (півн.-україн.) її, мабуть, не можна вважати, а просто як перенесення з староукраїнської книжної мови чи може з російської. Занадто бо в автографах Шевченкових яскраво виявляється та прикмета, що зубні *д т н л* перед *і* були в нього не м'які, через що він і пише по них часто *ы* замість очевидних *і*: до наведених в „Україні“ 1—2 кн. 1925 р., ст. 107 прикладів додам ще такі — „на обикраденный земли“ (авт. Б 241), „на наглый дорози“ (М 336), „у одный свытыни“ (ib. 407), „слёзы молодыи“ (Б 88), „думы веселыи“ (ib. 113), „веселыи гости“ (ib. 137), „святые мученики“ (ib. 214, 220), „марне страченые лита“ (М 176), „злые“ (ib. 315, а до нього рима „молодії“), „невеселыи случаи и невеселыи ти дни“ (ib. 361). Але, правда, при цім я відмітив і „незримыи скрижали“ (Б 167) і „кастраты нѣмые“ (ib. 209).

автографів). Проте є в нього одне морфологічне явище вузько-діялектичного, здається, походження, це закінчення в назовн. відм. множ. *а* в слові *боярин:*

А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояра? (Катерина
176—8)

Біжать
І отроки й старі бояра
Із Литви князя зострічать
(Царі 193—5)

Щодо народньої синтакси в Шевченковій мові, то її, звичайно, важче точніше визначити вже через те, що по-1. синтакса і літературної мови взагалі і тим паче народніх говорів дуже мало ще науково опрацьована, а по-2. синтаксичні явища й факти не надаються так для характеристики мови не тільки окремих письменників, ба навіть наріч і говірок. А до того всього синтакса не вкладається в такі ряди, як фонетика чи морфологія, і сила-силенна синтаксичних фактів розпадаються на такі окремі одиниці, що за їх і говорити можна окремо, без зв'язку з іншими. Тим то й для характеристики народньої синтакси Шевченкової мови доведеться нам обмежитися на головнішому ще в далеко більшій мірі, ніж у фонетиці та морфології. Добиратимемо ж це „головніше" найперше за чисто-утилітарною ознакою: насамперед те, що так чи сяк неусталене в сьогочасній літературній нашій мові, хистке щодо норми й дискусійне щодо теоретичних поглядів на нього. А все звичайне і цілком усталене в літературній і народній мові ми попросту обминемо.

Насамперед слід зауважити, що в цілому народня синтакса Шевченкової мови знов же таки в основі новоукраїнська, де в чому тільки, здається, дещо більше архаїчна, ніж теперішня. Зокрема ж численні синтаксичні паралелізми Шевченкової мови, подвійні, а то й потрійні конструкції в тих самих умовах, майже завсіди тільки відбивають такий самий стан у народній мові — коли не специфічно південної Київщини (бо на такі твердження у нас покищо немає достатніх матеріялів), то принаймні центральних подніпрянських і східніх говорів, а то й геть усіх говорів усієї української мови.

Поперше. У присудкових додатках при дієслові „бути" й інших подібних у Шевченка знаходимо частіше конструкцію з орудним відмінком, ніж із назовним (перших ми відмітили два рази більше проти других), при тім, звичайно, орудного відмінку в присудку теперішнього часу при (від-

сутньому) дієслові „бути“ у Шевченка немає. Приклади:

Я була дитина (Лілея 34).

Як була я молодиця,
Цілували мене в лиця (Осика 90)

„А був хазяїн“ (Між скалами 65). „Будьте люди“ (І мертвим 63). „Будеш ти такою“ (Тополя 162). „Як була я молодою преподобницею“ (Гайдамаки 1865).

Як убили
Твого батька Йвана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане (Сліпий
127—30)

Воно просто: як любитесь,
То й жінкою буде (ib. 151—2).

„Як була я людиною“ (Вел. Льох 14, Лілея 25). „Я була ще недолітком“ (Вел. Льох 76). „І я була колись молодою“ (Марина 181).

Так і будем: я сестрою,
А ти мені братом,
А дітьми йому (батькові) обоє
(Сліпий 575—7)

Але ж значіння назовного й орудного присудкового додатку у Шевченка дуже наближаються до себе, він уживає їх здебільшого як до рими, ритму, а то ще й попросту як різноманітні конструкції, отже щоб не давати зайвого повтору, як от: „Мені господь пристанище, заступником буде“ (Псал. XCIII 47—8 *). Навіть у такому випадкові, коли особливо до речі був би орудний присудка або навіть конструкція з „за+знахідний“ трапився у Шевченка назовний: „Хто в нас буде мати“ (річ іде про тимчасову весільну матір, Наймичка 279). Як бачимо з наведеного, ні форма іменної частини присудка (прикметник чи іменник) не визначає в Шевченка якоїсь конструкції, ні значіння їх.

При інших дієсловах зрідка трапляються теж обидві конструкції: „Хилялась... по келіях п'яна“ (Єретик 133—6).

---

*) Хоч багато ще темного, невиясненого в тім, коли саме Шевченко (як і кожний справжній мистець) використовує який із супротилежних засобів слова — конденсацію одноманітного (як алітерації, повтори), чи, навпаки, навмисне мовне орізноманітнення, все ж можна сказати, що він те й те дуже часто використовує, даючи, напр., численні зразки надзвичайно сильних скупчень певних звуків, як от: „За балом бал у генерала“ (Петрусь 21), „Ту думу сумную днедавну“ (Не молилася 27). Див. іще в статті Б. Якубського „Форма поезій Шевченка“ в книзі: Тарас Шевченко, Збірник ДВУ, 1921 р., Київ, ст. 67.

„(Я) стала стара баба“ (Осика 92). „(Вона) весела гуляла“ (Княжна 276). „З того часу стала (вона) невесела“ (ib. 282). „Живими остались“ (Мар'яна-Черниця 124). „Став єси Ієзекіїлем“ (Єретик 44—7).

Ніколи ти не здавалася мені
Такою гарно-молодою
І прехорошою такою (Г. З. 4—7).

Веселее колись село
Чомусь тепер мені, старому,
Здавалось темним і німим
Таким, як я тепер, старим (Ми
вкупочці 12—15).

Молодою,
Пренепорочною, святою,
В малій хатині буде жить
Любов та чистая (Петрусь 163—6).

Щодо конструкції із присудковим орудним, то в Шевченка її значно більше, як у народній подніпрянській мові, і цим вона вже ступає наперед, наближаючися до пізнішої літературної української мови.

Зате в нього чимало конструкцій із подвійним знахідним відмінком, де в сьогочасній літературній мові частіше знаходимо орудний, напр.:

А школярів у криниці
Живих поховали
(Гайдам. 2225—6)

Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину (Сон: У всякого
своя доля 477—9)

Отож мене, вже сліпого,
На світ випускали (Сліпий 593—4)

Багатого губатого
Дівчина шанує (Думка: Тяжко-
важко 17—8)

Подруге. Трапляється у Шевченка присудковий додаток і в формі прислівника замість прикметника: „А він уже так, як крига“ (Осика 273)

...Написали воєводам
По всьому царству: так і так,
Що кесар... бог! Що більш од бога!
(Неофіти 266—8)

Дивлюсь твоя, мій брате, мати
Чорніше чорної землі
Іде (Н. Костомарову 21—3)

Так само зрідка трапляються прислівники замість прикметників і в інших функціях:

(Мати) йде на вулицю гуляти,
Гордіше самої цариці,
Щоб людям, бачте, показать
Своє добро (У нашім раї 21—4)

Багатії, бач, раділи,
Що багаче стали" (авт. М Моск.
Кр. 104—5)

Прийшов батько, розглядає,
Насилу Степана
Розпізнає: отак його
Зробили кайдани! (Сліпий 529—532)

Того ж порядку, але ще складніша заміна прикметникової конструкції на прислівникову в такім місці:

А що за дівчина була —
Так так, що краля! (Ми вкупочці
56—7, = „так така, як краля").

Заміна прикметникових конструкцій на прислівникові і зокрема форм 2. ступеня прикметників на відповідні прислівники відома й іншим українським письменникам старішої й новішої генерації як Квітка-Основ'яненко, Стороженко, М. Вовчок, Манджура, Грінченко, Л. Українка, В. Винниченко, М. Хвильовий. Не може сумніву бути в їх органічності, властивості їх народній українській мові. В основі це те саме явище, що трапляється вже в найстаріших українських пам'ятках, як Київський літопис *), що так чи інак відбивається і в народніх сьогочасних говірках, напр., у західньо-українських „не так велика се річ", в чергуванні виразів в усіх говорах „ти так виріс" і „ти такий виріс", в переході прикметника *вартий, -е, -а* в прислівник *варт* (і в Шевченка є: „чи варт вона огня святого?" Хіба самому 26), в таких конструкціях, як „Прудчіш од усього — думка" (Чуб. II, 612) і т. ін.

У цілому перехід прикметникових форм, зв'язаних звичайно з іменниками (підметами) на прислівникові є один із виявів „збільшення дієслівности речення" в слов'янських мовах, як указав на це А. Потебня.

*) А. Потебня, Из записок по рус. гр., I., 121 — 122.

Потретє. Із трьох словосполучень типу „Гонти діти“, „діти Гонти“ і „Гонтини діти“ (у Шевченка тільки Гонтин*и* — див. ст. 23) в Шевченкових творах є всі, але в дуже нерівних пропорціях і з цікавою ґрадацією спадання одних і зростання других. Архаїчне сполучення з родовим приналежности перед керівним іменником („Гонти діти“) ми помітили лише 5 разів, і всі вони трапилися тільки в першім періоді літературної діяльности Шевченка (себто 1838—1842 роки). Сполучення новіше „діти Гонти“ в Шевченка трапилося вже 34 рази, з них 20 разів теж у першім періоді, 6 разів у другім (1842—1847 р.), 2 рази в третім (1847—1857 р.) і 6 разів в останньому (1857—1861 р. *).

Але найдужче поширена в Шевченка третя конструкція („Гонтини діти“), її відмічено аж 65 разів із дуже помітним зростанням її протягом другої половини літературної діяльности: у перший період — 12 разів, у другий — 11, у третій — 26, у четвертий — 16 разів. Таким чином найзвичайніша в народній українській мові конструкція і в Шевченка найзвичайніша і до того, як бачимо, в останнього з нахилом чимраз частішого вживання. Щодо конструкції „діти Гонти“, то чимала поширеність її в Шевченка, більша дещо, ніж у народній мові, буде обговорена далі, тут тільки зауважу, що Шевченко використовує її, між іншим, і в інтересах різноманітности, збагачення стилістичних засобів, як це, напр., видно з віршів: (Ляхи)

І кості Богдана
Й Тимошеви в Суботові
Гарненько спалили (Заступила
чорна хмара 60—2)

Собор Мазепин сяє, біліє,
Батька Богдана могила мріє (Сон:
Гори мої 106—107).

Й тепер не втік би син Марії
(авт. М 94).

Почетверте. Конструкції з 2. ступенем прикметників та прислівників у Шевченка, як і в народній мові, трапляються і з родовим і з „од+родовий“ і „за+знахідний“: „Гірше ляха свої діти її розпинають“ (І мертв. і жив. 166—7). „Нас, дешевших панської собаки, письму учить?“ (Варнак 54—56). „Хіба краща є за тебе?... нема кращої за тебе“ (Гайдамаки 682, 688) — див. іще вгорі наведені речення. А при 3. ступені й „над+орудний“: „Моє найкраще над всіми“ (У нашім раї 25). Конструкція з прикметниками 2. ступеня+родовий без прийменника широко відома

*) Продукція першого періоду — 200 сторінок, 2-го — 205 ст., 3-го — 270 ст. і 4-го — 120 ст.

в народніх говорах, надто з прислівниками, але в літературній ця конструкція взагалі не з рекомендованих.

На ґрунті уникання в літературній мові конструкцій з родовим відмінком при 2. ступені прикметників і прислівників у ній з'явилися такі потвори, як „перш над усе", „перш од усього" тощо. Це зразки разом „українізації" української мови і рабської залежности від російської мови: без цих властивостей і тенденцій людина скаже просто „насамперед", „передусім" тощо.

Попяте. При числівниках *два*, *три*, *чотири* іменники чоловічого роду в Шевченка знаходимо в двох формах: на *-и* (*-і*) й *-а* (*-я*), тільки ж на *-и* (*-і*) дуже переважають: на *-и* 19 разів на 3 випадки з *-а* (*-я*). Як відомо, це обидва закінчення з колишньої двоїни двох різних основ іменників, і обидва вони зберігаються в українських говорах або як рівнобіжні форми, або котрась одна з них. Не знати, на жаль, чи на Шевченківщині обидві ці форми вживаються тепер, чи має Шевченко їх за свої рідні, чи він одну з них потім засвоїв. В кожному разі дуже переважала в нього та, що становить тепер норму в літературній мові.

Тверді іменники жіночого роду при числівниках у Шевченка вживаються виключно в новішій їх формі з закінченням *-и* (а не *-і*), як це видно з автографічних написів „три копы" (авт. М. 121, 134), „дви гадыны" (ib. 228), „дви лавы" (ib. 421).

Щождо додатка прикметникового при таких словосполученнях, то їх звичайно вживає Шевченко в архаїчнішій формі з закінченням назовного відмінку: „дві тополі високії", „два часовії" і т. ін. і тільки 1 раз я відмітив „два трупи невеликих" (Гайдамаки 2285—6).

Іменники ніякого роду при цих числівниках теж тільки в новіших формах: „два дива" (Вел. Льох 316) тощо.

Пошосте. Дуже неодноманітне в Шевченка вживання знахідного та родового відмінків додаткового іменника. Проте це питання слід розбити на менші: знахідний—родовий при дієсловах, знахідний — родовий при дієсловах з *не* і знахідний — родовий назов живих істот при дієсловах без *не* і з *не*.

При багатьох дієсловах, як і взагалі в українській мові, дуже часто в Шевченка буває то знахідний додатка іменникового, де або і в нього ж, або взагалі в українській мові може бути і родовий, або, навпаки, родовий, де можливий і знахідний. Таких знахідних я відмітив у „Поезії" його понад 50 і майже в два рази менше родових. Наведу деякі приклади, особливо характерні для цих рівнобіжних конструкцій і для Шевченкової синтакси: „Шукав долі в чужім полі (Думка 35). „Благослови шукать долю" (Гайдамаки 209). „Чого вони там шукають" (Розрита могила 49).

„Не своє шукає“ (ib. 38). „Пошукай броду, броду“ (Гайдамаки 1894). „Любую пошукаю“ (Над дніпровою сагою 16). „Пісеньку заспіваю“ (Іванов мені 28). „А тепер не ту, не ту заспіваю, іншої заграю“ (Гайдамаки 1185).

— Це погана:
Схизмати співають.
— Якої ж вам? Хіба оцю?
(Гайдамаки 508—10).

Дайте ножа, дайте силу
(ib. 1370)

Принесла
Води погожої з криниці
І молоко і сир козлиці
Їм на вечерю подала
(Марія 183—6)

Отак то я тепер терплю
Та смерть із степу виглядаю
(Хіба самому 44—45)

Придани постіль пішли слати
(Якби тобі довелося 110—11)

Вилітали запорожці на лан жито жати
(Гамалія 160—1)

Подібних конструкцій, як сказано, в Шевченка багато, і до того конструкції з знахідним дуже переважають, вони звичайні навіть при колишній супінній конструкції (як у останніх прикладах). Як бачимо з прикладів, взагалі ці конструкції вжиті в Шевченка природно, органічно, не викликані, напр., тільки ритмом чи римою вірша.

Не спиняючися тут на теорії питання, на походженні конструкції з знахідним і родовим та їх змішуванні, зауважу тільки, що Шевченкова синтакса щодо вживання знахідного—родового відмінку при дієсловах хоч і „новіша“ дещо супроти народньої української мови, безперечно архаїчнішої в цім, все ж в основі в Шевченковій синтаксі нема нічого принципово відмінного від синтакси народньої, вся відмінність лише в тім, що в народній синтаксі щодо знахідного—родового при дієсловах, подібних до наведених, родовий додатка іменникового вживається дещо частіше, ніж знахідний, але й тільки, бо й там рівнобіжність, змішування спостерігається раз-у-раз, напр.: „Дам я їм води“ (Чуб. II. 590) і „чоловік, що воду нам дасть“ (ib.) „Щоб ішла до нас просо жати“ (Чуб. III. 65) і „йшла до нас проса жати“ (ib.). „Іде він у ліс рубать дрова“ (Чуб. II. 251). „Пішов перше до хати ніж острити“ (М. Лев-

ченко, Казки та оповідання з Поділля, 574) „Ходи до мене кашу їсти“ (ib. 14). І таких конструкцій із знахідним відмінком можна знайти багато, хоч, повторяємо, в меншій пропорції, ніж у Шевченка.

З 50 випадків знайшлося в Шевченка родового відмінку при подібних дієсловах з запереченням *не* на половину цього числа випадків із знахідним: „Журбою не накличу собі долі“ (Думи мої, думи мої, лихо мені з вами 74—5). „Не найду Оксани“ (Гайдамаки 1385). „Не молилася за мене, поклони не клала моя мати“ (Не молилася 1—3). „Не покриють Україну червоні жупани“ (До Основ'яненка 35—6).

А те, що минуло,
Не згадуйте!
(Гайдамаки 815—6) і т. ін.*).

Розмірно велика скількість знахідного при дієсловах із *не* у Шевченка знов же хоч і не свідчить за щось принципово нове в його синтаксі супроти народньої мови, але справді такі конструкції в народній мові трапляються рідко**), і цим Шевченко дещо відступає від неї, та й взагалі, здається мені, частим уживанням конструкції з знахідним відмінком при дієсловах із *не* і до того часто зовсім незалежно від ритму чи рими віршів Шевченко виділяється й поміж інших українських письменників, де ми хоч і подибуємо такі конструкції, але зрідка (М. Вовчок, Грінченко, Олесь тощо). Разом із попереднім це дозволяє сказати про нахил Шевченка до конструкцій із знахідним відмінком при дієсловах із *не* й без нього в тих випадках, коли взагалі такі конструкції в українській мові можливі поруч рівнобіжних із родовим відмінком. Цим нахилом Шевченко дещо виділяється як супроти народньої мови, так почасти й літературної.

Сильно в згоді з народньою мовою вживає Шевченко форм знахідного відмінку множини від назов людей. В останній хоч і дуже проґресують форми знахідного множини від цих іменників=родовому множини (*на людей, за братів* і т. ін.), та все ж принаймні в піснях, етнографічних записах можна

*) Цікавий зразок іще в

Те, що було — минулося
І знову не буде (Сліпий 667—8)

та в автографі М (закреслене)

Та думаю таке ледащо
І нам не треба (214 ст.).

**) Порівн. Е. Тимченко, Функции генетива в южнорусской языковой области, Ст. 155.

знайти чимало випадків архаїчніших форм знахідного множини = назовному, напр.: „Витоптала орда кіньми маленькії діти“ (Істор. пісн.). „На турки-яничари гукає“ (Нар. дума). „Чорнявая дівчинонька на всі хлопці бреше“ (Чуб. IV. 487). „Топчи вороги під ноги“ (ib. 450). „Бабусенька гості садовить“ (Ib. 11).

Взагалі в українській літературній мові таких форм трапляється не густо. У Шевченка ж я відмітив на понад 160 випадків з формою родового (*на людей...*) з 4 десятки форм = назовному, хоч, правда, сюди ввіходять і такі скрізь і завсіди вживані форми знахідного = назовному, як „піти в гості“, „пошити в дурні“ тощо. Все ж і без таких у Шевченка залишається досить багато випадків знахідних = назовним і при тім в таких контекстах, що не викликають сумніву в своїй органічності в Шевченка (себто не викликані ритмом, римою), як от:

А тим часом місяць пливе оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море
Та глянуть на люди, що вони моторять
(Гайдамаки 1175—7, можна б „та на людей глянуть“).

Серце люди полюбило
(Три літа 51).

А чистих серцем — коло їх
Постав ти ангели свої

(Молитви II. 7—8; тут навіть рима вимагала б „ангелів своїх“. Тож і такі, як „Подивився Гус на папи“ (Єретик 289). „Нехай хмара на татари, а сонечко на християни“ (Марина 251—3) не можна мати за якісь неорганічні Шевченкові.

Майже порівно відмічено в Шевченка форм додаткових іменників знахідного відмінку множини = то назовному множини, то родовому від назов тварин (*на коні — на коней* і т. ін).

Посьоме. Хоч і не дуже поширена, але безумовно властива народній українській мові конструкція „дієприкметник на *-ний*, *-тий* + орудний назви діяча“ у Шевченка звичайна і трапляється навіть при присудкових дієприкметниках на *-но*: „Отим положено конклавом“ (Єретик 162).

З огляду на велику тенденцію в сьогочасній літературній мові прищепити їй замість такої конструкції менш поширену конструкцію (і власне часто з іншим значінням) з „родовим відмінком після *від*“ слід сказати, що в Шевченка жадного разу нема такої конструкції з *від*.

Зате конструкція з орудним діяча трапляється навіть

при дієсловах на *-ся* переємного значіння: „Караюся я... сердитим богом“ (І знов мені 4—5).

Повосьме. Надзвичайно витримано за народньою синтаксою, надто новоукраїнських говорів, вживає Шевченко способу сполучування відносних речень. Як відомо, в народній синтаксі тут майже виключно знаходимо сполучник *що*: *усі ті, що поприходили...*

У Шевченка в усіх його поезіях не знаходимо жадного випадку сполучування таких речень із „який“ чи „котрий“, „который“, а тільки з *що*, напр.:

В таку добу під горою,
Біля того гаю, що чорніє над водою,
Щось біле блукає
(Причинна 13—16)

Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
(Катерина 299—301).

У листах, де, природно, Шевченко не дбав особливо за мову, в нього трапляються й способи сполучування відносних речень із „котрий“, але тільки не в віршах. Цікаво відзначити, що в автографі М на 382 ст. в поемі „Петрусь“ є такий текст:

Та се ще невтече,
Роскажемъ иноди ти сны
Яки тамъ снылися Петрови.

Отже тут маємо сполучення відносного речення займенником „який“. Але пізніше Шевченко це місце переправив на

Роскажемъ иноди колись
Про те, що снылося Петрови.

Це вказує на те, що Шевченко відчував неорганічність сполучування відносних речень із „який“ в українській мові, не вживши ні разу такого сполучування на сотню випадків підрядних відносних речень із „що“.

Ми вже не спинятимемось докладніше на інших синтаксичних ознаках Шевченкової мови або через меншу їх характеристичність, або неясність їх походження в Шевченка. Так, безпідметові речення в нього різних форм і значінь, зокрема речення на *-но*, *-то*, в цілому відповідають тому, що знаходимо і в народній мові і в мові літературній, і тут варт відзначити хіба, що в Шевченкових поезіях безпідметові речення з *-но*, *-то* ніколи не трапляються з „було“ чи „буде“, хоч у листах є (див. Т. Шевченко, т. III. Листування. ВУАН, ст. 15, 113, 114).

Щождо різноманітних і часто хистких конструкцій при окремих дієсловах та певних групах їх, зокрема конструкцій приймєнникових, то здебільшого й тут Шевченко тільки відбиває синтаксу української народньої мови, надто новоукраїнську. Подекуди знов же можна говорити за „посередній“ характер Шевченкової синтакси поміж західньоукраїнською синтаксою з одного боку й синтаксою східніх говорів з другого. Уживання, напр., конструкцій із *до* в нього іноді дещо ширше, ніж у східніх говорах, хоч і вужче, ніж у говорах галицьких тощо:

Петрусь до школи та із школи
З книжками ходить та росте
(Петрусь 87)

Щоб і воно, удовине,
До школи ходило
(Сова 87—8)

Але також і з *у*:

І там у школу оддали
(Петрусь 95).

Перші конструкції більше властиві західнім говорам, другі — східнім. Іноді Шевченко використовує їх дуже доцільно, напр.:

Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
(Доля 3—6).

Конструкції з приймєнником *по* при дієсловах руху в Шевченка досить нечисленні супроти конструкцій із *за*: таких, як

Та й потяг по дрова
(У бога за дверима 8)

втроє менше, ніж таких, як

Побігла я за водою
(Великий Льох 50) —

див. статтю М. Сулими „Конструкції з приймєнником *по* в Шевченковій мові“ (Науковий Збірник, Харків, 1927). Останні конструкції (з *за*), звичайно, питомі народні українські, як про це свідчать етнографічні записи, напр.: „Взяла мазницю, за медом пішла“ (Номис № 12996). „Послав батько сина за сіллю“ (Чуб. II. 678). „Пішов він раз за снопами в поле“ (Етнограф. Зб. XV. 14). „Посилає за

дровами“ (М. Левченко, Казки з Под., 314). „Послав цар за Палієм“ (Я. Новицкий, Нар. пам. об уроч. и истор. лиц. Запорожья, 41).

Іноді в Шевченка такі конструкції, м. ін., цілком умотивовані наміром дати фразу з різноманітними конструкціями, напр.:

За бабами-знахарками
По селах метнувся
(Княжна 214—15).

Так само тільки народні конструкції в Шевченка з *на* при *женитися*:

Не женися на багатій

тощо, як це видно хоч би з таких прикладів: Оженився на ній (Чуб. II. 103, 606, 608, 611...).

Не неорганічні, здається, в нього й такі конструкції, як „учитися чому“ (поруч і „учитися чого“), „сміятися над ким“ (поруч „сміятися з кого“), „знущатися над ким“ і деякі інші.

Нарешті треба сказати дещо й за народню лексику Шевченкової мови. На ній чи не найяскравіше відбивається основна прикмета народнього елементу цієї мови — це її, сказати б, всеукраїнськість. Серед усіх українських письменників старшої генерації важко вказати кого другого з такою народньою лексикою, що так би повно ввійшла в літературну мову, як лексика Шевченкових творів, себто, де б так мало було вузьких, місцевих лексикальних елементів та й взагалі якоїсь лексикальної домішки, певна річ, з погляду сьогочасної літературної української мови. Не кажучи вже за письменників Західньої України, в усіх інших ми раз-у-раз знаходимо більш-менш численні лексикальні льокалізми, напр., у Гр. Квітки, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемовського. У Шевченка ж можна відмітити лише хіба декілька таких слів, та й то не без труда. До таких місцевих слів можна віднести звичайне в Шевченкових автографах „тойді“ замість літературного „тоді“ *).

Власне це тільки вужчий варіянт широко знаного й звичайного слова „тоді“, певний етап у розвитку його. Так само щодо „принамені“ (або „принамні“). Вужче значіння й за таким словом у нього, як „кошуля“ (Швачка), тепер у літературній мові рідко вживаним, а в народній, мабуть, тільки в західніх говорах. Природною смертю (разом із речами) вмерли або принаймні застаріли тепер такі

---

*) У виданнях „Кобзаря“ звичайно й замінюють Шевченкове „тойді“ на „тоді“.

слова, як „оковита“ (Як би тобі довелося), „лановий“. З вужчих лексикальних народніх елементів, але запозичених із інших говорів (не з південної Київщини) у Шевченка зовсім мало. До них, і то не без вагання, ми віднесли б „файда“ і „хлоп“ (Між скалами 42—43) та ще „оп'ять“ (Буває в неволі 111). Усі вони в Шевченка вжиті по одному разу, і перші два ми схильні виводити з західніх українських говорів *), а останнє з східніх (принаймні у східніх „оп'ять“, „уп'ять“, „уп'єть“ дуже поширене). Мабуть східньо-українського походження в Шевченка й слово „кишло“, що трапляється в його листах. Це слово ми знайшли в Я. Новицького „Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья“, ст. 27. Може до північних елементів можна віднести ще в Шевченка „да“ замість звичайного його „та“ („те да се да оне“ — Чи не покинуть нам 37).

Проте все ж можна в Шевченка вказати й одну вужчу словотворчу категорію: це прислівники на *-е* замість звичайного *-о* в таких словах, як „даремне“, „марне“, „звичайне“, одностайне“ тощо. Принаймні ймовірно, що це місцева народня прикмета архаїчнішого словотвору.

III.

Вельми помітним складником Шевченкової мови, надто в середній і останній період його літературної діяльности, виступає елемент **староукраїнський**, іноді попросту старий **слов'янський**.

Не може бути жадного сумніву, що з книжною мовою взагалі Шевченко зазнайомився вперше на ґрунті староукраїнської літературної мови. Є цілком певні вказівки, що в першій чверті минулого сторіччя по сільських шкільних закутках на Україні ще животіла стара українська літературна мова, отой конґльомерат із старослов'янської морфології й лексики й української фонетики, з отими зовсім не чудними й не кумедними тоді так, як тепер, покручами на подобу „тебі“ (тобі), „свидітелство“, „ходил“, „болш“ тощо **). Звичайно, ця мова не однакова була геть у всіх літературних і взагалі мовних жанрах, досягаючи іноді карикатурної потворности, як це, м. ін., чудово відбив Квітка-Основ'яненко в своїй „Конотопській відьмі“, але характерна її риса та, що вона зближала тогочасну народню мову з мовою старослов'янською, привчивши з-да-

*) На це наче дають підставу цитати в словн. Б. Грінченка під словами „хвайда“ і „хлоп“. Див. іще Акад. Аг. Кримський та М. Левченко, Знадоби для життєпису Ст. Руданського, ВУАН. Ст. 182.

**) Див. про це в моїй статті „Мова творів Г. Сковороди“ в „Червон. Шляху“, 1924 р., кн. 4—5.

вен-давна українців читати *ѣ* за *і*, *ы* й *и* здебільшого за теперішнє *и*, склади *не*, *де*, *те* тощо за такі самі сполучення, як і тепер ми читаємо наші *не*, *де*, *те*, тощо і т. ін. Не тільки в часи Гр. Сковороди, а й пізніше українці читали, напр., його вірш

Проживи хоть триста лѣтъ,
Проживи хоть цѣлый свѣтъ —
Что тебѣ то помагаетъ,
Аще сердце внутръ рыдаетъ?

тільки так, як коли б ми тепер читали написане:

Проживи хоть триста літ,
Проживи хоть цілий світ —
Что (што) тебі то помагает,
Аще серце внутр ридает?

І в жадному разі не „Проживі хоть тріста лет...“ І Шевченко ту староукраїнську мову сприйняв від „дяка“ з самою абеткою із першими зразками літературного слова. За це вже свідчать такі назверхні факти, як звичайні в Шевченкових автографах написи „Рогнѣда“ і „Рогнида“, „сиричъ“ тощо.

Але ще важніші наслідки того бачимо в самій Шевченковій мові: у ній чимало елементів тієї староукраїнської мови чи іноді просто слов'янізмів. У цілому вони свідчать за те, що Шевченко відчував старокнижну українську мову і взагалі старослов'янську мову далеко ближчою собі, ніж, напр., відчуваємо ми її. Позначилося це на Шевченковій мові навіть подеколи на його морфології, на синтаксі, а вже, звичайно, найбільше на лексиці, що іноді, правда, зводиться тільки до певних фонетичних відмін у словах. Деякі старі, давно вже вимерлі в живій народній мові, форми слів Шевченко вживав навіть без певної стилістичної потреби, як от у листах „поличіє“ (лист до Кухаренка 1857 р. — див. Т. Шевченко, т. III. Листування. ВУАН, 114 ст., а на 113 ст.: „посылаю теперъ тобі друже мій единий свое поличя“), „подружіє“ (Царі 58), „смертію“ (Титарівна 215), хоч, безперечно, вже не можна не вбачати стилістичного наміру й доцільности в таких морфологічних слов'янізмах, як „кровію“ (Кавказ 2, Неофіти 134...), „царствіє“ (Єретик 95), „церков Богданова“ (Суботів 5). Такі форми Шевченко вкладає навіть у мову своїх персонажів-українців, підкреслюючи їх органічність у мові, як от варнак каже:

Я різав все, що паном звалось,
Без м и л о с е р д і я і зла
(Варнак 140—1)

або козак „церков“ (Буває, в неволі 78).

Тут до речі буде вказати на одну вимовну подробицю. Як уже згадано, старослов'янські тексти на Україні читали і до Шевченка і в його часи з виразно українською фонетикою*). Зокрема завсіди в закінченнях слов'янських іменників на правописне *-іе* в вимові було *-ие* (*-ия*) або принаймні твердий приголосний перед ним, напр., „милосердие" чи „милосердіє" з таким *д* як і в „раді" тощо**).

Так вимовляв це й Шевченко, як то видно з напису епіграфу до Марії:

„Радуйся, ты бо обновила еси зачатыя студно"
(вид. „Книгоспілки" 1927 р. II т., ст. 320).

До чого староукраїнська й слов'янська мова була Шевченкові близька, свідчить уже те, що в найбільших своїх творах як Сон (У всякого своя доля), Єретик, Великий Льох, Кавказ, І мертвим і живим, Осика, Неофіти на епіграфи він бере тексти тільки з так званого „святого письма". Трапляються в його творах іще епіграфи з народніх пісень, раз прислів'я, але ніколи нічого російською мовою.

Здебільшого слов'янізми в Шевченка мають стилістичне значіння, і використовує їх він часто дуже майстерно як спосіб надати мові поважно-урочистого тону, як от у молитві Гуса:

люта зла
Не дієш без вини нікому
(Єретик 174—5)

Надто часто вживає слов'янізмів в лексиці, як *всує, ніже, благо, грядущий, пребезумний, глагол, воздасть, притча* тощо, завсіди, звичайно, в українській фонетиці: *доколі, діющий, провозвіститель, опріснок, довготерпініє* тощо. Від слова „мати" знахідний відмінок у звичайних контекстах у Шевченка завсіди має українську форму „матір", але в сполученнях із „божа", „бога" вже „матер" і для назовного (напр., Іржавець 19, Неофіти 76, Петрусь 137). Дуже рідко бувають і ніби імітації під слов'янську мову, як от, здається, в такому випадкові:

...мов та галич
Вкрили Україну
Та й клюють, єлико-мога
(Заступила чорна хмара 9—11)

---

*) Пізніше ж підо впливом російської мови це вже часто порушується.

**) Вимову „житія" з твердим *т* я чув у письменних селян з Таврії як зовсім звичайну їх вимову.

або ще „провозвіститель“ (Марія 276), „предотеча“ (І Архімед і Галілей 4), „возлюбленник“ (Неофіти 1), „розпинатель“ (ib. 15). Іноді Шевченко слов'янізми українізує вже дужче, ніж те дозволяла традиція старої літературної української мови, напр., „благоволення“ (Саул 58).

Незрівняно менше, ніж слов'янізмів, і взагалі небагато в Шевченка запозичень із російської мови. А ще менше цих запозичень безсумнівних. Поминаючи запозичення цитатного характеру, як ото в присвяті до Гайдамак („Парашу, радость нашу“ тощо), в комедії Сон („Экой хохол!“ тощо), що їх Шевченко звичайно й графічно виділяє якось, можна вказати декілька морфологічних і лексикальних росіянізмів у його віршах, як от двічі закінчення *-й* замість *-ю*:

І над твоєю вічно славой
(Єретик 182)

І вашей кровію, собаки
Собак напоять
(Осії гл. XIV 52—3).

Здається, впливом російської мови пояснюється й форма „Летим“ (Сон: У всякого своя доля 95), бо в українських говорах у дієсловах типу „сидіти“, „летіти“, „кричати“, „тріщати“, „спати“... бувають тільки форми „сидимо“, „летимо́“, „кричимо́“, „тріщимо́“, спимо́“..., принаймні форми ці без *о* (з наголосом на *-им*) дуже незвичайні. Так само „у пастирей“ (Марія 368). До таких же запозичень ми відносимо й „лаяти“ в

На кого собаки на улиці лають?
(Катерина 537)

„луна“

Луна червона побіліла
(Марина 202).

Далеко більше стилістичне значіння за такими запозиченнями, як „благоденствіє“, „указ“ (Три літа 97), „благоденствувати“ (Кавказ 94), „луч“ (Слава 4), „превосходительний“ (Петрусь 169), „всеподданійший“ (Саул 59), „поопреділяти“ (Варнак 68). Вони дуже збільшують сарказм чи іронію автора і тому часто цілком доцільні, напр.:

Добридень же, новий годе,
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?
Благоденствіє, указом
Новеньким повите?..

Од молдаванина до фіна —
На всіх язиках все мовчить...
Бо благоденствує!..
А ти, задрипанко, шинкарко,
Перекупко п'яна!
Де ти в ката забарилась
З своїми лучами?

Усі такі запозичення з російської мови трапляються в Шевченка майже завсіди тільки по одному разу, отже це той лексикальний матеріял, що його можна назвати випадковим. Проте винятково є й такі запозичення, що вже становлять сказати б невід'ємну частину Шевченкової мови, себто цілком інкорпоровані. До таких належить, мабуть, „витати" (= літати, перебувати), що трапляється в нього часто:

Замовк неборака, сиротами кинув і гори і море,
де перше витав
(На вічну пам'ять Котляр. 71—2)

Живою душею в Украйні витай
(Кавказ 162)

Над яром Залізняк витає
(Холодн. Яр 38—9)

І всю ніченьку над нею витала
(Княжна 182—3)

І зоря, молодість його, витає весело над ним
(Буває, іноді старий 7—8)

й інші, як бачимо, в усі періоди його літературної діяльности. У народній мові цього слова нібито немає, отже доводиться припустити, що Шевченко ще замолоду засвоїв це слово з російської літературної мови.

Звичайно, зовсім не запозиченнями в Шевченковій мові слід уважати такі слова, як *чуть* („Оксану вихопив чуть живу" Гайдамаки 1938 й інде), *письмо*, *год*, *пожар*, *город*, *охота*, *случай* і деякі інші: це дуже поширені слова в усіх новоукраїнських говорах, а подекуди і в усій українській народній мові.

Іще менше в Шевченка запозичень із польської мови. Крім декількох таких слів, що більш-менш поширені і в народніх говорах („шеляг", „цугом", „панна"), можна вказати кілька й таких, що, можливо, Шевченко їх запозичив безпосередньо з польської мови. Це „покойова" (Марина 84), „літаня" (Гайдамаки 469), „коч" (Марина 66).

Нарешті є в Шевченковій мові ще й запозичення з інших мов, як із латинської, грецької тощо. Але ці запо-

зичення іншого роду супроти запозичень із староукраїнської чи слов'янської, російської, польської мови. Останні Шевченко знав і користав із них безпосередньо, щождо таких, як латинська тощо, то він міг запозичати з них слова лише через ті відомі йому мови, насамперед через російську. Найбільше таких слів бачимо в Неофітах („грація", „муза", „тиран", „гінекей", „пенат", „синкліт", „гетера", „катакомби", „бульвар", „ліктор", „патрицій", „нотабене", „гарем", „плебей" тощо). Іноді таких слів знаходимо зовсім для тих часів незвичайно багато, напр.:

І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
Куряться амфори: дівчата,
Трохи не голії стоять
Перед Кіпрідою і в лад
Співають гімн (Неофіти 164—9).

Як бачимо, при потребі й нагоді Шевченко сміливо брав чужі слова. І не можна сказати, що брав він їх тільки в зв'язку з певними екзотичними сюжетами. Зрідка трапляються такі слова й у віршах іншого характеру, як от:

А ми з колегою лягли
Та щось такеє розмовляли
(Добро, у кого є господа 15—6).

А тут же те „колегою" могло б бути легко замінене на звичайніше „товаришем" чи що. Так само природно вживає він їх і в листах, напр., „риторда химська" (=хемічна реторта, Т. Шевченко, т. III. Листування. ВУАН, 113 ст.), „як прыйду трохи до нормального розуму" (ib. 115).

IV.

Останнім елементом Шевченкової мови ми вважаємо елемент штучний. Як і в кожного видатного письменника, у Шевченка є таке в мові, що його не можна безпосередньо вивести ні з народньої української мови, ні з інших мов, звідкіля він запозичав мовний матеріял. Це й є штучний елемент, себто такий, що його утворив сам Шевченко. Щоправда, далеко не завжди за такий мовний матеріял можна з певністю сказати, що він належить Шевченкові як творцеві. Поперше не так то досконало знаємо ми народню українську мову, щоб категорично можна було сказати в кожному окремому випадкові, що таке то слово чи словосполучення в народній мові безумовно невідоме. Подруге не неможливо ж, щоб той чи інший мовний новотвір

належав комусь іншому з українських письменників, а то й не письменникові, від кого Шевченко і запозичив його. Подекуди, може, навіть такі новотвори й зафіксовані в літературних пам'ятках дошевченківської й шевченківської доби, і тільки я того не помітив чи не знав. Про деякі, напр., штучні слова в Шевченковій мові можна досить категорично сказати, що вони існували вже до Шевченка, як от слово „поличчя", що його знаходимо в Шевченкових листах: це слово частенько трапляється і в інших тогочасних письменників, знаходимо його і в А. Свидницького (Люборацькі. Ч. II 2).

Мовні новотвори взагалі майже виключно тільки в лексиці виявляються, як це ми бачимо і в Шевченка. До таких новотворів ми схильні віднести слова: „верхотворець" („Не говорить ні сам сивий верхотворець, ні його святії", Неофіти 557), „трибратній" („Київським шляхом верби похилі трибратні давні могили вкрили", Сон: Гори мої 108-9); „підложниця" („А кому благоволили дать свою підложницю в супруги", Неофіти 300-2), „дивочний" („Дивочний гость", Марія 191, 254), „повінчання" („За повінчання оддать" Марія 237), „душеубогий" („Ученики нетвердії, душеубогі, катам на муку не дались", Марія 711-13), „львичище", „львичищий" (Подраж. Іезек. 9, 25, 35, 45), „своєволя" („Ваша злая своєволя", Подраж. Іезек. 42), „тихолюбець" („Добросердим — малим, тихолюбцям — святим"... Молитви 46-7), „безвічний", („Твої сестри-зорі, безвічнії, попід небом попливуть", Чи не покинуть нам 24-5), „давньоколишній" („Давньоколишній та ясний присниться сон мені", Поставлю хату 9-10), „хребетносилий" („І вже тії хребетносилі, уже ворушаться царі", І тут, і всюди 12-3), „недвига" („Недвига серцем", Великом. кумо 10), „билиця" („Се не казка, а билиця", Моск. Крин. 19, 393), „передмова", „різномова" (в передмові до Гайдамаків), „недомудр" („Про Богдана недомудра", Сліпий 657), „недоум" („Старий промовив: Недоуми! Занапастили божий рай, Сон: Гори мої 73-4), „пригір" („На пригорі собі стоїть, неначе дівчина, хатина", Сестрі 7-8), „днедавний" („Заспівать ту думу сумную, днедавну", Не молилася 26-7), „себелюб" („А багаті — то й так не минають. Не минали себелюби". Москал. Крин. 74-6), „ріденька" (здрібніла форма від „рідня", Саул 97).

Дуже ймовірно, що деякі з цих нечисленних новотворів Шевченкових власне й не новотвори, що Шевченко їх десь чув, напр., „недвига" трапляється в казках (див. сл. Грінченка). За винятком хіба такого, як „підложниця" (не дуже вдалий новотвір) інші всі дуже природні і влучні, ціл-

ком умотивовані контекстами. На них ніколи не знати надуманости, вигадки, примхи.

Трапляються ще зрідка в Шевченка форми третього ступеня прикметників із *най* при пні прикметників першого, а не другого ступеня: „найсвятий“ (Сон: Гори мої 55). А може це й не новотвір, принаймні такі форми трапляються й у декого з новіших українських письменників.

Незрозумілий нам ні щодо походження, ні значіння вираз „на то теж“ (Чернець 36 і Осії глава XIV 45).

Є ще в Шевченка деякі сказати б вільні варіянти звичайніших слів, зумовлені римою чи ритмом, як от:

... Тепер йому,
Мабуть, не до неї
Не до співи. А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
(Гайдамаки 2278-81)

(тут „співа“ зумовлена римою),

Оковано, омурано,
Премудрого одурено
(Світе ясний 5-6)

(тут „омурати“ замість „омурувати“ з вимоги ритму),

З ножем окровленим в руках,
(Марина 215)

(тут „окровити“ замість звичайнішого „окровавити“),

Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам
(Чернець 44-5...)

(тут „закабли“ з вимоги рими й ритму; можливо, що це слово народньо-приспівного походження).

Умовно до штучного елементу можна віднести й таке в Шевченковій мові, що хоч і незвичайне ні для неї, ні для народньої мови, але спорадично в останній може існувати і напевно існувало в минулому. Ми маємо на думці такі факти, як форма наказового способу „не диши“ замість „не диш“ (Гайдамаки 1864), „прилини“ замість „прилинь“ (На вічну пам'ять Котлярев. 88,111) „паки“ замість „пак“ („Та й як паки?“ Єретик 207). Певна річ, вони завсіди зумовлені ритмом чи римою. Цим самим зумовлені й деякі інші не зовсім звичайні форми слів, як от: „без весл“ замість „весел“ (Сліпий 481), „тюрм“ замість „тюрем“ (Кавказ 91), „заповідь“ замість „заповідей“ чи „заповідів“ („Він гуляючи навчив Настусю заповідь“ Сотник 146-7), „городá“ замість „городи́“ („Палають села, города“— рима „вода“, У бога за дверима 22).

Рідко такі факти licentia poetica переступають у Шевченка сказати б межі можливого, себто противні системі мови: „понадбати“ замість „надбати“ або „понадбавати“ („Кому понадбали добра цього?“ Наймичка 112-3, „Всього понадбала“, Княжна 101), „понамальовані“ замість „понамальовувані“ (Марина 133), „буду здужать“ (Чи не покинуть нам 60*).

Так само тільки зрідка трапляються й синтаксичні вільності, як от не на своїм місці *не*:

Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над ляхами
Понятовський жвавий
(Гайдамаки 293-5).

До безумовних Шевченкових синтаксичних новотворів належить іще сполучення в нього форм теперішнього чи майбутнього часу з помічним дієсловом „бути“:

Кого ж годуєте єсте?
(Відьма 97)

Де з нею дінешся єси?
(І станом гнучим 9)

Умреш єси на самоті
(Неофіти 195)

Таких форм в українській мові нема, і з'явилися вони в Шевченка з аналогії до відомих у народніх говорах і тогочасних письменників архаїчних сполучень форм минулого часу з тим самим помічним дієсловом на означення просто минулого часу. Ці форми є й у Шевченка, напр.:

Пробив єси високі скали
(Плач Яросл. 31) тощо.

До книжних архаїзмів і вже штучних у Шевченковій мові належить пропуск не в

Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого
(Не гріє сонце 5).

Чи не до книжних архаїзмів належить і вираз „мудрости дознати“ („Мудрости дознати, гетьмана доброго обрати“, У неділеньку у святую 35).

*) Проте, чи часом діялектично не вживається дієслово „здужати“ і як недоконане?

Слід відзначити ще деякі анаколутичні вирази, як от:

А дівчата,
Землі козацької краса,
У ляха в'яне
(Гайдамаки 1103-5)

Незабаром зробилась мати
Із доброї тії дівчати
(замість „із доброго того дівчати“)
(Неофіти 107-8)

І пилиночки на неї
Впасти не давала
(замість „пилиночці“)
(Княжна 180-1)

Або, може, вже такою
Воно й уродилось?
(ib. 271-2)

Заробила,
Чи то позичила, вдова
Півкопи тую на буквар
(замість „півкопу“),
(Марія 576-8)

Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим нікчемним морем,
Нудити світом?
(І небо невмите 5-8)

А в листі знаходимо оригінальне сполучення би з формою дієслова теперішнього часу: „Купить би у Вольського дубів 40 лісу, вирубать, та й нехай би собі сохне“. (Т. Шевченко, т. III. Листування. ВУАН, 176 ст.).

Частенько в Шевченка надибуємо більш-менш порушені наголоси: „постою'“ замість „постóю“ („Я корову напою, напою, з парубками постою, постою“ Гайдамаки 2266-9), „попасти́,“ „паслáсь“ замість „попáсти,“ „пáслась“ (Марія 48, 474), „мáлий“ замість „мали́й“ (Марія 247), проте здебільшого непевний наголос у нього завдячує непевності його в самій українській мові, напр., до гірших, хоч і відомих у говорах наголосів належать: „засне́“ (Сон: У всякого своя доля 59, Не молилася 33), „обірву́ть“ (Чого ти ходиш на могилу 55), „в пелю'шках“ (Марія 416), „в кайданáх“ (Неофіти 204), „понад ставóм“ (Якби ви знали, паничі 64), алеж і нормальний: „нáйде“ (Сліпий 66), „зійде“ (Не молилася 35), „розіпнеш“ (Варнак 151), „пляшки́“ (Княжна 345), „в кайдáнах“ (Неофіти 200). Подвійність на-

голосу іноді йде в Шевченка навіть поруч, напр., у поемі Петрусь: „Петруся'“ (60 рядок) і „Петру́ся“ (119), „з дітьми́“ (Марія 588), „з малими дітьми“ (ib. 693), „до са́мого, само́го краю“ (ib. 14), „за Нерóна“ (Неофіти 93), „за Не́рона“ (ib. 95).

Так само подвійний наголос у нього в словах „ту́га“ і „туга́“ (Та не дай, господи, нікому 6 і Сон: Гори мої 102), „жива́“ і „жи́ва“ (Єретик 245 і Титарівна 211), „п'я'ний“ і „п'яни́й“ (Кавказ 25 і Я не нездужаю 19), вірші“ і „вірші́“ (Я. Козачковському 16 і Не для людей 3), „одного“ і „одно́го“, „на чужині́“ і „на чужи́ні“, „літа́“, і „лі́та“, „од ко́го“ і „од кого́“ „зви́чаї“ і „звича́ї“, „на світі“ і „на́ світі“, „на сміх“ і „на́ сміх“, „жнива́“ і „жни́ва“ й деяких інших.

Взагалі Шевченко рівнобіжних форм слів не уникав, відбиваючи часто певне становище мови, напр., коли уживав „Суботов“ і „Суботове“ (Велик. Льох 2, 372), „Іржавець“ і „Іржавиця“ (Іржавець 97), „сліз“ і „сльоз“ (Дав. Пс. XLIII 39, Кавказ 45), „сиріт“ і „сирот“, почасти використовуючи це як стилістичні засоби, надто корисні в віршовій мові, почасти ж вагаючись через неусталеність їх, як подекуди вагаємось іще й ми в подібних випадках.

V.

Само собою зрозуміло, що повна аналіза Шевченкової мови стане можлива лише по виході академічного видання його творів і таких підготовчих праць, як словника його. Без останнього, напр., неможливий повний і точний опис Шевченкових продуктивних наростків чи приростків, неможливо точно визначити запозичення його тощо. Нашою оцією спробою, як і зауважено вже на початку, ми маємо на меті лише визначити основні елементи Шевченкової мови і їх взаємовідносини. Хоч і як намагались ми опиратися в своїх твердженнях і висновках на фактичний матеріял, все ж не завсіди цей матеріял був повний і безумовно точний. Тим і характеристика Шевченкової мови буде в нас лише попередня, проте ми цілком певні, що в головному вона не буде інша й після повного вистудіювання тієї мови.

Як бачить читач, ми спинилися лише на окремих моментах Шевченкової мови в галузі фонетики, морфології, синтакси, лексики, зовсім поминувши інші теж мовні, але вже дальші від лінґвістики ознаки її, як напр., його дуже цікаві для характеристики стилю складні слова типу „кровсльозами“ (Русалка 17), „буй-головою“ (Сон: Гори мої 103), „з пропий-волами-чумаками“ (автогр. М 175), численні прикметники в ролі іменників, як „буйний“ (= вітер), „дрібні“

(= сльози), „сивий“ (= кінь) тощо. Та й наведені матеріяли дають можливість схарактеризувати Шевченкову мову і вказати на її значіння для літературної нашої мови взагалі.

На тлі тогочасної літературної мови Шевченкова мова насамперед визначається зовсім незвичайною тоді складністю своїх елементів. У цілому, цілком відповідно до тематики та ідей Шевченка як письменника, це вже не мова, спрямована лише на село, у ній бачимо все те, чим живиться й ускладняється кожна літературна мова з необмеженими перспективами розвитку. Не виявляючи найменшої фетишизації селянської української мови, без жадних замилувань до мовних ідіоматизмів, Шевченко в основу своєї мови взяв народню мову, щасливо поєднавши своє походження з центрального району української етнографічної території з здоровим інстинктом орієнтуватися в мові насамперед на те, що об'єднує, а не роз'єднує, на конструктивне, а не деструктивне, на всеукраїнське, чи хоч широко відоме, а не партикулярне, отже в основі на новоукраїнські говори, а не на говори старожитної України. В усій українській літературі аж до наших часів не багато знайдеться письменників, хто б так знав народню українську мову, як Шевченко, і щоб так її вмів використовувати, як використовує Шевченко. До наведених уже уваг і матеріялів додамо тут іще декілька ілюстрацій, що показують, як він ставився до своєї мови й який мав мовний такт.

Чи не найхарактерніша відзнака Шевченкової мови взагалі це її різноманітність. Шевченко органічно якось далекий був від будь-якої мовної догматики, сухої обмежености „пуристів“, від безпідставної пристрасти до одних мовних елементів і обминання інших. Проте не менше далекий він був і від мовної неперебірливости. З одного боку в нього бачимо надзвичайну здатність доцільно використовувати найкращі можливості народньої української мови, а з другого той характерний мовний такт, що не дозволяв йому вживати іншого, уперто обминати його, хоч би воно й існувало в тогочасній літературній українській мові, чи навіть і в діялектах народніх, відомих йому. Так, уже сказано, як уперто послідовно сполучає Шевченко в своїх віршах відносні речення за народньою синтаксою тільки з „що“. До цього можна додати ще, що знов же в згоді з новоукраїнською народньою мовою він жадного разу не вжив „би“ чи „же“ після голосного попереднього слова, що трапляється навіть у П. Куліша (напр.: „поставило би“ в 4 сц. акту І Гамлета). Нема в нього й звичайного тоді „но“ замість „але“.

А при цім як широко й доцільно використовує він такі

звукові можливості, як дієйменники на *-ти* й *-ть*, форми наказового способу на *-іте* й *-іть*, прикметники на *-ая* і *-а*, форми „хоча“ і „хоч“, „більше“ і „більш“, „тута“ і „тут“, „знову“ і „знов“, „отрута“ і „трута“, чергування *в-у* й *і-й* в назвуці тощо! Щодо звукосполучень, то Шевченко до них був взагалі дуже чутливий і уважний, подаючи часто чудові зразки доцільних звукових комбінацій — то одноманітних, то різноманітних як до потреби, майже завсіди відповідно до тексту, зокрема ж ніколи не одноманітних без спеціяльної потреби. Найбільше це виявляється в виборі тих чи інших із можливих звуків при зустрічі слів. Тут, звичайно, Шевченко йде не за нормативними примітивами й схоластичними мудруваннями, а за вимогою ритму та значіння речення, сміливо згущаючи, напр., приголосний елемент, коли треба відбити енерґію, силу, (як от у „Шубовсть в воду“ Катерина 679), чи усуваючи небажаний какофонічний збіг звуків (як от, напр., у „Другую паличку у Йвася“ Марія 537: зовсім не Шевченківський вірш вийшов би, коли б ми змінили на „Другую паличку в Івася“ з отим „віва“, або „привізъ икъ празднику“ Т. Шевченко, т. III. Листування. ВУАН, ст. 131). І дуже рідко в Шевченка в таких випадках можна знайти недогляд, звичайно ж бачимо коли, може, й не цілком свідомий вибір, то принаймні природжений художньо-мовний такт і інстинкт. Здається ж, нам ніхто не стане закидати суб'єктивізм, коли ми, напр., скажемо, що зовсім покалічені вийшли б Шевченкові, напр., вірші

Бо *є* з ким заплакать, *є* з ким заспівать,
Єсть карії очі—як зіроньки сяють
(Гайдамаки 360—1),

коли б поставити скрізь „єсть“ або „є“, або поміняти їх місцями.

Вживаючи широко й повно, як ніхто з тогочасних українських письменників, української народньої мови, знов же як ніхто використовуючи поживне і з староукраїнської мови і з мов чужих, Шевченко поєднував усі ці елементи так органічно, з таким тактом, як це тільки й може робити письменник із органічним знанням мови і з поглядом на літературну мову як орган необмеженого розвитку народніх мас. Що він далеко не механічно брав чужомовні слова тощо видно з його поправок і варіянтів. В автографі, напр., Шевченко написав був у вірші „Як маю я журитися“ такі два останні рядки:

Щобъ не було свободного
На нашому поли
(249 ст.),

а потім переправив на звичайне в виданнях

Щоб не росло таке зілля
На нашому полю.

А як він обережно ставився до чужих слів і який мовний смак зберіг навіть у довгій неволі, де майже не чув українського слова, видно з його листа до Я. Кухаренка, де, м. ін., він таке пише: „А теперъ я захожусь сердыця на тебе отамане нашъ батьку кошовий! Мабуть ти давно въ земляхъ христіяньскихъ не бувавъ, і доброі мови христіянскоі не чувавъ, що зовешъ ме(не) закадишнимъ другомъ. Чи жъ чути було коли небуть межъ христіянами таке бридке, паскудне слово? Мабуть ти, батьку, забувъ нашу христіяньску мову і до тщенту побусурменився?“ (Т. Шевченко, т. III. Листування, ст. 166).

І в цілому мова Шевченкових поетичних творів вражає нас з одного боку складністю своїх елементів, а з другого відсутністю в ній такого, що тепер відчувалось би як щось чуже, неорганічне. Нема в нього вузьких провінціялізмів, нема отієї безглуздої „українізації“ мови, що так охоче збивалися на неї письменники народницького напрямку, вульґаризуючи мову, нема неоправданих барбаризмів, як другого ухилу тих самих письменників із неорганічним знанням української мови, нема непотрібних і безпідставних вигадок, іноді попросту потворних, але нема й уникання барбаризмів тощо там, де вони природні *).

Широта і різноманітність складників Шевченкової мови цілком відповідають широті його ідей. Зокрема селянське походження його й ставлення до селянства відповідає глибокому знанню й використовуванню мови цього селянства:

---

*) Ось декілька зразків тих неґативних елементів у мові попередників і сучасників Шевченка: В П. Гулака-Артемовського: Лондін, Пальмерстін, Сир Одарчин (— Сир Дар'я), Ягли-чванці (— англійці), П'ятенбурх (= Петербург), а з другого боку реб'ята, „ні дать, ні взять“ (див. М. Плевако. Хрестоматія нової української літератури Т. І. Перша половина XIX стол. Ст. 83, 84, 87).

В О. Рудиковського: „не чваньсь багач і не вниваи бідняк“, „то сям, то там“, „очередні книжки“, а з другого боку дохтурів, оптекорів (ib. 96, 97, 100).

У Ст. Олександрова: стишок, бомага, шлятися, поштенні господа, „із себе дуже не дурна“, конюх (ib. 114, 115, 116).

У. П. Кореницького: „пред біжницей“, ласків, „юпка в їй була із байки“ (ib. 125).

В О. Корсуна: „у Піючихи старенькій“ „яку велику краюху врізала“ (ib. 139, 140).

У Гр. Квітки-Основ'яненка: Пархімове снідання, коморячі двері, шпигачка (= епіграма) і т. ін. (докладніше про це в моїй статті „Деякі познаки народництва в літературній мові“, що друкується).

для нього вона не фетиш, але й не забавка чи знаряддя своєї кар'єри, а тільки знаряддя поступування народу на вищі щаблі вселюдської культури. Ставлення Шевченка до трудящих взагалі, до визвільних ідей і змагань, до ролі машини як інтернаціонального чинника в справі звільнення людства з-під влади гнобителів і дармоїдів у планетарному масштабі (згадаймо знамените місце в Шевченковому щоденнику під 27. VIII. 1857 р.) так само відповідає його ставленню до чужих мов як скарбниці, звідкіля можуть черпати в потребі всі. Не принцип „своє" й „чуже" в мові, а тільки принцип доцільности й природности визнавав Шевченко, принаймні як основний, а своєю мовою дав справжній здоровий напрям розвиткові української літературної мови надалі.

Кажучи взагалі, певні ухили від народньої української мови в Шевченка ніколи не бувають від незнання її, а тільки від надміру думок, образів, почуть, намірів, що, як відомо, ніколи й ніде не можуть цілком і повно вилитися у мові навіть найрозвинутішій.

З цього нашого погляду тільки характерно дещо з того, що з інших поглядів виглядає дивовижно чи навіть загадково. Так, ми бачимо щось глибоко органічне й природне для Шевченка в тому, що він під кінець життя свого так гаряче заходився був коло початкових книг для українського селянства, видавши букваря й збираючися видати ще лічбу, етнографію, географію, історію в 3, 5 і 10 копійок ціною, кажучи „якби бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося" (Т. Шевченко, т. III. Листування. ВУАН, ст. 204). Зовсім природну річ бачимо ми і в тому, що Шевченко писав свій Денник російською мовою, бо на такі теми, як у тому Деннику, тогочасна українська літературна мова ще мало надавалася.

Але з другого боку не менше характерне (тільки вже не для Шевченка) й те, що з нього кпили, бо він, мовляв, „почав Кобзарем, а скінчив букварем", або ще й досі смажать голову над питанням „чому Шевченко писав свій Денник російською мовою" і чи не значить це, що він був „общеросс". Такі факти характеризують „попутницькі" елементи в українській культурі, тоді як перші—елементи органічні. Далекі від українського селянства своїм походженням, особистим життям, своїми ідеалами й соціяльно-політичним світоглядом, напр., письменники „народницького" напряму не тільки не переходили до українських букварів, а навпаки, відходили навіть і від української літератури, коли тільки їм щастило в інших літературах (М. Вовчок, Гребінка), а зате намагаючись „українізувати" навіть такі слова, як „лямпа"! А як Шевченко всім своїм

ством антипод їм, так і основний характер його мови антипод до тамтих.

У цім колосальне значіння Шевченкової мови для всього наступного періоду її розвитку. Тим шляхом, що його проклав він, пішли й інші українські письменники з органічним знанням мови, як Ів. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський. Цим шляхом іде й ітиме наша літературна мова в цілому, хоч до якогось часу і не без заскоків на манівці народницько-хуторянської обмежености „своїм", навмисної „українізації" мови тощо.

26. V. 1930.

Гр. Майфет.

ІЗ СТУДІЙ НАД ПОЕТИЧНИМИ ВАРІЯНТАМИ *).

Максим Рильський, Під осінніми зорями, „Ґрунт", 1918, ст. 128 **).
М. Рильський, Під осінніми зорями Д.В.У., 1926, ст. 100.

З можливих шляхів для вивчення поетичної техніки та майстерства коли б не найцікавішими (та не найлегшими) були переклад та студіювання поетичних варіянтів.

Переклад — в практиці своїй, як і в теоретичному вивченні — викриває багато з „гармонии стиха божественныя тайны"; не маючи на меті зупинятися на цьому пункті докладніше, одмітьмо хоч би ролю рими — Ахілесової п'яти навіть визнаних майстрів перекладу; так, у відомій спробі Жуковського „Лесной царь" рядкам ориґіналу

Er hat den Knaben wohl in dem Arm;
Er faszt ihn sicher, er hält ihn warm

відповідає:

К отцу весь издрогнув малютка приник;
Обняв его, держит и греет старик;

останнє слово перекладу не має для себе прецеденту в ориґіналі, логічно дисонує з тематикою твору і зумовлене виключно вимогами рими (між іншим, українські перекладачі Ґетевого твору — Куліш та Грінченко — уникли згаданої помилки *).

В протилежність до перекладу—особливо в пляні порівняльного студіюванння кількох відтворень ориґіналу — поетичні варіянти не завжди постачають матеріял в таких же широких обріях. Облишивши ті можливості, коли твір фіксується поетом в його остаточному наслідкові, абож коли поет умисно знищує всі варіянти, і беручи до уваги лише ті випадки, коли варіянти є,—мусимо сказати, що й в та-

*) В остаточній редакції ця стаття зазнала деяких змін за вказівками що ними завдячую А. П. Шамраєві, надто ж — О. Н. Синявському.

**) Використанням цього видання завдячую щиро М. К. Зерову.

***) Тут до речі згадати про владу рими, що тягне за собою образ (а не навпаки), за свідченням поетів і теоретиків (Альбала та ін.).

кому разі перед нами лише верхня плівка завершення твору (здебільшого довідуємося про неї шляхом порівняння різних видань та передруків, що зазнали виправлень поета), бо мабуть ніхто, крім самого митця, не мав перед собою всієї творчої „лябораторії", усіх поступових стадій фіксації твору — від зародку і до остаточного його вигляду *).

Отже, як не вузькі часом межі зазначеного шляху, вони не зменшують цікавости студіювання, відкриваючи широку можливість різних гадок та припущень щодо ґрунту того, або іншого варіянту. При всій своїй суб'єктивності, однобокості — най, помилковості, такі припущення примушують пильніше придивлятися до словесної тканини поетичного твору і дають змогу — у випадку більш завершеного варіянту—знаходити помилки навіть там, де все здавалося бездоганним. Другими словами — студіювання варіянтів становить одну з форм того „медленного чтения", що ним Гершензон — звичайно, однобоко — визначив критику.

Мета цього етюду — відповідним чином дослідити (а не лише зіставити) матеріял, позначений у підзаголовку. Підставою для такого вибору було поперше авторове свідоцтво, що його читаємо в передмові до II видання (ст. 5):

Готуючи до друку друге видання моєї збірки „Під осінніми зорями"... я взяв звідти лише частину матеріялу, а й то подекуди мусів дати поправки;

а подруге аналіза творчости М. Рильського, запропонована М. К. Зеровим („Літературний шлях М. Рильського"; „До джерел", ст. 79—98).

Переходячи до викладу конкретного матеріялу, зауважу поперше на можливу умовність гіпотез про raison d'être того або іншого варіянту: часто й густо доводиться гіпотетичну комплексовість варіянту умовно заміняти одною домінантною підставою; подруге, з метою більшої ясности та повноти картини зберігатиметься метроряд і — здебільшого—синтагма; потретє в дальшому викладі римські цифри I та II показиватимуть відповідні видання, арабські цифри після римських — означатимуть сторінки.

Зіставляючи обидва видання книжки поезій М. Рильського, бачимо найперше правописні корективи, як приміром:

*) Цікавий матеріял в цьому відношенні дають варіянти „Е о" Анненського, а також свідоцтво Вадима Шершеневіча про маніру писання віршів С. Єсеніна „Есенин. Жизнь, личность и творчество", „Работник Просвещения", 1926, ст. 53 і далі Порівн. також А. Марієнгоф „Роман без вранья", вид. II, „Прибой", 1928. ст. 80—81.

Мене розбудить ніжна Навзікая,	Мене розбудить ніжна Навсікая,
Струнка дочка феажського царя (I, 19)	Струнка дочка феацького царя (II, 16);
Звуки нові (I, 20)	Звуки нові (II, 17);
Плугатарь у полі ледве маячить (I, 22)	Плугатар у полі ледве маячить (II, 20);
Єсть ім'я жіноче, м'ягке та ясне (I, 26)	Єсть ім'я жіноче, м'яке та ясне (II, 33);
Там, де ступила ти — що лежне росцвітать (I, 27)	Там, де ступила ти, що легше розцвітать (II, 30);
В безмежности туманні (I, 33)	В безмежності туманні (II, 32);
Черкають неба беріги (I, 34)	Черкають неба береги (II, 14);
Річка синіє, зітхає, сміється (I, 37)	Річка синіє, зідхає, сміється (II, 12);
Як сімвол вічного плачу (I, 52)	Як симбол вічного плачу (II, 49);
Сніг передчасний ростав (I, 86)	Сніг передчасний розтав (II, 24);
А самій непомітно ростать (I, 59)	А самій непомітно розтать (II, 37);
Далекий дом, замислений і білий (I, 98)	Далекий дім, замислений і білий (II, 91);
Дрімає дом старий... (I, 111)	Дрімає дім старий... (II, 26);
Я взяв собі у Неї замість їх (I, 94)	Я взяв собі у неї замість них (II, 79);
Передмандрівне гуртуванне птиць (I, 91)	Перемандрівне гуртування птиць (II, 71);

Звичайно, досліджувати правописні корективи, що з них деякі можна вважати просто за виправлення друкарських помилок I видання, не входить у мету цього етюду (з цього боку, здається, не все гаразд, і в II виданні: такий останній приклад, де крім зазначеного правописного корективу, подибуємо ще й зміну „передмандрівні" — семантика новотвору цілком зрозуміла на тлі пейзажу золотої осени— на „перемандрівні", що вже не так ясно, а головне—не так доцільно,—риса не останньої ваги в поетиці М. Рильського з її орієнтацією на лексику, клясично-чітку, позбавлену невизначености, властивої символізмові). Але, обмежившись наведеними пактами, одмічу, що і їх треба розглядати, яко sui generis варіянти, бо вони впливають на зміну того звучання віршу, що до аналізи його й переходимо.

Але попереду кілька загальних зауважень.

Проблема поетичної мови в частині своїй є проблема евфонії, або точніше (за висловом Пешковського) „благопроизносимости", яка звичайно може розв'язуватися в бік позитивний або неґативний (під останнім розумію приклади такого накопичення алітерацій, що мають умисно какофонічний ефект). Ще М. В. Ломоносов у своїй „Реториці"

1748 р. (частина II, розділ II „О течении слова“, § 170) писав:

В течении слова немало наблюдают риторы в рассуждении писмен, 1) чтобы обегать непристойного и слуху противного стечения согласных, например: всех чувств взор есть благороднее (підкреслення авторове—Гр. М-т): ибо шесть согласных, рядом положеных В С Т В — В З язык весьма запинают; 2) чтобы удаляться от стечения писмен гласных, а особливо то же или подобное произношение имеющих, например: плакать жалостно о отшествии искренного своего друга: ибо во втором речении трожды сряду поставленное О в слове делает некоторую полость, а тремя И слово некоторым образом изостряется; 3) чтобы остерегаться от частого повторения одного писмени: тот путь тогда топтать трудно.

Цій цитаті, з одного боку, не можна одмовити в певній гостроті спостереження, а з другого і в певному кустарництві: так, у збігові приголосних Ломоносов очевидячки нехтує саме ж фонетичною транскрипцією, бо з чотирьох кінцевих приголосних у слові „чувств“ вимовляються лише три останніх (принаймні, у сучасній живій російській мові); та з другого боку, третій із наведених пактів очевидячки теоретично забороняє якщо не поетичну алітерацію, то у всякім разі художньо-невиправданий випадковий повтор приголосних*); ясніше стоїть питання в „Рассуждении о лирической поэзии или об оде“ Г. Р. Державина, що хронологічно стосується до 1811—15 р.р. і містить пакт „сладкогласие или сладкозвучие“, де теоретик запитує:

Свистит ли выговор стиха и то в музыки при изображении свистящего или шипящего змия подобно ему; грохочет ли гром, журчит ли источник, бушует ли лес, смеется ли роща — при описании раздающегося гула первого, тихо бормочущего течения второго, мрачно-унылого завывания третьего и веселых одголосков четвертого, словом — одета ли каждая мысль, каждое чувство, каждое слово им приличным тоном... узнается ли в них действие или образ естества... знаю, сколь трудно до сего достигнуть, но до чего не доможется истинный дар и неутомимое прилежание?

Характерно, що серед нижче наведених прикладів „звукоподражания“ знаходимо рядок Ломоносова

И устремлялся гром на гром.

Та відзначаючи кустарництво вищенаведених тверджень, не забудьмо їхнього віку; гірше стоїть справа, коли біля 200 років після Ломоносова висловлюються думки анало-

---

*) На користь цій думці може свідчити той факт, що алітерація, яка трапляється в прозовій мові, справляє неґативне враження: приклад— таке закінчення газетного дописа „Буде слідство, буде суд“. Справа тут, очевидно, в певних законах прози й віршу, а загалом — прози й поезії, можливо, ще й не викритих остаточно теоретичною аналізою; отже quod licet Iovi, non licet bovi.

гічно-„знахарського“ ґатунку. Так, В. Шершеневіч, у своїй парадоксальній брошурі „2 × 2 = 5“, говорячи про ритм і про ту ролю, що в ньому відограє скупчення приголосних, вважає за ідеальне чергування звуків у вірші такеколи голосівки і приголосні чергуються реґулярно, у відношенні 50%; приклад було взято з Сєвєряніна:

Форели, водяные балерины, заводили хороводы на реке.

З другого боку А. Бєлий, шукав коефіцієнта „произносимости“ віршу, брав відношення голосних та приголосних у вірші і на підставі цього робив висновки про ступінь „произносимости“ певного віршу Пушкіна в порівнянні до віршів інших поетів. Той же Бєлий звернув увагу на появу в певному періоді творчости Блока з'єднань приголосних „тр“, „тд“ і на цій підставі зробив висновок про трагедию трезвости“ в творчості поета.

Кумедність і кустарний характер цих висновків дали правдиву підставу для гострої критики з боку Горнфельда („Художественное слово і научная цыфра“, альманах „Литературная Мысль“, 1922), але, ясно, проблема не втратила від того своєї ваги, потребуючи лише компетентної консультації з боку лінґвістики.

В цьому пляні згадаймо насамперед зауваження Б. Якубського („Форма поезій Шевченка“, збірник ДВУ, 1921, ст. 67):

Віршова мова найбільш не любить такого збігу кількох шелестівок, який затримує розмірений, ритмічний біг віршів. Може найкращим з погляду милозвучности було б таке з'єднання звуків, щоб по кожній голосівці йшла шелестівка, щоб вони чергувалися *). Тому й вважають за таку поетичну італійську мову. І тільки щоб ця одноманітність чергування шелестівок і голосівок не набридла слухові, потрібно дві рідко три шелестівки, та й таких, що від них не тяжчає вірш, припускати разом.

Та хоч ця думка й звертає принципово-вірну увагу на ріжницю мовного матеріялу, більш або менш придатного для милозвучности (італійська мова), але й вона не вільна від нормативности: справді, чому слід уважати за ідеально-милозвучну—італійську мову? Якщо це базується на кількості голосних, то, як відомо, фінська, або ляпляндська мови ще багатші на голосні,—факт, що його влучно зауважує Сосюр **). Справа, очевидно, вирішується не суб'єктивно, а об'єктивно: для кожної бо мови є свій коефіцієнт голосних—при-

*) Див. вищенаведений приклад Сєвєряніна.

**) У зв'язку з цим інтересно згадати відомий вірш Ґумілєва „На далекой звезде Венере“, де, позначивши тло —

На далекой звезде Венере
Солнце пламенней и золотистей,
На Венере, ах, на Венере
У деревьев синие листья, –

голосних (для німецької, приміром, голосні складають щось із 38%, для французької, російської, української 42 — 43% і т. д.); ба й більше, межі окремої мови припускають відповідну динаміку: так, за висновками вельми-інтересної розвідки проф. О. Н. Синявського (що став саме на об'єктивний шлях математичного обрахунку) „Спроба звукової характеристики літературної української мови" (уміщена в „Наукових записках Харківської науково-дослідчої катедри мовознавства № 2", Х. 1929), українська мова протягом сторіччя (від Квітки до Тичини) згубила 3% голосних (ст. 25—26)! Звідси ясно, що говорити про іманентну милозвучність даної мови можна тільки умовно: ця іманентність буде не що інше, як середній коефіцієнт, встановлений на базі інших, за різні історично-мовні доби вирахуваних, коефіцієнтів.

З інших дослідників згадаймо Пешковського („Принципи и приемы стилистического анализа художественной прозы", Ars poetica, 1917, ст. 36), що висловлюється в принципово-аналогічному дусі:

Благопроизносимость в известных пределах обусловлена артикуляционной природой языка человеческого вообще, в других, более узких пределах, специальными артикуляционными привычками каждого отдельного языка.

Одразу ж після цього Пешковський подає думку, що має так загально-принципову вагу, як і безпосередній конкретний інтерес:

Нетрудно видеть, что авторский выбор может происходить... главным образом на границах между словами (підкреслення авторове — Гр. М-т) так как о благопроизносимости внутри слов позаботился уже сам язык: ведь сочетания, употребительные внутри слов, тем самым дела-

---

Ґумілєв так характеризує мову:

На Венере, ах, на Венере
Нету слов обидных или властных,
Говорят ангелы на Венере
Языком из одних только гласных.

Далі йде відповідна ілюстрація „янгольської мови":

Если скажут са и ан,
Это радостное обещанье,
Уо, ао — о древнем рае
Золотое воспоминанье.

Незважаючи на те, що уявна мова янголів і складається з самих голосних, не можна сказати, щоб вона була дуже милозвучна і артикуляторно зручна: крайність, очевидячки, й тут не до речі.

Поміркованіші бажання Ф. Сологуба —

Родиться бы мне на Мадагаскаре,
Говорить бы наречием, где много а..

Лінґвіст може ствердити, чи справді в Мадаґаскарській мові так багато позначеного звука; теоретикові ж літератури ясно насамперед оголення алітераційности в самій географічній номенклятурі, що побудована на згадній голосній („Мадаґаскар").

ются для нас благопроизносимыми. На границах же между словами комбинации звуков случайны, и вот здесь-то художественная роль и может отличаться от разговорной преимущественным употреблением привычных языку сочетаний.

Нарешті, інтересні міркування щодо цього постачає не тільки теорія прози, а й уже згадувана на початку статті теорія перекладу; так вже цитований К. Чуковський („Принципы художественного перевода"—„Искусство перевода", 1930, ст. 33) радить перекладачеві—голосно перечитувати власні переклади, мотивуючи це так: „Раньше всего, это избавило бы его работу от какофонии, которой не удалось избежать даже первоклассным мастерам перевода, ибо и у них на каждом шагу встречаются такие неудобочитаемые сочетания звуков, как „старик с всклокоченными волосами", „пророк из избранного народа" и т. д.". Какофонія міжсловесних приголосних збігів наочна в цьому прикладі; ще з більшою силою акцентує її дослідник в іншому місці книги, де, навівши на його думку дефектну фразу перекладу — „почки распустились в листья", пише (ст. 54): „Зачеркните слова в листья, вы спасете фразу от неуклюжего скопления согласных с в л, от банальности, от двух лишних слогов".

Відзначимо, що міжсловесні межі принципово (а почасти й конкретно) враховано у щойно згаданій розвідці О. Синявського (що встановлює навіть категорію фонем словосполучення); конкретний же український матеріял для цього, безмірно цікавого спостереження Пешковського, дає вищезазначена стаття Б. Якубського, де, одразу ж після вищенаведеної цитати, маємо приклади:

„Такого рядку, як

щоб зближитися й потому...

або

убгав весь оселедець в жменю
(Котляревський),

ми в „Кобзарі" вже не знайдемо.

...Статистика показала б, що таких більш-менш невдатних з боку милозвучности віршів, як

На той світ тихий принести...
(„Росли у купочці")

в „Кобзарі" надзвичайно мала кількість".

Щоправда, наведені думки не розв'язують вищепозначеної проблеми, бо з принципово-лінґвістичного погляду жадної какофонічности у „стиках" однакових приголосних не міжсловесних межах („убгав‿весь", „світ‿тихий") немає (про таку какофонічність ще може бути мова у випадку не-

милозвучного накопичення приголосних „оселедець в жмені“): що какофонічного, справді, в довгих приголосних української мови, кількісно поширених (*овва*, сміття); питання може бути про особисту вибагливість поета і — як це не парадоксально — про те, що на міжсловесних межах ці „стики“ можуть здаватися йому какофонічнішими, аніж у середині слова, бо міжсловесна цезура (в тих, звичайно, випадках, де вона не є фікція написання) немов акцентує подовження, роблячи його опуклішим; цього акценту, зрозуміло, не буде в середині слова; до цього ще додаються бічні фактори, як, прим., пом'якшене подовження у випадку „сміття“, що також суб'єктивно може здатися милозвучнішим за непом'якшене „світ тихий“. Та найгірше те, що наукову методу об'єктивно-математичного обліку важко й прикласти до врахування цих суб'єктивно-можливих удосконалень: згадана статистична метода необхідно оперує законом великих чисел (аналогічно використовує її й розвідка О. Синявського), що в їх межах пропадають і губляться індивідуальні підвищення милозвучности в редакційній роботі над варіянтами, яка може до того ж мати й кількісно-нечисленні наслідки.

Озброївшися цими зауваженнями, перейдемо до конкретного завдання роботи *).

В першу чергу одмітьмо приклад, що якнайкраще пасує до вищенаведених матеріялів Якубського:

Стоять кругом книжки, нетлінні, *як* краса (1,82)	Стоять кругом книжки, нетлінні, *мов* краса (II,52);

тут маємо заміну „стика“ однакових приголосних („як краса“) на різноманітніший збіг приголосних („мов краса“); фонетичну підставу варіянту доводиться підкреслити за методою логічного виключення інших можливих підстав: справді, з семантичного боку сполучники „мов“ та „як“ — еквівалентні, чи й не тотожні, — отже змістова, тямова підстава варіянту відпадає; з ритмічного боку обидва вони — проклітики, приєднуються до наступного слова, становлячи з ним один вимовний комплекс, — отже відпадає й ритмічна підстава, лишаючи суто-фонетичну, що її й підкреслено.

В аналогічному прикладі —

У їх губитися, розтоплюва*тись* в їх (1,94)	У їх губитися, розтоплюва*ться* в їх (II,72)

*) Висвітлення згаданих „фонетичних“ питань за даними старовинних українських поетик, що були авторові цих рядків неприступні, становило б самостійне завдання.

скупчення приголосних *сьвй* (за транскриптивним розкладом „ї“ на „й“+„і“) розряджено зміною скороченого дієслівного закінчення на повне, за загальним евфонічним законом української мови.

Іноді маємо виключення небажаних елементів — приголосних:

Та *ж* сама тайна світиться незримо (I, 84)	Та сама тайна світиться незримо (II, 54);

немилозвучний збіг *жс* знищено шляхом виключення „*ж*“.

Ще показніший приклад:

Чи пам'ятаєш? Ми вертали*сь* *з* полювання (I, 95)	Чи пам'ятаєш? Ми вертали *з* полювання (II, 75);

фонетична підстава варіянту тут надзвичайно яскрава; так, на письмі маємо групу приголосних *сьзп*, що у вимові бринить як *сьсп*, або краще *сп* (з подовженим с); поет змінює обопільний стан дієслова на середній і знищує цим не тільки фіктивні приголосні групи (дійсні лише на письмі), а навіть і подовження, даючи просто *зп* (у вимові *сп*): чи не доказ це на користь того, що для особистого поетового смаку, з яким не можна не рахуватись, досліджуючи варіянти, подовжена приголосна може бути менш милозвучна за неподовжену, особливо коли це явище відбувається на міжсловесних межах, на зразок уже цитованих прикладів — „світ тихий“ та „убгав весь“?

Той же евфонічний стимул і граматичний засіб маємо в такому прикладі:

(І перше слово, те найбільше з слів)

Яке в саду під вітрове шептання *Я вперше* чув і вперше зрозумів (I, 75)	*Що я* в саду під вітрове шептання *Уперше* чув і вперше зрозумів (II, 56)

початкова зміна „яке“ на „що“ в підлеглому реченні призводить до невеличкого перегрупування метрорядових компонентів; на місце вільного складу в першому рядкові стає „я“ з другого рядка; в наслідок постає потреба початкове „вперше“ (в другому рядкові) редукувати на „уперше“; цим до метроряду запроваджується фонетична різноманітність, що її не мала початкова редакція (де „вперше“ просто повторено)—різноманітність, що її приклад принципово був у першому з наведених фонетичних варіянтів (заміна „як краса“ на „мов краса“).

Досі ми мали евфонічні варіянти, де лексичний матеріял залишався незмінним. Перейдемо до інших прикладів і одмітьмо спочатку лексичні зміни тавтологічного ґатунку (з евфонічною метою).

З двох рядків —

На сході червоніє. На душу *смуток* впав (I, 26) — На сході червоніє. На душу *сум* упав (II, 29)

другий безперечно милозвучніший, бо міжсловесний збіг приголосних *квп* розрядився: натомість „смуток“ поставлено „сум“; це звільнило один склад і дало змогу використати загальний евфонічний закон української мови: замість „впав“ стало „упав“; в наслідок у наведеному відтинкові метроряда маємо таке чергування голосних і приголосних, яке наближається до „ідеального“ закону Шершеневіча. Припустити для цього варіянту якісь інші мотиви (хоч би семантичного ґатунку) навряд чи можна і примат у всякім разі лишається за фонетичною підставою:

В аналогічному прикладі —

Стоїть в *блакитній* глибині (I, 34) — Стоїть у *синій* глибині (II, 14)

знову ж таки семантично ріжниця прямих (не метафоричних) епітетів („блакитний“ та „синій“) напевне відограє меншу ролю, аніж евфонічний бік справи: заміна „блакитного“ на „синій“ звільняє один склад, і це дає змогу розрядити за допомогою „у“ накопичення приголосних *тьвбл*, какофонічне навіть тоді, коли після „стоїть“ припустити міжсловесну цезуру.

В аналогічному прикладі —

Що упала *до нас* з висоти (I, 59) — Що упала *сюди* з висоти (II, 37)

ліквідується скупчення *сзв* і досягається внутрішня (бідна) рима (сюд*и*: з висот*и*).

Сюди ж стосується приклад:

Круг огню ясного ми *зібрались* в коло (I, 91) — Круг огню ясного ми *зійшлися* в коло (II, 70),

де какофонічний збіг приголосних *сьвк* розряджено за вищезгаданою предилекцією української мови до повних дієслівних закінчень.

До цієї ж рубрики слід застосувати приклад:

Після сліз я тихенько засну
Я на білу постелю ясну
(У солодкім знесиллі впаду)
(I, 91)

Я заплачу й тихенько засну
Я на білу пустелю ясну
(II, 68),

де повтори *сл* („пі*сля сл*із“) знищено дієсловом, семантично-еквівалентним (чи не ілюструє це Ломоносівську заборону художньо-невмотивованих, випадкових алітерацій?); щождо „постелі“ та „пустелі“, то важко сказати: 1) чи маємо ми

тут виправлення друкарської помилки I видання, 2) чи заміну одного іменника другим (до речі, обоє гармоніюють з тематикою контексту — слова осени), 3) чи, може, друкарську помилку II видання (бо „постеля“ органічніше пасує до попереднього „засну“, аніж „пустеля“). Нарешті, слід відзначити й натяк на ритмічну зміну, бо замість двоскладової проклітики „після“, що несе на собі півнаголос, маємо чистий анапест „я заплачу“.

Досі були розглянуті евфонічні варіянти приголосних. Перейдемо до голосівок:

Тому усе ясне: земля і небеса (I, 82) — *Для того* все ясне: земля і небеса (II, 52);

„тому“ і „для того“ форми семантично (і навіть граматично) еквівалентні: але в I виданні зіставлення „том*у у*се“ спричинялося до збігу однакових голосівок (hiatus); поет розрядив його за допомогою вищепоказаних еквівалентних форм, скоротивши 2-х складове „усе“ на односкладове „все“.

Аналогічний приклад:

Хто, куди *і* для чого прямує? (I, 99) — Хто, куди *та* для чого прямує? (II, 64),

де збіг голосівок *иі* знищено шляхом заміни сполучника „і“ на „та“.

Аналогічний приклад:

Отрутні мрії *і* отрутні квіти (I, 92) — Отрутні мрії *та* отрутні квіти (II, 71),

де hiatus *ііо* („мрій*і і о*трутні“) розряджено шляхом аналогічної заміни. Щоправда, врахування цезури („отрутні мрії і отрутні квіти“), ствердженої анафорою півряд́ків та тотожністю їх синтаксичної структури, змінює вищепозначений збіг голосівок *ііо* на *іо*; ясно, що заміна цього *іо* на *ао* („т*а о*трутні“) в остаточній редакції — не має ніяких принципових переваг: та все ж таки це не знищує фонетичних підстав, бодай суб'єктивних, бо остаточна редакція знищує повтор „і“, що міг видатись поетові художньо-невмотивованою асонацією (іншими словами, тут відограє ролю вищенаведене зауваження Ломоносова, лише в застосуванні до голосівок).

До варіянтів зовнішньої форми, крім правописних та евфонічних, стосуються безперечно ще й варіянти пунктуаційні.

Зупинимося спочатку знову ж таки на міркуваннях загального характеру.

Проблема пунктуації тісно зв'язана з проблемою інтонації. Саме з цього боку і до того ж виключно теоретич-

ному (не історичному) пляні її торкається Пешковський у своїй праці „Русский синтаксис в научном освещении“, особливо у відділі про „відокремлені“ (обособленные) члени речення.

В тому ж пляні (зв'язку з інтонацією) деякі зауваження робить вже згадуваний Белий, з одночасною спробою історичного екскурсу („После разлуки“, 1922, ст. 11—12):

Мы прекрасно знаем, как меняется интонация хотя бы в знаках препинания; два представления „ночь„ и „темно“ могут быть св'язаны по разному знаками: 1) „Ночь. Темно“ (жест спокойного рассказа). 2) „Ночь. . Темно...“ (отрывистый, неспокойный темп). 3) „Ночь: темно“ (здесь второе понятие вытекает из первого: так как ночь, то — темно) и т. д. Прослеживая жизнь знаков, мы видим индивидуализм у писателей: „точка“ есть знак прозы Пушкина, „точка с запятой“ — Толстого; „двоеточие“ — мой знак; „тире“ — знак, излюбленный модернистами. Мы еще не овладели техникой знаков, потому что мы не овладели интонационной мелодией так, как другими элементами предложения.

Крім поверховости цього зауваження, необхідно зазначити й таке: про пунктуацію старих поетів (в тому числі й Пушкіна) судити досить важко вже тому, що редактори (російські) її завжди виправляли; лише з часів „типографської революції“ футуризму пунктуаційні ознаки набули часом магічного значіння *).

На українському ґрунті в зазначному пляні теж подибуємо споралічні зауваження. З відомих мені одно належить Юр. Меженкові („Шляхи мистецтва“ № 5, ст. 57), який, характеризуючи творчість М. Хвильового, зауважує:

Свій образ поет не пояснює, лише подає в стислому вислові: характерними знаками його будуть: крапка — відрубаність, ляпідарність. Три крапки — незакінченість, недоговореність. І три крапки він так любить, що часто ставить їх перед реченням — щоб ще більш підкреслити, відокремити, бо поетична логіка будується не побутовим синтаксисом. Він починає трьома крапками, щоб підкреслити, що початок не ухоплено, що він зайвий. У книжці „Досвітні симфонії“ тільки сім коротеньких віршів, де нема трьох крапок. А є такі вірші, де на 15 рядків п'ять крапок, чотири знаки заклику і раз три крапки перед реченням і тільки одна кома і один раз дві крапки. Проте на цей раз я не хочу заглиблюватись в цифри, хоч статистика у Хвильового може дати цікаві висновки.

Друге зауваження належить В. Корякові (ibidem, ст. 51), який у статті „Наукова критика“ каже:

Щодо зовнішньої форми мови, то вона важлива для поезії. Синтаксичні знаки: крапка, крапка з припиначкою, припиначка, протинка, тощо — все це для мови є щось другорядне, але для митця слова, цебто поета вони є щось важливе (згадати ролю тире у Ібсена. В. К.).

Третє зауваження належить В. Роленкові (Гарт, 1928, № 10, ст. 85), який, аналізуючи мелодійність поезій Н. Забіли, пише:

---

*) Наведеною думкою завдячую проф. О. І. Білецькому.

Часом ефекту досягається дотепно й роздумливо вжитою пунктуацією, що нагадує Василя Чумака — неоціненого ще й незрівняного майстра ліричної пунктуації. Приклади: у Забіли —

Сіре місто. Праця. Будень. День. (ст. 29);

у Чумака —

Піонери. Переможці. Казка. Близько
йде

(хоч можливо, що в даному випадку це навіяне П. Тичиною, бо вірша даного — „Харків" — написано під свіжим враженням Тичининого „Харкова").

Згадавши наведені зауваження, перейдемо до аналізи конкретного матеріялу. Звичайно тут знову ж таки може бути правдивим припущення, що пунктуаційні варіянти є не що інше, як виправлення друкарського недогляду попереднього видання, наочне хоч би в такому прикладі:

І за вікном нежданні мрії птиці (I, 93)	І за вікном нежданні мрії — птиці (II, 91);

риска в даному прикладі виявляє визначально-прикладкову функцію слова „мрії", що стоїть у назовному відмінку множини; а не в родовому однини, як це можна було гадати з І видання.

Але звичайно для завдання цієї роботи важливі приклади справжніх варіянтів.

Насамперед одмітьмо використання риски в такому фінальному рядку вірша

А над нами Бог. (I, 15)	А над нами — бог. (II ,87)

в остаточній редакції знищено ексклямативну інтонацію (замість знака оклику маємо в кінці звичайну крапку) і вставлено риску між двома останніми словами; ця розділка в даному разі відограє виразну функцію передкінцевої павзи („пред'ема", за музичною термінологією) — так синтаксичної як і інтонаційної,бо розділка позначає межу віти падіння інтонації

↗ ↘

а над нами — бог [1])

*) Цей приклад хотілося б зіставити з відповідним прикладом у Тичини (із циклю „Сотворіння світу", II), а головне — з формами закінчення віршу в М. Рильського, що дають цікавий матеріял до проблеми ліричної композиції взагалі:

Без вороття — без вороття
(I, 124; II, 100);
Я зрозумів, що все — що все пройшло.
(I, 77; II, 89).

В наведених прикладах маємо аналогічний „пред'єм" з тим же інтонаційним малюнком, ускладнений повтором лексичного матеріялу („Без вороття", „що все"). Наведені приклади віршових закінчень невичерпані, і це дозволяє говорити про прийом, органічно-властивий ліриці М. Риль-

Ще цікавий приклад використання риски:

(Я з вами — я з вами — я з вами)

Холодні, летючі, смутні. (I,51) Холодні — летючі — смутні. (II,43);

остаточна редакція замінює коми на риски; цим знищується інтонація переліку, наявна в першому виданні; в наслідок постає опуклість епітета, бо інтонаційна дуга немов розривається на три частини:

Холодні — летючі — смутні,

або — ще яскравіше

Холодні — летючі — смутні,

— ефект, що його Маяковський в своєму „ложному" верлібрі досягає шляхом розбивки метроряду на кілька частин, що з них кожна друкується окремим рядком.

В дальшому прикладі пунктуаційного варіянту маємо використання кількох крапок:

(Пам'ятаєш, як швидко ти йшла?)

Наша зустріч єдина була (I,60) ...Наша зустріч єдина була (II,37);

для повноти картини зауважу, що наведені рядки — останні у вірші: до того ж в ньому ми маємо коловий повтор (перший рядок теж — „наша зустріч єдина була"); таким чином, темою вірша є спогади в обрямованні зазначеного рядка, який стимулює ланцюг асоціяцій: кінцеву зміну монтажу зафіксовано кількома крапками.

Майже аналогічний приклад заміни кількома крапками — крапки з комою:

(Яблуко спіє і падає)

Віти колишуться й в'ються; (I, 37) Віти колишуться й в'ються... (II, 22);

(Серце минуле пригадує
І на прийдешнє надіється)

рядки, спільні в обох виданнях, наведено з метою виявлення зміни: строфа виразно поділяється на дворядкові періоди психологічного паралелізму: кілька крапок міцніше фіксують зміну тематичного монтажу, аніж це робить крапка з комою. Ріжниця з попереднім прикладом та, що кілька крапок стоять тут в кінці другого рядка, а не на початку третього (останнє — виразніше).

ського. Всебічна ж ілюстрація та теоретична оцінка цього прийому становила б окреме завдання.

Приклад заміни коми на крапку:

(Проса покошено. Спустіло тихе поле).
Холодні дні з високою блакиттю, Холодні дні з високою блакиттю.
(Не повернуть минулого ніколи:
Воно пройшло — і вже здається миттю)
(I, 86) (II, 25);

в II-му виданні після 2-го рядка строфи маємо крапку замість коми. Цим збільшується самоцінність даного рядка, що прилучається до попередніх імпресіоністичних мазків — речень I-го рядка, відокремлених крапкою; згадана крапка таким чином фіксує межу періодів, що на них розпадається строфа в поділі психологічного паралелізму.

Майже аналогічну функцію несуть кілька крапок у такому прикладі, де вони заміняють кому з рискою (для повноти картини знову наведу компоненти, спільні обом виданням):

(З дому чути тихий стук посуди)
Клаптик пісні з поля прилетів, — Клаптик пісні з поля прилетів...
І здається зараз гість прибуде І здається: зараз гість прибуде
(Із далеких та ясних країв)
(I, 101) (II, 92);

кілька крапок знову рельєфніше відокремлюють ряд зовнішніх вражінь (перший період строфи з його фіксацією слухових образів) від внутрішнього ряду (другий період), аніж це робить кома з рискою. Щодо двох крапок в третьому рядкові, то, гадаю, їх можна вважати за виправлення явної друкарської помилки I-го видання.

Крім евфонічних та пунктуаційних варіянтів до зовнішньої форми стосуються ще й варіянти ритмічні. Щоправда, вони незначні в М. Рильського, бо більшість вищенаведених варіянтів, як, приміром —

..На сході червоніє. На душу смуток впав На сході червоніє. На душу сум упав;
Що упала до нас з висоти — Що упала сюди з висоти
І під тихі шелести і шуми — І під ніжні шелести і шуми —

з ритмічного боку невтральна. Однак, іноді ритмічна зміна постає не яко домінатний стимул, а яко бічний наслідок інших стимулів варіянту — чи то лексичного, чи евфонічного. Крім саме такої ритмічної зміни — „після сліз — на „я заплачу“, що вище зауважена, розгляньмо приклад:

А в серці — *щось своє: той Бог, що в нас оживе* А в серці *тишина незаймана* живе.
(I, 101) (II, 93),

де маємо ритмічну зміну: замість шести односкладових слів стало два (3-х складове „тишина“ і 4-х складове „незаймана“): так постає виразна, до того ж і симетрична пеонізація метроряду, ще й підкреслена цезурою

А в серці тишина незаймана живе

замість чистого метра

А в сéрцї — щóсь свóє: тóй Бóг, що в нáс живé,

або (коли надати півнаголоси „щось“ і „нас“) замість такої картини:

А в сéрцї — щóсь свóє: тóй Бóг, що в нáс живé.

Щоправда ритмічна зміна — не єдиний наслідок лексичної: крім неї маємо й фонетичну, бо ввід нового лексичного матеріялу знищує какофонічне скупчення приголосних *сьсв* („*щось своє*“); в наслідок рядок наближається до „ідеального“ чергування голосних та приголосних. Ще приклад:

Почулись голоси, і сміх *десь за-бренів* (I, 95)	Почулись голоси, *розлігся* сміх і *спів* (II, 73)

де введення нового лексичного матеріялу („спів“), заміна старого („розлігся“ замість „забринів“) впливає на ритміку: в первісній редакції було три односкладових елементи („і сміх десь“), що в них ритмічний, віршовий наголос припадав лише на „сміх“; щождо „десь“, то воно несло півнаголос, цим немотивовано уважнюючи ритм; в остаточній редакції маємо аналогічні елементи щодо кількости складів („сміх“ і „спів“), але ритмічні наголоси припадають і на „сміх“ і на „спів“, відповідаючи мовному наголосові: позбувшися півнаголосу і цим знищивши конфлікт поміж вимогами віршу й мови, ритміка наявно виграла. Цей приклад, як і попередній, — комплексового ґатунку, бо до ритмічної зміни слід додати ще фонетичну: справді, ті ж лексичні зміни знищують немилозвучність міжсловесних звукових груп — *гд* („сміх десь“) та подовженого *з* („десь забренів“); правда, в остаточній редакції є новий збіг *гс* („розлігся“), що може навіть викликати побоювання, чи не гірший він за старі; та справа в тому, що цей збіг льокалізується всередині слова, де, за Пешковським, про милозвучність потурбувалася сама мова; в цій же роботі, за прелімінарними методологічними принципами, переважну увагу звернуто на збіги, що льокалізуються на міжсловесних межах.

Сенс аналізованих варіянтів ясний; ритміка, позбавлена півнаголосів, які немотивовано уважнюють вірш, незрівняно гнучкіша за насичену ними: цій гнучкості сприяє й пеонізація, що заступає пунктуально-схоластичне й одноманітно-монотонне скандування.

Підсумуємо наведені варіянти зовнішньої форми: якщо правописні корективи дещо змінюють звучання тексту; якщо — подруге — евфонічні варіянти збільшують завершеність цього звучання; якщо — потретє — ритмічні варіянти сприяють, мовляв, „прозорішій ритміці“, то завдання пун-

ктуаційних змін — рельєфніше відокремлення монтажу строфічної періодики, абож інтонаційної графіки метроряду, що своєю чергою виразно одбивається на опуклості теми взагалі, епітета — зокрема.

Таким чином, від зовнішньої форми ми непомітно перейшли до внутрішньої.

Насамперед відзначимо варіянти епітетів, як, приміром:

І під *тихі* шелести і шуми (І, 101)	І під *ніжні* шелести і шуми (II, 92);

примат тут безперечно за лексикою, бо семантичні нюанси „тихого“ й „ніжного“ наочні. Хоча, з другого боку, наведений приклад проблематично може постачати матеріял і до спірної, лінґвістично ж просто ризикованої і водночас дуже делікатної проблеми про більшу милозвучність артикуляторно різноманітних звукосполучень за одноманітні. Цю проблему почасти порушено й вище в аналізі зовнішньої форми. Справді, чи не може сполука дентального й сонорного *дн* („пі*д н*іжні“) для поетового вуха бриніти суб'єктивно милозвучніше за сполуку двох дентальних *дт* („пі*д т*ихі“)? Тоді до зауваженої лексично-домінантної підстави додається ще й фонетична.

Ще приклад:

І в *тихих* одблисках надземної музики (І, 102)	І в *срібних* одблисках надземної музики (II,93);

замість звичайнішого в цьому лексичному ряді епітета „тихий“ виникає метафоричний епітет „срібний“, в наслідок чого виразніше підсилюється імажинативний плян, яскравіше підкреслюється синестезичний образ.

Аналогічний приклад:

Тут фортеп'ян з *співучою* душею (І, 107)	Тут фортеп'ян із *теплою* душею (II, 27);

тут первісна імажинативна конструкція здається традиційнішою за другу, де акцентовано момент суб'єктивно-емоційний („*тепла* душа фортеп'яна“) замість звичайнішого в цьому лексичному ряді — слухового чи музичного („*співуча* душа фортеп'яна“) і психологічно-об'єктивнішого („співучий“ у застосуванні до „душі“ не виявляє ставлення суб'єкту так, як це робить „теплий“). Поза тим, маємо ще й фонетичний ефект: какофонічний збіг приголосних *зсп* („*з співучою*“), абож *сп*, розряджено шляхом зміни одного метафоричного епітету на інший; в наслідок звільняється один склад, що дозволяє замінити прийменника „з“ на „із“.

У контекстуальному продовженні щойно аналізованого рядка —

Стоїть і жде, що приторк *тихих* рук — Стоїть і жде, що приторк *білих* рук
В йому пробудить *знов* заснулий згук — В йому пробудить *пів*заснулий звук—
(I, 107) (II, 27);

маємо поперше заміну епітета „тихий“ на „білий“ (міцніє зоровий образ); варіянт другого рядка додає зміни в нюансі епітета і характеризується більшою визначеністю образу; яко другорядну, можна згадати тут і фонетичну підставу, бо остаточна редакція знищує повтор детального „з“.

У прикладі:

Чорний вихор у *зорянім* світі (I, 120) — Чорний вихор у *чорному* світі (II, 50);

повтор епітета „чорний“ підсилює жалібне тло віршу („Пам'яті Інокентія Анненського“); з фонетичного боку в остаточній редакції немає збігу трьох приголосних *мсье* („зорян*ім* світі“), розрядженого лексичним та морфологічним засобом (характерно, що обидва „разночтения“ постачають рівнобіжні форми місцевого відмінку прикметника).

Аналогічні „епітетні“ приклади:

Небесний погляд *вічних* таємниць (I, 91) — *Глибокий* погляд *дальніх* таємниць (II, 71);
Коли в *бентежному* вертепі (I, 52) — Коли у *грішному* вертепі (II, 49);

в останньому прикладі остаточна редакція звільняє один склад, і це дозволяє запровадити голосну форму прийменника („у“) перед двома початковими приголосними наступного слова. Попередній приклад фонетично невтральний; семантично ж та імажинативно — остаточна редакція відзначається меншою традиційністю, зміцненням поетичної візії вислову.

У прикладі —

Біліє поплавець на *голубій* воді (I, 101) — Біліє поплавець на *синяві* води (II, 93);

місце епітета заступає іменник; в наслідок постає виразне зміцнення поетичного вислову. З приводу цього згадую вимогу Шершеневіча перетворювати прикметники в іменники (писати „*голубь* неба“ замісць „*голубое* небо“), хоч, звичайно, використання цієї поради у М. Рильського набуває більш поміркованого і художньо-органічного характеру.

У прикладі —

Щука кинеться десь *в ситняку* і ситняк (I, 99) — Щука кинеться десь і *півсонний* ситняг (II, 64);

маємо картину, обернену до протилежного прикладу: тавтологічний повтор іменника „ситняг“ знищено, щоб дати місце епітетові, який підсилює характеристику пейзажного тла; персоніфікуючи його, крім того, остаточна редакція довершеніша й фонетично, бо в ній знищено збіг приголосних *сьвс* („*десь в* ситняку“): засіб для цього — зміна позиції сполучника, можлива на підставі домінантної лексичної (епітетної) зміни.

Сюди ж принципово стосується таке знищення тавтологічного повтора іменника:

(На крилах блищать крапельки)

А в *краплі* — життя океана (I, 53)	А в *кожній* — життя океана (II, 61);

фонетично остаточна редакція постачає збіг двох приголосних *вк* („*в кожній*“) замість трьох *вкр* („*в кр*аплі“).

Після аналізи варіянтів епітета перейдемо до дієслів.

В першу чергу одмітьмо формальну зміну дієприслівників на форми минулого часу:

Зарившись в листя і *забувши* все (I, 19)	*Зарився* в листя і *забув про* все (II, 16);

в наслідок цього варіянту зникає какофонічне накопичення приголосних *сьвл* після першого дієприслівника. Цей приклад зрушує й проблему кількісної частоти певних морфологічних форм у мові. Щоправда, ця проблема суто-лінґвістична, потребує відповідних кількісних обрахунків і яскраво висвітлюється на тлі порівняльної лінґвістики; так, приміром, англійська мова значно більше полюблює форми, відповідні укр. дієприслівникові, за нашу (порівн. переклади М. Калиновича з Джозефа Конрада). Чи не можна й наведений приклад поставити у зв'язок із запровадженням дієслівних форм (мин. часу), кількісно вживаніших?

У прикладі—

І бурю сліз кипучих *підніма* (I, 38)	І бурю сліз кипучих *підійма* (II, 19)

маємо зміни дієслів однакового кореня; в наслідок постає семантичний нюанс: „підійма“ — менш конкретний термін, а тому більш відповідний в даному емоційному ряді.

Нарешті зміна префіксів одного й того ж дієслова дає семантичний нюанс:

Дощ *про*шумів (I, 111)	Дощ *од*шумів (II, 28).

Виразну зміну семантики подибуємо в прикладі:

Яких земним устам не *знать* і не назвать (I, 83)	Яких земним устам не *чуть* і не назвать (II, 53);

в ньому ж, в наслідок варіянту, знищено внутрішню риму (знать: назвать).

Підсилення образу поруч із знищенням збігу приголосних *зс* дає приклад:

І ***закрили*** твій образ сніги (I, 59)	І твій образ ***украли*** сніги (II, 37);

тут же маємо й зміну первісного порядку слів, що його витримання („і украли твій образ сніги") дало б hiatus *іу* („*і у*крали")

У прикладі:

Мою молитву вітер ***пошматував***, розніс (I, 11)	Мою молитву вітер ***розвіяв*** і розніс (II, 21);

маємо картину, протилежну до попереднього варіянта: „пошматував" замінено на менш динамічне „розвіяв" з метою більшого витримання імажинативного плану („розвіяв" семантично рівнобіжне до „розніс") та зменшення конкретности за рахунок чіткішої поетичної візії.

Нарешті, у прикладі —

Я все забув, ***все занедбав***, спалив (I, 93)	Я все забув, ***розкидав*** і спалив (II, 78);

доводиться визнати примат за лексикою та семантикою; припустити тут якісь „евфонічні" мотиви (усупереч попереднім прикладам) навряд чи можна (якщо вони і єсть, то остільки суб'єктивні, що гадати про них немає ніяких лінґвістичних підстав): міжсловесних приголосних збігів тут нема (поміж словами явні павзи, зафіксовані пунктуаційно — комами). Тому, можливо, сполучник „і" з'являється чисто-механічно, за рахунок зменшення складів в остаточному дієслові „розкидав" (= три склади, „все занедбав" —чотири).

Поза змінами епітетів і дієслів слід одмітити випадки змін позиції слів, що також впливає на логіку семантичного розгортання:

Німіють небеса, ***такі колись*** ясні (I, 38)	Німіють небеса, ***колись такі*** ясні (II, 19);
Мене в ***таверні брудній*** не минуло (I, 122)	Мене в ***брудній таверні*** не минуло (II, 81);

в останньому прикладі зміна позиції епітета (з постпозитивної на препозитивну) тягне за собою й зміну його наголосу (і коли б не цим міркуванням вона була викликана): в I виданні за вимогами ритму епітет промовлявся „бру́дній", а не „брудні́й" (як в II виданні); отже цей приклад стосується до суто-лінґвістичної проблеми подвійного наголосу („нові" і „но́ві"), свого часу висвітленій у проф. Булаховського. Щождо висвітлення художньої функції

постпозитивного й препозитивного епітету, то воно, попри весь свій науковий інтерес, потребувало б іще спеціяльної ілюстрації та досліду.

У прикладі —

І *лізуть в душу* рідні і чужі (I, 47)	І *в душу лізуть* рідні і чужі (II, 95);

можливою підставою перестановки є вфонічна заміна скупчення приголосних *тьвд* на милозвучніше *тьр* (до того ж в останньому випадкові наочна міжсловесна цезура).

Іноді перестановка захоплює цілу строфу і оперує з періодами:

А Джема шепче щось напівжартливо До Саніна, що продає оршад,— *І раптом „Фрейшюца“* тремтячі переливи Летять в вікно через заснулий сад.	А Джема шепче щось напівжартливо До Саніна, що продає оршад. *Старої армії* тремтячі переливи Летять в вікно через заснулий сад,—
І знову: тиша, усміхи веселі (I, 97)	*Прозора* тиша, усміхи веселі (II, 86);

в наведеному прикладі є наочною перестановка періодів строфи, разом із заміною „Фрейшюца“ на „стару. арію“ та включення епітета „прозорий“ (на початку 1-го рядка третьої строфи) замість „і знову“, що постачає певною мірою синестезичний образ.

Крім перестановок трапляються випадки виключення компонентів метроряду з відповідним наслідком щодо скорочення:

З душею *святої* землі (I, 96)	З душею землі (II, 11);

в данному разі виразно постає семантичний лаконізм поруч із так званою rime coupée; її вага ще збільшується тим, що наведений рядок — фінальний у вірші.

Аналогічний приклад скорочення, що захоплює вже цілу строфу:

І повне застиглих пісень, Мовчить *у кутку* п'яніно *Годинник співає*: „дзень, дзень...“ ...Північна година (I, 106)	Повне застиглих пісень Мовчить піяніно — Дзень... дзень... Північна година (II, 94);

в першому рядкові остаточної редакції маємо знищення анакрузи; з другого й третього рядка виключаються підкреслені компоненти; „п'яніно“ перетворилося на „піяніно“, що зберігає амфібрахічну тенденцію метроряду. В третьому рядкові остаточної редакції маємо ще пунктуаційну заміну коми на кілька крапок (ефект, що його розглянуто вище). Загальний же наслідок — збільшення лаконізму, своєрідний тематичний еліпс (походження „дзень, дзень...“

для читачевої уяви стає ясним з останнього рядка — „північна година“). Коли ж прийняти на увагу, що наведена строфа — остання у вірші, то загальне підвищення семантичної опуклости стає наочним.

До цієї ж рубрики треба віднести й випадок викреслення цілої другої строфи у вірші „Біле й червоне“:

І сам собі. Ми кубки піднімемо,
Він скаже тост холодними устами,—
І кине хтось червоні хризантеми,
Политі кров'ю й п'яними сльозами;

(I, 122)

в другому виданні маємо лише 1 і 3 строфи:

Блідий Діявол із червоним ротом
Своє лице до мене нахиляє,
І ввічливо — мов льокай за табль-д'отом —
Мені отрути в кубок наливає.
І блідий місяць у вікно загляне
На повні кубки, і зачервониться,—
І серце перестане
Биться.

(II, 48).

До цієї ж рубрики принципово слід віднести випадок викреслення назов деяких віршів. Так, тільки но згаданий вірш у 1 виданні (ст. 121) має назву:

Два кубки
(біле й червоне);

в другому виданні (ст. 48) підзаголовок даний, як назва; стару ж назву викреслено. Аналогічних фактів можна було б навести значну кількість.

В контраст до цієї рубрики треба згадати той факт, коли до віршу додається ціла строфа, що маємо в останній поезії збірки; до тристрофового варіянту першого видання (ст. 124)—

Вже червоніють помідори
І ходить осінь по траві.
Яке ще там у біса горе,
Коли серця у нас живі?
Що з того, що осіннім чарам
Прийде кінець? Але в цю мить
Баштан жовтіє понад яром,
Курінь безверхий ніби спить,
І гнеться дерево від плоду,
І не страшний, моє дитя,
Нам час останнього походу
Без вороття — без вороття. —

додано таку другу строфу (II, 99):

Високі айстри, небо синє,
Твій погляд милий і ясний...
Це все було в чужій країні,
Але не знаю я, в якій.

В кожному з варіянтів, наведених допіру, була здебільшого заміна одного слова, разом з одною домінантною підставою варіянту. Наведемо приклади радикальніших замін разом із багатопляновістю варіянту, сумарністю його підстав (відповідні приклади почасти вже аналізовано вище):

І *спокій білий* в хату приведе (I,46)	І *білу тишу* в хату приведе (II,95);

в даному разі перестановка епітета сполучається з варіянтом синестезичного образу та фонетичною заміною збігу *йвх* („білий *в хату*") на „*вх*" („*в хату*"), бо попереднє слово („хату") кінчається голосним.

Або:

(І раптом (вітер — Гр. М-т) схоплює на крила
Хвилясті співи журавлів)

І знов душі все, що любила *Нагадує* хвилястий спів (I, 33)	*І давня казка, вічно мила,* *Зринає крізь* хвилястий спів (II,13);

з можливих підстав цього варіянту згадаємо дві: ритмічну й синтаксичну. В І виданні рівноставлення односкладових „все *), що" дає перебій ритму, знищений у II виданні; далі: підмет другого періоду строфи („хвилястий спів") в І виданні знаходиться в 4-му рядкові строфи; в II-му виданні інший підмет („давня казка") стає в 3-му рядкові; цим знищується можлива неясність, що її стимулює відсутність підмета в першому періоді наведеної строфи („вітер" згадано з другої строфи).

Аналогічно:

Давно тебе шукав я. *У тиші, в суєті.* *Ти скрізь мені* ввижалась *і снилась тільки ти* (I,26)	Давно тебе шукав я. *І в шумі суєти,* *І в тишині пророчій мені* ввижалась *ти* (II,29);

остаточна редакція знищує повтор підмета („ти") і семантичну тавтологічність присудка („ввижалась", „снилась") засобом реорганізації лексичного матеріялу (місцеві одмінки початкової редакції дістають епітета — іменникового й прикметникового).

До прикладів значної ж лексичної, а разом з тим і семантичної зміни (з систематичним евфонічним наслідком) слід застосувати:

(І мигдалові пахощі ясні)

Стоять в повітрі. Знов думки крилаті (I,60)	*На серце віють.* Знов думки крилаті (II,62);

*) Півнаголос.

тут наочний евфонічний ефект, бо зникає какофонічне накопичення приголосних *тьвп*; правда, в остаточній редакції натомість ніби постає новий збіг приголосних („віють. *Зн*ов"), але він не страшний з двох підстав: 1) павза (крапка) і 2) велика цезура, що її стверджує enjambement. В цьому ж прикладі є значна зміна лексичного матеріялу, що тягне за собою зміну семантики: первісна редакція позначена більшою об'єктивністю вислову, аніж остаточна, що фіксує значну долю емоційного ставлення, особистої імпресії (відповідні приклади вище аналізовано).

Останній приклад:

Тишина навколо. ***Миготять*** зірки (I,91) — Тишина навколо. ***В тишині*** — зірки (II,70);

тут також зникає немилозвучний збіг приголосних *тьз*. Та з другого боку виникають інші, важливіші припущення про небажаність конкретности, об'єктивности („миготять зірки"), знищеної і в попередньому прикладі, про більший зв'язок остаточної редакції з попереднім контекстом (приблизна анафора півряддків:

Тишина навколо. ***В тишині*** зірки).

Наприкінці зупинюся на такому факті. Як зауважує М. К. Зеров (у згадуваній статті) відносно першого видання поезій М. Рильського, „Сонет „Тобі одній, намріяна царівно" — видрукувано двічі" („До джерел", ст. 81). В даному разі цікаво те, що з цих сонетів саме другий передруковано в II виданні, і що вони одрізняються так епітетами, як і дієсловами:

Тобі одній ***уявлена*** царівно (I,30) — Тобі одній ***намріяна*** царівно (I,71; II,38) —

як і дієслів (разом із епітетами):

Несу в душі слова твої ***незнані*** (I,31) — ***Я згадую*** слова твої ***нежданні*** (I,72; II,39).

Тут маємо з одного боку варіянта епітетів, що збільшують інтенсивність поетичної візії („намріяна" замість „уявлена"), поєднуючись із збільшенням естетичного добору лексики; заміну ж „несу в *душі*" на „я згадую" хотілося б поставити у зв'язок з нещодавнім варіянтом „і давня казка, вічно мила, що також заступає „душу" в контексті метроряду „і знов душі все, що любила".

До цього ж додам, що на ст. 30 першого видання маємо назву:

Моя царівна
Сонет,

після чого йде відомий епіграф з А. Кримського (з пере-

співу-переробки романсу в Ростанівській „La princesse Lointaine“). На ст. 71 того ж І видання назвою став підзаголовок разом із епіграфом. В ІІ ж виданні від усього лишився тільки епіграф.

Оцінка варіянтів внутрішньої форми (епітетів, дієслів) чи не найважча, бо тут ми стикаємося з внутрішніми мотивами творчости, що в небагатьох випадках можуть бути з'ясовані з біографічних матеріялів, у масі ж лишаються нез'ясованими. Сюди ж стосується й різна роля творчости для поета, що в одному випадку робить із поезії засіб експресії, комунікації, проекції внутрішнього життя назовні, в другому ж, навпаки, лишається мистецтвом для мистецтва, manière de parler, де головне не що, а як; зрозуміло, що в такому випадку роля біографічних, особистих мотивів, яко стимулів і матеріялу творчости, слабшає проти першого випадку. Для прикладу досить згадати два таких імені, як Марселіна Деборд-Вальмор (що про ню нещодавно вийшла рос. мовою інтересна монографія Ст. Цвайґа) і Теофіля Ґотьє: творчість першої — експресія внутрішнього почуття, що, не набираючи навіть дуже оригінальної форми, захоплює читача; творчість другого, дивуючи добірною формою, часто й густо залишає читача внутрішньо холодним. Це ж призводить нас до врахування — часом конфліктних — взаємин поміж читачем і поетом, бо для кожного з них один і той же мистецький факт має різне значіння. Особливо це стосується до поетів першої категорії, бо навіть там, де читач побачить звичайнісіньку недовершеність, для поета буде якась особиста цінність; це влучно висловив Брюсов у передмові до одного з своїх численних видань: „Как мать любит всех своих детей, красивых і некрасивых, так поэт обычно любит все написанные им стихи, и более совершенные, и неудавшиеся ему. С каждым стихотворением связан целый мир воспоминаний...“ Підкресливши конфліктність цих взаємин читача й поета, — дозволимо собі застосувати М. Рильського до першої категорії — поетів вислову — і це ще більше акцентує загадкову вагу варіянтів внутрішньої форми, важкість відповідної аналізи для дослідника. Можна сказати лише одно, що загалом ці варіянти підкреслюють присутність поетового суб'єкта, зменшують матеріяльну конкретність і збільшують інтенсивність візії, поетичного видіння супроти речової, сказати б, прозаїчної реальности (така заміна „пошматував“ на „розвіяв“, або „небесний погляд вічних таємниць“ на „глибокий погляд дальніх таємниць“, „намріяна“ замість „уявлена“ та ін.); відзначені в цьому технічні варіянти (скорочення словесного матеріялу, перестановки словосполучень у межах метроряду та періодів у межах строфи) сприяють підвищенню тієї ж художньої

добірности мистецького факту, збільшуючи лаконізм його остаточного втілення. Протилежні приклади, де навпаки збільшується матеріялізація („все занедбав“ на „розкидав“) — численно поодинокі, випадкові. Навряд чи також потребують спеціяльного врахування протилежні (що до того ж взаємно знищуються) приклади—появи внутрішньої рими в наслідок варіянту („сюди з висоти“) та її знищення („не чуть і не назвать“ замість „не знать і не назвать“).

Аналізу варіянтів двох видань збірки М. Рильського скінчено. Можливі висновки, що напрохуються після цього, хотілося б зіставити з статтею Антоненка-Давидовича („Життя й Революція“, 1928, № 2), за даними якого вірші пишуться початківцями здебільшого „епідемічно“ в плані якоїсь поверхової розгубленості. Цьому мимоволі протиставляєш вдумливо-зосереджене ставлення майстра до своєї продукції, наявне з другого видання поезій М. Рильського; навіть самий факт появи такого видання — річ мало звичайна в наші дні (з поетів перевидається чи не один Тичина) і свідчить про певну сталість мистецького доробку. Правда, досить часто доводиться чути посилання на темп життя, який, мовляв, не припускає з боку поета заглибленості, зосередженості, споглядання і вимагає постійного поступу відповідно до життьового руху *). Але на жаль ці міркування існують часто лише de jure, перетворюючись іноді de facto на квапливість, що їй протиставляється зазначена, безперечно консервативна тактика майстра, яка корениться в індивідуальних особливостях поетової вдачі, своєю чергою проєктуючи його ідеологію.

Та мало констатувати загальну вагу, пророблених поетом варіянтів; треба ще показати, куди найбільше спрямований його стилос (saepe vertere stylum); подані (вичерпні) матеріяли показують це ясно: чи не найбільше дбає поет про фонетичну красу мови, про евфонічну бездоганність звукосполучень на міжсловесних межах, чи запроваджуючи для цього новий лексичний матеріял (у формі так незмінних, як і змінних морфологічних категорій), чи виконуючи ґрунтовну перебудову метроряду, строфи; навіть там, де примат належить не фонетиці, наслідком часто буває підвищення евфонії. Лише двічі здибали ми щось подібне на збільшення приголосних в остаточній редакції:

1)	І в *тихих* одблисках надземної музики	І в *срібних* одблисках надземної музики,
2)	Мене в таверні брудній не минуло	Мене в брудній таверні не минуло,—

*) Ще Франко (в листі до Павлика з 30 липня 1879 р.) писав: „Я вважаю Фльобера, сидячого 20 літ над одною повістю, дурнем або великим самолюбом“, — заява, безпосередньо зв'язана з типологією митців.

де 1) збіг трьох приголосних *вср* („*в срібних*") заступає собою дві („*в тихих*") або 2) збіг трьох приголосних *вбр* („*в бруднїй*") постає замість двох *вт* („в таверні") з вимог зміни наголосу; та навіть коли б ці збіги були конче какофонічними і то окремішність, винятковість їх ще більше б акцентувала домінантне цілеспрямовання у поетовій праці над варіянтами. Вага ж цієї домінанти стає особливо інструктивною на тлі того конфлікту поміж ритмікою та евфонією, що його приклади постачають ще й інші поети України, як, приміром, М. Бажан (що в нього тіснота метроряду часто призводить до міжсловесних збігів, евфонічно дефективних) *), не кажучи вже про представників молодшої ґенерації **). Щоправда, це підвищення евфонічної вартости не значить, що загалом у віршах М. Рильського не трапляється какофонічних збігів на міжсловесних межах: вони є, навіть у тих поезіях, що не зазнали переробки ***). Але це зовсім не руйнує, навіть акцентує завдання — по змозі підвищити евфонію засобом редакційної роботи над варіянтами. Аналогічної інструктивности — й увага поета до пунктуації, справді занедбаної у сучасних поетів, за вірним зауваженням В. Роленка (див. щодо цього згадуване з циклю „Сотворіння світу" П. — П. Тичини. ****) Вагу решти варіянтів вище відзначено.

Та хоч як важливі ці наслідки в загальному пляні, все ж вони б мали незрівняно меншу вагу, коли б дозволяли тільки проспівати індивідуальну хвалу майстерності М. Рильського та покартати решту поетів, що, мовляв, відстають.

Справа в тому, що пророблена праця, здається, має й іншу, принципіяльну вагу. Диференціяція наукових дисциплін, це свідоцтво відповідного проґресу, часом вимагає оберненого — контамінації окремих дисциплін, що дозволяє поновому освітлити певну проблему, зміцнити здобутки, висновки. Таке, приміром, застосування статистичної методи до лінґвістики, такі ж і зачеплені на початку цієї студії — теорія перекладу та студія поетичних варіянтів. Стосуючись до теорії літератури, не пориваючи водночас з її історією, ці віти літературознавчої науки перекидають місток до вінця лінґвістики — стилістики, — теорія перекладу в більшій мірі*****), як студія варіянтів. Нові докази цьому постачає

*) Див. іще рецензію В. Ковалевського на „Чорну епопею" І. Ю. Кулика („Життя і Революція", 1929, № 7—8, ст. 220—222).

**) Див. мою рецензію на „На варті" Ю. Дубкова („Червоний Шлях", 1929, № 2, ст. 217).

***) „*Летять в вікно...*" (I, 97; II, 86).

****) „Матеріяли до характеристики творчости П. Тичини", ДВУ, 1926, ст. 12 та прим. 21 на ст. 34.

*****) Бо користає так із загально теоретичної, як і практичної стилістики мов оригіналу й перекладу.

вже цитована книжка „Искусство перевода“, де в статті А. Федорова („Приемы и задачи художественного перевода“) дістають нове, сказати б, конкретно-лябораторне освітлення такі моменти теоретичної стилістики, як семантика (ст. 158 та ін.), жарґонізми (ст. 140—141 та ін.) або — своєрідна система тлумачити корені слів — народня етимологія (ст. 146 та ін.) тощо. Про цей же зв'язок стилістики з перекладом настирливо говорить і такий авторитет лінґвістики, як Bally (в методично-педагогічному пляні — „Precis de stylistique“, 1905, Appendice; аналогічно, хоч трохи загальніше — „Traité de stylistique française“, ed. 2, vol. I, § 27, p. 24).

Навряд чи також слід докладно деталізувати зв'язок теорії перекладу з теорією ж літератури, яка дістає від неї ту ж таки лябораторну ілюстративність, наочну в працях українських теоретиків перекладу (як В. М. Державін, О. М. Фінкель) та російських (щойно цитований А. Федоров, op. cit., ст. 225).

Навіть така, сказати б, прикладна галузь, як методика мови, ілюструє зв'язок між лінґвістикою та теорією літератури, замикаючи контамінативне коло поміж позначеними дисциплінами *): маю на увазі ті вправи з „Найголовніших правил української мови (за новим правописом“) Ол. Синявського, де він, ілюструючи розбіжність поміж вимовою і написанням (в дієслівних ходах асиміляції), влучно удається до дуже простого засобу — рими (вид. 2, 1929, ст. 54—56), запитуючи: „Чи добре римуються попідкреслювані слова в оцих віршах:

Стигнуть зорі, як пшениця,
Буду я журиться і т. ін.

Нарешті ж, і теорія перекладу і студія варіянтів обопільно ілюструють комплексовість літературного факту **) (зокрема — семантичного осередку) тими різноманітними

*) Теорія літератури ←- - - -

процесами, що в ньому відбуваються в наслідок чи перекладу, чи варіянтів; ці балянсові процеси: компенсоване виключення деяких компонентів оригіналу (чи попередньої редакції), виключення компоненту з компенсацією, еквівалентна компенсація, нееквівалентна компенсація та ін., що їх деталізація вже виходить за межі цієї статті.

Та, підкреслюючи різні форми щойно аналізованих контамінацій (наочні і в проробленій студії), не треба забувати й про ту специфіку контамінованих дисциплін, що часто виявляється в конфліктній формі. Цей конфлікт почасти відзначено й вище; акцентуємо його наприкінці.

Лінґвістика, оперуючи з окремими фактами, конче потребує в певних завданнях (як, прим., у цитованій розвідці проф. О. Н. Синявського) „масового" обліку, що спирається на закон великих чисел. Кількісний обрахунок має місце і в студіях варіянтів Адже евфонічна домінанта їх у М. Рильського з'ясовується саме на базі такого цифрового обліку (% не наведено зважаючи на порівняно невелику кількість відповідніх фактів). Але поряд із тим значно більшого значіння набуває вага індивідуального факту. Якщо лінґвістика не повинна бути суб'єктивною, то студія варіянтів (і теорія перекладу) конче мусить ураховувати індивідуальні предилекції поета (лексичні, навіть зовнішньо формальні та ін.), бо без цього дослідник ризикує, обрахувавши все, загубити головне — індивідуальне обличчя поета (відповідні риси вище проблематично відзначено).

Для ілюстрації використаю відомий вірш І. Анненського „Невозможно":

Есть слова. Их дыханье — что цвет:
Так же нежно і бело-тревожно;
Но меж них ни печальнее нет,
Ни нежнее тебя, невозможно.

Не познав, я в тебе уж любил
Эти в бархат ушедшие звуки:
Мне являлись мерцанья могил
И сквозь сумрак белевшие руки...

Но лишь в белом венце хризантэм,
Перед первой угрозой забвенья,
Этих *вэ*, этих *зэ*, этих *эм*
Различить я сумел дуновенья.

...И запомнив, невестой в саду
Как в апреле тебя разубрали, —
У забитой калитки я жду,
Позвонить к сторожам не пора ли?

Если слово за словом, — что цвет,
Упадает, белея тревожно,
Не печальных меж павшими нет,
Но люблю я одно — *невозможно.*

Цей шедевр лірики свідчить про надзвичайно гостре відчуття поета не тільки щодо „фарби“ окремих слів, які викликають найоригінальніші асоціяції („эти в бархат ушедшие звуки“), а навіть щодо окремих звуків („этих вэ, этих зэ, э их эм“). Відповідних прикладів можна було б навести безліч.*) Щоб завершити цю роботу, наведемо в pendant до цитованої п'єси Анненського прекрасні рядки Мопасана (цитую за „L'art d'écrire“ Albalat 1913 p., 40): „Les mots ont une *âme*“, тоді як „la plupart des lecteurs et même des écrivains ne leur demandent qu'un *sens*. Il faut — продовжує далі Мопасан — trouver cette *âme*, qui apparait au contact d'autres mots (принцип тісноти ритмічного чи — ширше — семантичного ряду?), „qui éclate et éclaire certains livres d'une lumière inconnue bien difficile à faire jaillir. Il y a dans les rapprochements et les combinaisons de la langue écrite (знову принцип тієї ж „тісноти“, що стимулює несподівані сполохи найзахованіших семантичних нюансів par certains hommes, toute l'évocation d'une monde poétique que le peuple des mondains ne sait plus appercevoir ni deviner“. Скарги продовжено: „Quand on lui parle de cela, il se fâche, raisonne, argumente, nie, crie et veut qu'on lui montre“. Але демонструвати конфлікт між естетичною та комунікативною функціями художньої мови для того, хто цього не відчуває, — недоцільно: „Ne sentant pas, il ne comprendra jamais“, все і стверджено порівнянням: „Autant parler musique à des gens qui n'ont point d'oreilles“.

До того ж усі ці свідоцтва і скарги набувають ще більшої сили на базі такого потвердження з боку лінґвістики, що його постачає вже цитований Bally („Precis de stylistique“, p 113): „Les images littéraires ne doivent pas être étudiées uniquement pour être distinguées des images communes: *il faut les gouter pour elles — memes*, pour remplir son imagination *de belles formes et pour se familiariser avec l'esthétique de la langue*“ (підкреслення мов), бо „a un point de vue plus utilitaire, les images sont, comme les comparaisons et les périphrases, comme tous les autres tours littéraires, un

---

*) Згадаймо один (важливий для генези наведеного мотиву), що належить — Лермонтову:

Есть речи — значенье
Темно иль ничтожно,
Но им без волненья
Внимать невозможно.

Характерне використання однакової лексики рим у відповідній (I) строфі поезії Анненського.

merveilleux moyen d'acquerir le sens impressiï des mots". Всі ці матеріяли свідчать про підвищену вражливість поетів до слова і хоч на погляд лінґвіста вона може бути навіть кумедною (як у вищенаведених прикладах із Ґумільова та Сологуба), однак нехтувати цими доказами культури слова (бодай індивідуальної) аж ніяк не можна, досліджуючи варіянти — дорогоцінні свідоцтва, що відхилюють куток завіси від роботи „в майстерні художника слова".

1928.

Олекса Синявський.

НА СИНТАКСИЧНІ ТЕМИ

(З приводу орудного дієвої особи при переємних дієприкметниках *)

Як знати, питання про орудний дієвої особи при переємних дієприкметниках та дієсловах у вкраїнській мові дуже непокоїть практиків мови, надто ж численних викладачів мови по різних курсах, редакторів мови, перекладачів. Справді бо, за ким же йти, чи за тими, що рішуче заперечують цей орудний, визнаючи його „противним язиковим звичкам українського народу", чи за самою літературною українською мовою, що знала й знає його в більшій чи меншій пропорції (як до письменника й мовного жанру)? На практиці, в спрощеній формі, це питання частенько й розв'язується примітивно-послідовно: або безоглядно застосовують конструкцію з „від", як ото „анексія

*) Ця замітка була написана ще по весні 1928 року і має свою маленьку історію. Написана вона ось із якого приводу. Як віломо всім, хто слідкує за розвитком нашої літературної мови і відповідної літератури, серед київських мовознавців кілька років тому зародилася думка, що конструкція типу „написаний ним" не українська, що українською мовою треба казати „написаний від нього". Хоч і нічим серйозним не підперта, ця думка проте впала на родючий ґрунт новітнього „самобутництва", голінного до всього оригінального в мові, хоч би то була вигадка й нісенітниця. Наслідком цього подекуди з'явилася така мова, що її звичайні українці з „неукраїнізованою" мовою перестали й розуміти, як ото „завойована від Польщі людність" (замість „Польщею"), „визволена від Рад Україна" (зам. „Радами"), „конфіскація від американської влади англійських суден" (зам. „владою", всі приклади з київської газети „Пролетарська Правда"). А в книжечці М. Гладкого (давнього редактора мови „Пролетарської Правди"!) „Мова сучасного українського письменства" (ДВУ, 1930) можна знайти цілу апологію обминання конструкції з орудним дієвої особи і спотворення мислі і мови на догоду цим тенденціям.

І от до редакції „Вісника Інституту Наукової Мови" була надійшла стаття Я. Миколаєнка, де посиланням на мову Куліша, Шевченка й інших письменників доводилась безпідставність і шкідливість для української мови тенденції обминати конструкцію з орудним і безоглядно запроваджувати натомість конструкцію з „від+родовий". Редакція „Вісника", надіславши ту статтю до мене, просила мене висловитися з приводу цього питання, на що я й відповів оцією заміткою в надії, що вона разом із статтею Я. Миколаєнка з'явиться в 2 вип. „Вісника". Але редакція

Бесарабії від Румунії" тощо *), або безоглядно захаращують мову надмірним уживанням конструкції в стилі російської канцелярщини („мною намічалося"...).

Та чи є якісь об'єктивно важливі підстави категорично розв'язати це питання, себто визначити одну з цих конструкцій? Як і в усіх практично-мовних питаннях, важать не стільки таємничі „умови психологічного характеру", що на них спираються прихильники конструкції з „від + родовий", як фактичний стан справи в проріаі часу й простору. В основі практичне мовознавство повинне стояти на тих самих підвалинах, що й мовознавство наукове, в даному разі ми повинні звернутися до „трьох китів" — до давньої мови (історія), до нової літературної мови та до народньої мови.

Щодо посвідчень історичних, то вони аж ніяк не заперечують існування конструкції з орудним дієвої особи при переємних дієприкметниках із найдавніших часів і через усі віки. Правда, ця конструкція існувала поруч конструкції з „отъ" (з родовим), але ще не відомо, котра з них взагалі була частіше вживана.

Конструкція з орудним при дієприкметниках переємних відома з найстаріших пам'яток і староболгарської мови **) і української. Вже в старокиївських літописах конструкція з орудним при переємних дієприкметниках звичайна поруч конструкції з „отъ", напр., у Лаврентському літопису, починаючи з передмови („то творять по вся дни немучими никимже") і далі (див. під роками 898, 912, 1075, 1096, 1099...). Так само в Іпатському (див., напр., на ст. 167, 168... в 1-му вид. Археогр. Коміс.). Не цураються конструкції з орудним при переємних дієприкметниках і наші грамоти середніх віків. Хоч рідко, а все ж у них є такі сполучення, як „никимъ не принуженъ" (В. Розов. Укр. грамоти I, ст. 106), „дьяволомъ росъсѣвцею злости, неприятелемъ людского

його, маючи в цій справі, певно, іншу думку і не солідаризуючись із тим що спирається тільки на факти, не надрукувала в 2 вип. „Вісника", що вийшов 1930 р., ні тієї статті Я. Миколаєнка, ні моєї замітки.

А як питання це гостро стоїть іще й на сьогодні, то нехай ця замітка хоч тепер побачить світ.

Друкується тут вона з дуже невеликими змінами й додатками.

*) Щоправда, це ми бачимо не тільки в безоглядному наслідуванні певним рецептам—див., напр., „базуючися на зібраному від мене... матеріялі" в „Україні" за 1925 р., кн. 5, ст. 14, в статті О. Курилової.

**) Напр., у Супрасльськім рукопису конструкція з орудним дієвої особи вживається мабуть разів у два частіше, ніж конструкція з „отъ" (див. F. Miklosich. Monum. palaeosl. e cod. Suprasl. стор. 1, 4, 8, 9, 11, 268...). Щодо цієї конструкції в інших слов'ян. мовах, див. .F. Miklosich. Verg. Gramm. IV, ст. 704...

поколѣнья зъединано было" (ib. ст. 120), „шкоду учиненую Александромъ воеводою (ib. ст. 123*)

У Пересопницькій евангелії 16 стол. (а синтакса й лексика цієї пам'ятки багато чим нагадують сьогочасну народню мову) теж є конструкція з орудним при переємних дієприкметниках, як напр., „было ему обѣцяно д/у/хомь с/вя/тым" (Труды III Арх. съѣзда... т. 2, ст. 61, див. іще там таки ст. 64, 102, 111), хоч частіше, правда, тут конструкція з „от + родовий".

Знає цей орудний і літературна мова 17—18 ст., знов же поруч конструкції з „от", як от у Памви Беринди (див. „Зап. Істор.-Філолог. Відділу УАН", кн. XIII—XIV ст. 331), в інших пам'ятках тих часів [див., напр., вид. Наук. Т-ва ім. Шевченка „Україн.-руський архив" т. VI_2 ст. 4, 54, 96, де, між іншим, знаходимо цю конструкцію не тільки в самих апокрифах тощо, а й у приписках копістів, як от „списана бы/ть/ сія бесѣда мно/ю/ грѣшным рабом" (ст 96); див. іще приклади конструкції з орудним в книзі Н. Петрова „Очерки из истории украин литер. XVII—XVI I век." ст. 30, 90, 91]. Також у канцелярській мові цих часів конструкція з орудним дієвої особи не новина, напр., у рукописній книзі записів полтавського полковника Левенця початку 18 стол. навіть по двічі на сторінці є такі конструкції, як „проданои намы луки", „признаки намы указанніе", „корову нами вже принятую". У Некрашевича є цей зворот (див. Ак. О. Шахматов—ак. А. Кримський „Нариси з іст. укр. м." ст. 188—„оскорбленъ тобою"). У драмі 18 ст. „Милость божія" (В. Антонович и М. Драгоманов. Историч. пѣсни малор. нар. II) є 4 випадки конструкції з орудним („богом дарованой... побѣды" і т. ін.) і 5 з „отъ", але від цих останніх здебільшого відгонить простісінькими латинізмами разом із такими латинізмами, як accus. cum inf. тощо: „Кривоносъ въ Барѣ взятомъ отъ себе гуляетъ" (ст. 152), „О прочіихъ корыстехъ не вспоминаю, Токмо безчисленные быти утверждаю" (ib.), „Толикая в ней радость еще не бывала" (ib., 157) і т. ін. Досить часто (і, здається, виключно) вживається конструкції з „отъ" у козацьких літописах (Самовидця, Грабянки, особливо у Величка), але ж на синтаксі їх знати теж великий вплив латинської мови, як це видно, напр., з такого уривка: „Пушкаръ тежъ, премного в томъ бою працуючи и войско свое вспомагаючи, прийшолъ наконецъ до того, же и своей молодецкой от едного доброго козака отсѣченной, і на копіи до Виговского в обозъ намета принесеной бити допустилъ главѣ." (С. Ве-

---

*) Конструкцію з „от" у цім збірнику грамот я відмітив тільки одну: „тую мерзячку и шкоду... учиненую от его отца" (ст. 121).

личка. Сказаніе о войнѣ козацкой з поляками. Вид. Арх. Ком. УАІІ ст. 182). У старших пам'ятках із більшим перебором уживали конструкції з „отъ", напр., у III томі „Пам'яток укр.-руськ. мови і літ." вид. Наук. Т-ва ім. Шевченка хоч і досить часто знаходимо конструкції з „отъ" („от Нерона пропят бысть" і т. ін.), але „изгнанъ бысть Доментіаном ц[а]р[е]мь" (ст. 3), бож конструкція з „отъ" в останньому контексті надала б іншого значіння.

Щодо нової літературної мови, то конструкція з орудним дієвої особи при перевмних дієприкметниках відома їй, починаючи від І. Котляревського через Квітку і до наших часів. У Котляревського ця конструкція трапляється рідко, напр., в „Енеїді" я відмітив тільки 4 випадки: „Енеєм кинута я бідна" (І, строфа 60), „Ця річка Зевсом обіцана" (IV, строфа 17), „зло, назначене судьбою" (V, стр. 97) і „підбитий бісом" (VI, стр. 163), та й з тих 2 останні не характерні*). Відома досить широко взагалі в новій українській літературі, конструкція з орудним при дієприкметниках може й не випадково кидається в вічі в письменників із найширшим світоглядом і то головним чином у творах найповажнішого значіння (Шевченко, Франко, Л. Українка).

Таким чином щодо літературної української мови, то можемо сказати, що вона знала конструкцію з орудним при дієприкметниках з найдавніших до найновіших часів, в усіх стадіях своєї історії, як ніколи не переривану традицію.

Дещо інак стоїть справа з свідченням народньої мови. За народню українську мову до 19 стол. ми взагалі знаємо небагато, надто в питаннях синтаксичних. Щождо народньої мови новіших часів (з 19 стол.), то наче б то конструкція з орудним при перевмних дієприкметниках їй не властива. Так принаймні часто твердять. І справді, можна перечитати сотні сторінок етнографічних записів, не натрапивши на таку конструкцію. Все ж не можна так категорично заперечувати наявність цієї конструкції в народній мові. Хоч і зрідка, а в записах народньої мови все ж конструкція з орудним при перевмних дієприкметниках є, як от хоча б випадки наведені у проф. Є. Тимченка в праці „Вокатив і інструменталь в українській мові" на 73 стор. До них іще можна додати декілька прикладів із „Материал-ів по народн. словесн. IV" П. Гнідича на ст. 87, 88, 89 (хоч ці приклади й очевидно книжного походження, та ж записані вони з народніх уст). А вже ж не можна гово-

*) Цікаво відмітити, що конструкції з „од" в „Енеїді" є тільки при неживих назвах: „Од рук Енеєвих лежали порізані: Онит..." (VI, строфа 145), „од серпа колосся жнуться" (V, стр. 134).

рити про якийсь книжний вплив у таких реченнях: „А злодій, прийшовши, розказав зробленое їми замість байки“ (Чуб. II. 620). „Там, де слобода Янчакрак, через Кінку, був татарський міст, одбитий козаками“ (Я. Новицький. Нар. пам. об уроч. и ист. лиц. Запорожья. 25 ст.). Коли ж під „дієвою особою“ розуміти ще „взагалі живу істоту“ (Є. Тимченко. Вокатив..., ст. 73), то можна додати ще такі приклади з народньої мови: Чуб. II. 20—21 ст. — „місце, що усе покрите гадюками“, „покрите звірюками“, „гадюками усе було закрите“; Чуб. III. 77 ст. — „мати, ворон і д ти, половлені вороном, і всі ловлять дочку“; Український діялектологічний збірник II. 222 ст. — „а того (важко орати), що бог дощу не посилає, а земля суха та ще й скотиною затовчена“.

Алеж так само тільки *дуже зрідка* трапляються в народній мові й конструкції з „від + родовий“ дієвої особи. Далеко не в кожному великому томі етнографічних матеріялів можна натрапити на цю конструкцію.

Значно рідше, ніж конструкція з орудним при перемних дієприкметниках, подибується конструкція з „від (од)“ і в новій літературній мові у таких контекстах, як „від усіх покинута“ (Грінченко), „ухвалений від експертів“ тощо, але вона зовсім звичайна в таких, як „від Академії надісланий, „від матері переданий“ і т. ін.

Таким чином, як бачимо, все те, що тільки й може нас уповноважувати на якісь висновки щодо мовних питань (історія, нова літер. мова й народня мова) власне не уповноважує нас на заяви, що оте „правильне“, а оце „неправильне“. Не уповноважують і загально-теоретичні міркування про значіння й походження конструкції з орудним при перемних дієприкметниках у слов'янських мовах (див. А. Потебня. „Из запис. по русс. грамм. II“ ст. 466...).

Залишається найменш висвітлена сторона питання і одночасно дуже важна з практичного боку: коли немає серйозних підстав викидати з української мови конструкцію з орудним дієвої особи при перемних дієсловах, то чи не стоїть вона з конструкцією „від + родовий“ як рівнобіжна?

Що й розмови не може бути про механічне й безоглядне запроваджування конструкцій із „від + родовий“ при перемних дієприкметниках, свідчать уже наведені зразки як „визволена від Рад Україна“, де недоречна конструкція зовсім спотворює думку, надаючи їй діяметрально протилежного значіння. Надалі, певно, це питання на тім і полягатиме, щоб точніше розмежувати обсяг застосування обох конструкцій, а не на тім, щоб спинитися на якійсь одній. Умов для застосування тієї чи тієї конструкції де-

кілька — тут важить і лексичне значіння дієслова, і лексичне значіння додаткового іменника, і функція його в реченні, тільки ніяким чином не визначає тут сама гола формула „іменник дієвої особи чи взагалі живої істоти при перевмних дієприкметниках і дієсловах". З цього погляду приклади з „від", наведені в згаданій праці проф. Є. Тимченка, зовсім не одновартні, бо іменники в „від цісаря дарований", „від бога присланий" визначають не обов'язково дієву особу, а вихідний момент, дальшу причину дії, отже й стоять вони в ближчій асоціяції з такими виразами, як „іти від кого", а далі „засмажений від сонця", „від пилу сірий" і т. ін. І зовсім звичайні в українській мові такі конструкції, як ото „від кого дарований", отже й „від кого переказаний, записаний, везений, несений..." Але засіб, ближчу причину визначає орудний у таких виразах, як „їду конем", „передаю Іваном", „щасливий долею" тощо. Як не далекі, здається, значіння орудного в цих останніх прикладах, а все ж їх зближає до себе основне значіння конструкції супроти попередніх конструкцій з „від". Правда, й поміж цими обома рядами немає великої відрубности, бо можна ж сказати не тільки „засмажений від сонця", а й „засмажений сонцем", але в тім то й річ, що це вирази не цілком однозначні: у першій конструкції „від сонця" причина дальша, „сонцем" — причина ближча, інак сказати, „засмажений від сонця" стоїть у ближчій асоціяції з „засмажився від сонця", а „засмажений сонцем" — з „сонце (його) засмажило".

Знов же зовсім природний в українській мові орудний особи, коли вона визначає дальшого діяльника, власне засіб, як „переданий сестрою" (= через сестру), „надісланий хлопцем", „одержаний кур'єром" і т. ін. Алеж і менше властивий українській мові орудний безпосередньо-дієвої особи не завжди можна одмежувати від орудного засобового, і ми не маємо підстав забракувати конструкцію з орудним при перевмному дієприкметникові на **-но, -то** у такім, напр., контексті П. Мирного: „З ляхами панами ми билися, рубалися, вставали, як один чоловік... На віщо? На те хіба, щоб нас нашою ж старшиною побито, у неволю повернено?" (Хіба ревуть воли т. І. ч. 2, ст. 102). Тож не можна так безоглядно забракувати й фрази „Це вже подано ним до відома" (О. Курило. Уваги[8] ст. 43). Дужче надаються до конструкції з орудним при перевмних дієприкметниках збірні іменники, як народ, влада, уряд, а також назви тварин. Та навіть і в випадках, найменше властивих народній мові, як „ким зроблений", конструкція ця не більше штучна (якщо не менше), як „від кого зроблений". На своєму місці ж вони обидві добрі і навіть при

тім самім дієприкметнику можуть бути разом, як цілком нормальні й доречні, напр., „ним переданий від Академії лист“ *).

Коли знищити конструкцію через те тільки, що її недоречно вживають, або надуживають, або вона мало властива народній мові, то тоді довелося б багато чого викинути з української мови. Хіба не калічать невірним уживанням конструкції з безпідметовими реченнями на **-но**, **-то**, вивішуючи, напр., на крамницях таблички „Крамницю зачинено“, наче її фінінспектор чи що зачинив, коли вона простісінько собі на час „зачинена“? А чи багато ви знайдете (та й взагалі чи знайдете) в народній мові так званих назовних речень („Штах, ріка, зелена вика..“)? Зокрема щодо безоглядної орієнтації на народню мову, то вона так же небезпечна, як коли б в архітектурі на все дивилися з погляду, мовляв, „звичайної“ селянської хати. Така орієнтація в мові неминуче зведе її на ступінь мови для „хатнього вжитку“.

22. VI. 1928.

*) Про обидві ці конструкції в літературній мові докладно сказано в моїй книзі „Норми української літературної мови“ § 167.

Олекса Синявський.

КОРОТКА ІСТОРІЯ „УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ“.

За початковий документальний момент досить довгої й складної історії „Українського правопису“ треба визнати постанову Ради Народніх Комісарів УСРР з 23. липня 1925 р.:

„1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: Бутвина В., Ганцова В., Голоскевича Г., Грунського М., Єфремова С., Йогансена М., Калюжного Н., Касяненка Є., Кириченка С., Коряка В., Кримського А., Курилової (Курило) О., Пилипенка С., Попова О., Річицкого А., Секунди Т., Синявського О., Скрипника М., Соколянського І., Солодуба П., Сулими М., Тимченка Є., Хвильового М., Яворського М., Ялового М.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діялектів, принявши за основу „Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук“, затверджені НКО УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участи у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціяльну конференцію для обміркування виробленого Комісією проєкта правил правопису“.

Таким чином, як бачимо, в цій постанові дано директиву як щодо напряму праці (синтеза), так і щодо методи праці (конференція). Цих ґрунтовних засад Державна правописна комісія трималася в усій своїй наступній праці, починаючи від організаційної наради, скликаної Народнім Комісаріятом Освіти вже 1 серпня того ж 1925 року в Харкові. На цій нараді взяло участь понад половину членів Комісії: Бутвин В., Ганцов В., Голоскевич Г., Єфремов С., Йогансен М., Калюжний Н., Касяненко Є., Попів О., Річицький А., Секунда Т., Синявський О., Солодуб П., Шумський О., Яловий М. Заслухавши інформацію О. Шумського про завдання Комісії та доповідь О. Синявського про плян

праці й обміркувавши питання всебічно, Комісія на цій нараді одностайно визнала, що перед нею стоїть питання ширше за впорядкування самого правопису в вузькому значінні слова, що їй належить упорядкувати літературну українську мову й щодо морфології тощо, оскільки ця мова в несприятливих умовах дореволюційного існування не могла набути належної одноманітности й сталости, так потрібних для органу державних і громадських установ, школи й науки. Та хоч перед Комісією питання нормалізації літературної української мови стало на весь свій зріст, кінець-кінцем їй довелося відібрати тільки найважніше з обсягу нормалізації мови, обмежившися головним чином на зоровій (писаній) формі окремих слів і їх рядів і відмовившися від систематичної нормалізації таких боків літературної мови, як ортоепія, наголос, не кажучи вже за синтаксу чи словотвір. Щодо наголосу, то вирішено подати його лише на прикладах до різних пра описно-морфологічних правил, при чім у випадках непевности, неусталености його на тому чи іншому слові зовсім не подавати, а в випадках рівнобіжности двох наголосів в тому самому слові — подавати обидва *). Елементи ж ортоепії довелося зрідка вносити головним чином у зв'язку з правописними питаннями і тільки в найважніших випадках і принагідно, чимало ж ортоепічних питань, як іще дуже непевних у самій мові і не висвітлених теоретично, і зовсім не зачеплено, як напр., про вимову зубних (*н, д, т*) перед *і* в чужих словах тощо.

Зате довелося внести в плян праці Комісії дещо й дальше від нормалізації літературної мови, але важне саме для тієї нормалізації й взагалі для піднесення й поширення літературної мови. Таким чином Комісія з першої своєї організаційної наради обмежила завдання нормалізувати літературну мову найпотрібнішим з утилітарного погляду, а також найменш сумнівним щодо його обов'язковости. Намічено поперше встановити український альфабет, подруге подати правила правопису слів у частині кореня, наростків і приростків (фонетика), потретє визначити закінчення відмінюваних слів (морфологія, почетверте встановити правопис чужих слів, поп'яте — власних імен, пошосте унормувати пунктуацію, посьоме встановити хоча б шкільну (елементарну) граматичну термінологію і, нарешті, повосьме додати ортографічний словничок. Тоді ж положено на окремих членів Комісії підготувати проєкти на кожний із цих

*) Проте у надрукованій книзі на власних українських і неукраїнських назвах наголоси часто не подані навіть і в випадках їх безсумнівности, і зовсім не подані на прикладах у розділі „Пунктуація".

розділів і переглянути їх в спеціяльно складених підкомісіях, куди ухвалено кооптувати нових членів: Вікула С., Волошина Г., Гладкого М., Дем'янчука В., Калиновича М., Ніковського А., Німчинова К. Пізніше по підкомісіях кооптовано ще Булаховського Л., Наконечного М., Ткаченка Б. На цій же організаційній нараді винесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західньої України: акад. В. Гнатюка, д-ра В. Сімовича, акад. Ст. Смаль-Стоцького.

Там же обібрана президія Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського мала координувати працю підкомісій і керувати справою взагалі. За секретаря в Комісії й президії був призначений від НКО П. Дятлів.

Ухвалений на тій організаційній нараді плян праці і обсяг її в основному залишилися непорушними до остаточного закінчення. Від одного тільки довелося Комісії далі відступитися, це від первісного наміру подавати до окремих правил правопису „стисле наукове пояснення для свідомого засвоєння їх". У процесі праці показалося, що, здійснюючи цей намір, часто довелося б подавати не „стисле" наукове обґрунтування, а тільки широке, на чому практичний характер книги дуже б стратив. Отже, такі пояснення брано на увагу лише в процесі наступної праці і тільки винятково залишано для тексту книги.

Перший пленум Комісії (після організаційної наради) відбувся в Харкові з 11. до 21. листопада 1925 року. Брало участь у нарадах понад 20 членів Комісії (з кооптованими) *). На цих нарадах докладно розглянено проєкти: В. Ганцова *Правопис невідмінюваної частини слова*, О. Синявського *Закінчення відмінюваних слів* та *Пунктуацію*, О. Куриловоі *Правопис чужих слів*, М. Сулими й М. Наконечного *Власні імення* та скомпоновану з кількох проєктів *Граматичну термінологію*. Усі ці проєкти зазнавали чималих змін, поправок, додатків, особливо ж останні 3, як найменш усталені в практиці і найбільше дискусійні.

Працею Комісії в її тих чи інших ухвалах керувало ясно усвідомлене завдання — у н о р м у в а т и мову і правопис і с п р о с т и т и останній на базі т р а д и ц і ї й п р и р о д и у к р а ї н с ь к о ї м о в и. Але намагаючися лише точно формулювати правила правопису й мови з метою

---

*) Бутвин В., Вікул С., Ганцов В., Гладкий М., Голоскевич Г., Дем'янчук В., Єфремов С., Йогансен М., Коряк В., Кримський А., Наконечний М., Німчинов К., Пилипенко С., Попів О., Річицький А., Синявський О., Соколянський І., Солодуб П., Сулима М., Ткаченко Б. Яловий М.

усунути в літературній мові зайву розбіжність, як наслідок боротьби різних діялектів, впливів, звичок і уподобань, Комісія мусила вважати на весь дотеперішній процес творення нашої літературної мови і не порушувати міжговіркового характеру її на догоду самій бажаній одноцільності й послідовності. Малося розв'язати дуже трудну проблему — поєднати супротилежні змагання в мові: доосередні й відосередні. Доосереднє змагання, прагнення єдиної літературної мови й правопису виявлялося на протязі всієї історії української мови нової доби і стало імперативним в останні часи, коли державно-суспільна функція мови настирливо вимагала від неї певної єдности, одноманітности, сталости. Алеж і відосередні змагання не менше властиві й законні в українській мові, бо хто ж зважиться заперечувати, що хоч і південно-східня (краще новоукраїнська) стихія лежить в основі сьогочасної літературної української мови, та остаточно формувалася й формується вона силами й засобами майже всієї етнографічної України, всмоктуючи поживні соки різних діялектів, і то не тільки з лексики. Тож треба було знайти розумний і доцільний компроміс, тобто уніфікувати мову так, щоб вона не відбігала народньої мови принаймні в її найголовніших діялектах, щоб вона була якнайближча до якнайбільшої маси народньої мови, а до всього того, щоб у її правописі і структурі без крайньої потреби не була порушена усталена традиція. Звичайно, не можна було забувати й за другий бік природи української мови — її історію, і ця остання не раз ставала в великій пригоді при вирішуванні найтяжчих питань мови й правопису. Але все ж треба зауважити, серед мотивів до того чи іншого вирішення завсіди щонайбільше важили й переважували утилітарні мотиви, зокрема й мотиви педагогічні.

Численний склад Комісії хоч іще й без належної репрезентації Західньої України значною мірою відповідав надзвичайно складному питанню: тут були люди з різних місцевостей України, з різними правописно-мовними поглядами й звичками, отже й дискусій при першому перегляді досить великого матеріялу було дуже багато. Майже не було такого уступу в рефератах, де б не спинялися й не висвітлювали питання з різних, часто з супротилежних поглядів. Ці дискусії були вельми корисні для справи, бо поперше дали всім можливість усебічно глянути на неї, а подруге показали, кому треба було, що для радикальних якихось змін у дотеперішній літературній мові й правописі немає ґрунту, що треба тільки докінчити й оформити понадстолітній процес творення нової літературної мови й правопису в межах завдання Комісії. Тут варто згадати

одну подробицю. На самому початку праці Комісії підкомісії було доручено переглянути й зреферувати справу з альфабетом. Ця підкомісія, визнавши несвоєчасність радикальної реформи в альфабеті, напр., переходу на латинку, зважилася все ж запропонувати невелику зміну в дотеперішній альфабет — викинути літеру *щ* як зовсім зайву. Комісія це й приняла до відома, але потім, через 6 засідань, сами ініціятори скасування літери *щ* відмовилися від своєї пропозиції, побачивши, що нехтувати традицію навіть у такій дрібниці і недоцільно і небезпечно.

Розглянувши весь матеріял, наостанці Комісія вирішила передати його на редакцію обраній трійці з А. Кримського, В. Ганцова й О. Синявського, доручивши останньому попереду звести, упорядкувати той матеріял та уложити в систематичний, суцільний збірник правил і вказівок. Ортографічний словничок доручено скласти Г. Голоскевичеві. Увесь упорядкований матеріял (крім словничка) редакційна колеґія з вищеназваних осіб та кооптованого Г. Голоскевича докладно переглянула в Києві (від 7. до 13. лютого 1926 р.), поробивши редакційні поправки та потрібні додатки в напрямі постанов і бажань Комісії.

За постановою першого пленуму Комісії опрацьований так матеріял мав бути надрукований як проєкт на ознайомлення ширших кіл заінтересованого громадянства, але з бажання Народнього Комісаріяту Освіти був скликаний 2-й пленум Комісії для нового перегляду другої редакції проєкту. Цей пленум відбувся також у Харкові 5—8 квітня 1926 р. з участю ще більшого числа членів, ніж на першому пленумі. *) Звичайно, дискусійних питань чимраз зменшувалося, як це видно вже з самого часу тривання нарад, що все спадав (порів. 1. пленум, нараду редакційної колеґії в Києві й цей 2. пленум). Найбільш дискусійним тепер був розділ про форму українських жіночих прізвищ. У поданому на розгляд 2. пленуму проєкті пропоновано встановити форму жіночих прізвищ від чоловічих із закінченням на приголосний та *-о* тільки з наростком *-ова (-ева, -єва)*, отже цим самим не визнано таких невідмінних форм прізвищ, як *(Ганна) Чуб* і т. ін. Після довгої дискусії на 2. пленумі значною більшістю голосів ухвалено ці останні форми прізвищ не тільки визнати поруч відмінних *(Чубова...)*, а навіть поставити їх на першому місці.

---

*) Булаховський Л., Бутвин В., Вікул С., Ганцов В., Гладкий М., Голоскевич Г., Дем'янчук В., Єфремов С., Йогансен М., Калинович М., Калюжний Н., Касяненко Є., Кириченко С., Кримський А., Наконечний М., Німчинов К., Попів О., Річицький А., Секунда Т., Синявський О., Скрипник М., Соколянський І., Сулима М., Ткаченко В., Хвильовий М., Шумський О., Яловий М.

В усій дотеперішній праці Комісії це було найгостріше розходження поміж певними групами членів її. *)

В іншому проєкт зазнав змін, поправок, додатків переважно у дрібницях, хоч було й їх чимало.

Третя редакція, зроблена за постановами цього пленуму, і була надрукована як проєкт українського правопису (з доручення Комісії виконав це О. Синявський).

Це — перший етап історії „Українського правопису".

З серпня місяця 1926 р. починається другий етап — широкої публічної критики проєкту. Половина двотисячного тиражу проєкту негайно по виході його була розіслана по різних наукових, педагогічних, громадських і шкільно-адміністративних установах, а також і до різних фахівців особисто і то не тільки в межах УСРР, а й по Західній Україні, СРСР і навіть іще далі. **)

Таким чином ознайомитися з проєктом і поробити свої зауваження могли дуже широкі кола і спеціялістів філологів і не агогів-практиків і всіляких інших робітників слова. Майже всі писані дискусійні матеріяли з приводу проєкту були зосереджені при редакції „Вістей" і здебільшого надруковані в спеціяльному додаткові до них під назвою „Український правопис (Дискусійний бюлетень)". Цих бюлетенів вийшло 5 №№ — 4. II., 20. IV., 4. V., 13. V., 21. V. 1927 р. Подекуди уваги на проєкт або взагалі з приводу впорядкування українського правопису й завдань Комісії друковано й по інших органах, напр., в журналі „Україна", в „Зап. Іст.-Філол. Відділу УАН". У бюлетенях надруковано 33 кореспонденції — рецензії й уваги на проєкт, крім того з 11-ох кореспонденцій тільки витяги — конкретні побажання. Усього ж на проєкт одержано понад 60 кореспонденцій, як від певних колективів (організацій тощо), так і від окремих осіб. Колективних — 9, в тім числі від Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Вінницької Окрінспектури, Луганського гуртка українознавців тощо. 24 кореспонденції від учителів, 4 від редакторів та перекладачів, решта від людей інших або невідомих фахів. Окремо слід згадати за друковані уваги академіків Ст. Смаль-Стоцького й А. Кримського та проф. Є. Тимченка.

Треба сказати, що значна скількість кореспонденцій (особливо колективних) з'явилася в наслідок дуже уважного ознайомлення з проєктом, докладних дискусій поміж чле-

*) Пізніше, уже на Конференції, справу з формою українських жіночих прізвищ розв'язано компромісово: не знехтувано й традиції села й нових звичок міста — див. § 77 „Українського правопису".

**) З решти тиражу висилано на замовлення інших установ і приватних осіб.

нами колективів на цілій низці спеціяльних засідань (напр., Уваги від Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові).

Щодо території тієї правописної дискусії, то вона дуже широка: кореспонденції надійшли не тільки з найбільших центрів (Київ — Харків — Львів), а й з провінцій (Донбас, Кубань, Поділля, Херсонщина, Слобожанщина, Волинь) і навіть із Канади. 3/5 кореспонденцій з теригорії старої України, 2/5 — з нової (східньої).

Загальний характер дискусії — надзвичайна різноманітність вимог і побажань. Серед побажань ширшого значіння, напр, виступають побажання, щоб унормовано й такі сторони літературної мови, як ортоепію, фразеологію, наголос, правопис власних імен людей. Одні вимагають, щоб усунено паралелізм у деяких формах, інші стоять за ще більше поширення їх, є вимоги зробити правопис більше етимологічним, але (частіше) бувають протилежні — за збільшення фонетичности; знов же інші стоять за „наближення правопису до наукового", або за принцип „пиши, як правильно говориш" і т. ін. Не менше розбіжности і в конкретних увагах до окремих розділів проєкту, і хоч із усього проєкту на 97 §§ тільки на двадцять один параграф немає порад щось там змінити, все ж не знайшлося а ні однієї пропозиції, що на ній би схолилося хоча б третина кореспонденцій, величезна ж більшість із них належить двом-трьом, а то й одній лише кореспонденції. Так, за те, щоб зовсім скасувати апостроф висловилося 10 кореспонденцій та ще 8 за те, щоб не писати його тільки по губних *); 9 — проти *є, я, ю, ї*; 8 — за точнішу передачу слов'янських прізвищ; 6 — за послідовне *и* в чужих словах; 8 — за розріжнювання *з* і *ѕ* в чужих словах; 6 — за послідовне *ля, льо...* в чужих словах; 8 — за приросток *с-* перед усіма глухими приголосними в українських словах; 6 — за *и* у назвуці під наголосом і т. ін. Така велика різноманітність вимог і пропозицій зовсім не характерна тільки для неспеціялістів, вона не меншою мірою властива й найкращим знавцям української мови, як от пропозиції ак. Ст. Смаль-Стоцького зовсім не сходяться з пропозиціями ак. А. Кримського й проф. Є. Тимченка, знов же й пропозиції останнього часто цілком суперечні поглядам ак. А. Кримського. Все ж треба відзначити, що в правописній дискусії більш одностайно виступали з своїми вимогами представники Західньої України, що пояснюється, очевидно, наявністю у них сталіших правописно-мовних традицій і звичок, бо вони ж мали свою школу.

*) Отже, за те, щоб по губних не писати апострофа, можна вважати, висловилося 18 кореспонденцій — це те, що найбільше об'єднало кореспонденцій.

Та можна сказати, що на однім всі учасники широкої дискусії сходилися, це на визнанні доконечної потреби впорядкувати український правопис і мову принаймні в розмірах проєкту. Про це часто так і заявляють, в інших же випадках за це свідчать сами оті поради так, а не інак розв'язати ту чи іншу правописну чи морфологічну тему. Самотою тут виступає лише акад. Ст. Смаль-Стоцький, не добачаючи ні можливости, ні потреби унормовувати граматичну сторону мови як морфологія тощо. На його думку потреба правописного усталення повинна обмежитися на точному визначенні графічної системи української мови (тобто на визначенні фонем і графем української мови) та випадків нефонетичности письма, хібащо з додатком іще ортоепічних вказівок.

У цілому за восьмимісячною дискусією над проєктом „Українського правопису" треба визнати велике значіння задля справи впорядкування правопису й мови у всеукраїнському масштабі. Ця дискусія, як голос сучасности, являє собою третю базу для справи і так само, як і ті перші (традиція й природа української мови), не дає жадних підстав до впровадження якихось реформ або взагалі різких змін у графіку, правопис, морфологію, що складалися довгий час на ґрунті всіх найважніших діялектів народньої мови і почали синтезуватися уже з 1905 р. в єдину міжговіркову й надговіркову літературну українську мову. Дискусія тільки за те й промовляла, що ту синтезу треба остаточно оформити, усталивши альфабет, унормувавши правопис і морфологію без зайвого порушення набутих звичок і одночасно з якнайбільшою увагою на живу мову різних етнографічних груп українського народу.

Тим часом змінився склад президії Правописної комісії, де головою з постанови Р. Н. К. став Народній Комісар Освіти М. Скрипник, а в члени її, замість П. Солодуба, введено А. Приходька та С. Пилипенка.

У початку травня 1927 р. президія Комісії взялася підготовляти правописну конференцію, куди постановлено запросити: по-1. усіх призначених і кооптованих членів Комісії, по-2. як репрезентантів західньоукр. земель акад. Ст. Смаль-Стоцького, д-ра В. Сімовича, письменника В. Стефаника, І. Панькевича та представника Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові і по-3. до 40 душ громадських діячів, професорів, учителів з різних місць Радянської України й СРСР.* Таким чином на Конференції малося бути

* А саме: акад. Дм. Багалія (з Харкова), проф. О. Багрія (з Баку), О. Бадана (з Харкова), проф. П. Бузука (з Менську), письм. О. Вишню (з Харкова), письм. М. Вороного (з Києва), П. Гладкого (з Ковина),

до 80 чоловіка. Як останній момент всеукраїнської дискусії над проєктом Конференція повинна була остаточно виявити голос сучасности і сказати своє авторитетне слово в такій важній і пекучій справі. Відкрилася ця Конференція в Харкові 25 травня 1927 р. і тривала 10 день. Брало участь на ній понад 50 чоловіка, в тім числі з закордонних українських земель акад. К. Студинський та д-р І. Свенціцький (від Наукового Т-ва у Львові) та д-р В. Сімович (з Праги). Хоч запрошеного представника Закарпаття І. Панькевича й не було, але натомість під кінець Конференції депутат Чехословацького парляменту від Закарпаття І. Мондок виступив на ній із привітанням від трудящих мас своєї країни і заявою, що „вами тут ухвалений правопис і затверджений Раднаркомом УСРР буде для нас законом, буде для нас величезним культурним придбанням, що всіх нас об'єднуватиме". Так само і Голова Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові акад. К. Студинський декларував свою і Наукового Т-ва повну готовість приняти правопис, ухвалений на Конференції, і всіляко прищіплювати його в Західній Україні як єдиний і всеукраїнський. І взагалі на цій Конференції доосередні правописно-мовні потяги, бажання порозумітися виявлені були представниками різних земель і різних культурних осередків досить яскраво і рясно, хоч, звичайно, не обійшлося й без боротьби за участь у літературній мові й правописі тих чи інших місцевих елементів.

акад. М. Грушевського (з Києва), педаг. В. Догу (з Києва), педаг. Г. Іваницю (з Києва), письм. В. Кириленка (з Києва), учит. Л. Ковалева (з Донщини), редакт. Г. Коляду (з Москви), виклад. І. Ліщину-Мартиненка (з Луганського), проф. Я. Мамонтова (з Харкова), О. Міверницького (з Харкова), учит. М. Мусія (з Гайворону), проф. А. Мурвичку (з Одеси), учит. Г. Омельченка (з Кубані), редакт. П. Пеця (з Харкова), виклад. В. Рахинського (з Вінниці), лект. В. Мороза (з Харкова), Д. Ревуцького (з Києва), проф. Є. Рудницького (з Харкова) учит. П. Савицького (з Тульчина), З. Висоцького-Степового (з Харкова), аспір. В. Чаплю (з Дніпропетровського), проф. Я. Чепігу (з Харкова), письм. М. Чернявського (з Херсону), проф. В. Щепотьєва (з Полтави), В. Щербаненка (з Харкова), проф. В. Юринця (з Харкова), проф. Д. Яворницького (з Дніпропетровського), критика Б. Якубського (з Києва), В. Ярошенка (з Києва), представника українського педтехнікума на Кубані і представника з Чорномор'я.

Зважаючи на вагу Конференції для нашого правопису, слід подати реєстр усіх наявних учасників її з означенням місця походження їх (за анкетними даними):

1. Бадан О. І., журналіст (Західня Україна)
2. Бойків І. О., педагог (?)
3. Бузук П. О., професор (Бесарабія)
4. Булаховський Л. А., професор (Харків)
5. Висоцький З. Т., журналіст (Дніпропетровщина)
6. Вишня О., письменник (Полтавщина)
7. Волошин Є. К., викладач (Київ)
8. Воронин М. К., письменник (Дніпропетровщина)

Почалася Конференція з вступної промови Народнього Комісара Освіти М. Скрипника, де була вказана основна мета і завдання з'їзду. Потім акад. А. Кримський прочитав доповідь „Історія українського правопису" та О. Синявський „Підсумки правописної дискусії" (найголовніше з останньої увійшло в оцю статтю).

Уже з дискусії вияснилося, та й у Комісії це позначилося, що в справі впорядкування й усталення українського правопису й мови найбільше заперечень і суперечок може виникнути в питаннях альфабету, правопису чужих слів і власних імен. Ці теми й на Конференції стали центральними, хоч, звичайно, маючи в своєму складі чимало таких членів, що в Комісії не брали участи, Конференція мусила частенько спинятися і на зовсім уже вияснених для Комісії питаннях, тобто до деякої міри повторити операцію 1. пленуму Комісії (див. угорі).

Особливо довго дебатовано питання про те, чи не перейти на латинський альфабет, хоч власне кажучи це питання і не входило в компетенцію Конференції, якщо стояти на ґрунті постанови РНК з 23 липня 1925 р. Та тільки дискусія та про латинку не була марна, бо багатьом прихильникам латинки дала можливість позирнути на справу з тих боків, з яких вони не хотіли або не могли дивитися, отже багатьох із них і витверезила. Кінець-кінцем, після дуже бурхливих і затяжних дебатів, за введення латинки замість дотеперішньої латинізованої кирилівки, голосувало лише 3. Але на тім справа з альфабетом іще не скінчилася, бо далі

9. Ганцов В. М., мовознавець (Чернігів)
10. Гладкий М. Д., природник (Чернігівщина)
11. Гладкий П. Д., учитель (Чернігівщина)
12. Голоскевич Г. К., мовознавець (Поділля)
13. Грунський М. К., професор (Харківщина)
14. Дем'янчук В. К., мовознавець (Західня Україна)
15. Дитлів П. Ю., службовець (Чернігівщина)
16. Йогансен М. Г., мовознавець (Харків)
17. Калинович М. Я., професор (Поділля)
18. Касяненко Є. І., журналіст (Полтавщина)
19. Кириленко В. Г., учитель (Чернігівщина)
20. Кондращенко С. О., педагог (Дніпропетровщина)
21. Кримський А. Е., академік (Волинь)
22. Ліщина-Мартиненко І. І., викладач (Полтавщина)
23. Мазуренко Ю. П., юрист (Донеччина)
24. Мізерницький О. М., педагог (Холмщина)
25. Мороз В. Б., педагог (Буковина)
26. Музичка А. В., професор (Західня Україна)
27. Мусій М. І. учитель (Західня Україна)
28. Наконечний М. Ф., мовознавець (Полтавщина)
29. Німчинов К. Т., мовознавець (Харківщина)
30. Пилипенко С. В., журналіст (Київ)
31. Плевако М. А., професор (Харківщина)
32. Понів О. І., професор (Харківщина)

дебатували й голосували за паралелізм латинки й теперішньої абетки, за заміну *й* на *j*, за усунення *я*, *є*, *ю*, *ї* зовсім або частково (тобто так, щоб їх залишити після приголосних, але скасувати у початку складу), за скасування літери *ґ*, за скасування *ї*, за введення нових знаків для середнього *л* та білябіяльного *в* і нарешті за нові окремі знаки на означення африкат *дж* і *дз*. Вже сама велика скількість пропозицій змінити альфабет показує на відсутність серйозних підстав переглядати альфабет взагалі, і всі вони кінець-кінцем відпали. Тільки останню з них — про заведення нових знаків для африкат *дж* і *дз* — трактовано з поважнішою арґументацією, але й на цім місці Конференція мусила поступитися перед традицією й залишитися при старім способі означування їх, визнавши, що хоч означити ці африкати окремими знаками й бажано було б, алеж щодо самої форми тих знаків, то суспільна думка ще не спинилася твердо на чомусь одному, щоб можна вже заводити до альфабету.

Не менше дражливим було питання з апострофом. В одному з перших засідань Конференції дуже значною більшістю голосів апострофа були скасували зовсім, але під кінець знов таки значною більшістю голосів відновили цілком, тобто в редакції надрукованого проєкту. Тільки спеціяльно обрана наприкінці Конференції „Комісія для погодження суперечностей в ухвалах Конференції“ висловилася була за те, щоб обмежити вживання апострофа, а саме, щоб його не писати зовсім по губних.

33. Приходько А. Т., юрист (Кубань)
34. Рахинський В. Т., викладач (Чернігівщина)
35. Річицький А. А., літератор (Дніпропетровщина)
36. Рудницький С. Л., географ (Перемишль)
37. Савицький П. М., педагог (Західня Україна)
38. Свенціцький І., науковий робітник (Західня Україна)
39. Секунда Т. В., інженер (Західня Україна)
40. Синявський О. Н., професор (Таврія)
41. Сімович В. І., професор (Західня Україна)
42. Скрипник М. О., професійний революціонер (Донбас)
43. Соколянський І. П., професор (Кубань)
44. Солодкий Н. Л., учитель (Херсонщина)
45. Студинський К. О., академік (Західня Україна)
46. Сулима М. Ф., професор (Харківщина)
47. Тимченко Є. К., професор (Полтава)
48. Ткаченко В. Д., аспірант (?)
49. Ткаченко Г. В., учитель (Київщина)
50. Чапля В. К., письменник (Дніпропетровщина)
51. Чопіга Я. Т., професор (Херсонщина)
52. Чернявський М. Ф., письменник (Дніпропетровщина)
53. Шумлянський Ф. М., професор (Поділля)
54. Щепотьєв В. О., професор (Полтава)
55. Ярошенко В. Г., мовознавець (Полтавщина)

З особливою увагою спинилася Конференція на деяких §§ розділу чужих слів. У питанні, як передавати *l* західньо-европейських мов, надрукований проект в цілому стояв на ґрунті „Найголовніших правил українського правопису УАН“, тобто в основу взяв наддніпрянський спосіб передавати *la, lo, lu*... переважно через *ла, ло, лу*..., як також і в питанні про чужомовне *g*, що його проект рекомендував у загальних іменнях передавати через *г*. Це саме ті правописні моменти, що чи не найбільше відокремлювали мову Західньої України від мови Радянської України та й взагалі Наддніпрянщини, бо ще й до революції тут здебільшого писали *зоологія* і т. ін. Треба зазначити, що серед членів Конференції було чимало представників закордонних земель українського народу (Галичини, Буковини), і в цих питаннях вони виступали досить одностайно. Настала уперта і затяжна боротьба, і слід сказати, що це було не стільки змагання двох правописно-мовних звичок, як двох культурно-історичних впливів. Щоправда, арґументація обох течій була досить різноманітна й ґрунтовна, але кінець-кінцем найістотніші мотиви відстоювати свої позиції в обох напрямів полягали в визнанні різних культурних впливів. Так, наддніпрянці, між іншим, доводили потребу писати чужі слова з пем'яким *л* тим, що українській мові властиве „середнє *л*“ і що таким чином через *ла, ло*... краще віддавати середнє або европейське *l*, ніж через *ля, ло*, але все ж найважнішим їх арґументом був той історичний факт, що найстаріші европейські запозичення в українській мові були візантійські, сприймалися ж вони тільки з *ло, ла, лу*... (порів. старі *прологъ, Платонъ, Лука* і т. ін.). Заперечуючи наявність „середнього *л*“ в західньо-українських говорах, наддністрянці знов доводили, що передавати европейські *la, lo, lu*... українськими *ла, ло, лу* — значить дуже згрубляти ті склади, без потреби віддаляючи такі слова від оригінальної їх вимови, а йшли ж і йдуть вони головним чином із Західньої Европи, головне ж, що здавна вже і транскрибувалися з *ля, лю*... (порівн. *ляментъ, пляцъ, Люцидарій*... в пам'ятках 16 — 18 ст.), навіть і слова грецького походження. Отже, стояло питання, яку з традицій — старішу (візантійську) чи новішу (західньо-европейську) визнати істотнішою для української літературної мови. Але питання ще ускладнювалося тим, що спинитися на першому для наддністрянців значило визнати надто велику залежність нашої літературної мови від мови російської, що звичайно сприймає західньо-европейські слова з твердим *л*. Виходило, західньо-европейські слова до нас ішли і мають іти тільки через російську мову, а не безпосередньо. Так само й для

наддніпрянців видавалося неймовірним попереробляти споконвічні наші *ла, ло...* в грецьких запозиченнях на *ля, льо...*, бо в їх очах це значило безоглядно підлягати польщині. Наслідком довгого ґрунтовного змагання з'явилося дуже непевне і власне значною мірою відповідне до справи голосування: 22 учасники Конференції стояло за *ля, льо...*, 20 за *ла, ло...* і 1 утримався. Очевидно, таку важну справу не можна було вважати вирішеною.

Аналогічно стояла справа й з *г — ґ* в чужих словах, хоч, правда, на Конференції голосувало за те, щоб чуже *g* передавати українським *ґ* значна більшість (26 за *ґ* і 10 за *г*), але це може й випадково, бож власне правопис *г — ґ* і *л — ль...* в чужих словах і з історичного боку і з фактичного ідуть як цілком рівнобіжні *).

Третім досить дискусійним питанням на Конференції, як уже й у Комісії, виступило питання, як передавати групи *-др, -тр*, чи *-дер, -тер* (*театр* тощо). Хоч воно й далеко дрібніше супроти попередніх, але викликало дуже жваві дебати і кілька разів переголосовувалось.

Чимало нападів було й на § 62 (*і — и* в чужих словах), але кінець-кінцем Конференція спинилася на проєкті, унісши тільки ту зміну, що і наростках *-ік, -іка, -ікум, -ічний* писати *і* в тих самих випадках, що у корені тощо.

Згадана вже „Комісія для погодження суперечностей в ухвалах Конференції", зваживши дискусію й наслідки голосування, визнала можливим висловитися й про ті найсуперечніші питання правопису чужих слів, а саме „Щодо передачі чужого *l*, доручити редакційній колеґії деталізувати це правило на основі „Проєкту" в напрямку ухвали Конференції" та „Щодо передачі чужого *h — g*, то визнати за потрібне повернутися до „Проєкту".

Як бачимо, на Конференції проєкт правопису чужих слів у найважніших своїх місцях хоч і не здобув якогось певного вирішення, але зазнав такої критики, що вимагав уже перегляду його в наступній редакції.

Значно змінила Конференція розділ „Правопис власних імен", надто у тих §§, де говориться про форми прізвищ і слов'янських (неукраїнських) географічних назов. Можна навіть сказати, що в цих останніх вирішення справи набуло протилежного характеру супроти проєкту, і коли

*) Не слід, звичайно, тільки думати, нібито всі „наддніпрянці" на Конференції стояли за *ла, ло...* та *г*, а всі „наддністрянці" за *ля, льо...* та *ґ*: не раз було й навпаки.

Щойно вживані терміни „наддніпрянці", „наддністрянці", як бачимо, не мали там вузького значіння походження члена Конференції, а значіння належности до тієї чи іншої правописно-мовної течії.

в останньому щодо цього помітний був нахил до надмірної „українізації“ слов'янських прізвищ та географічних назов, то на Конференції стався деякий ухил у другий бік. Але така була воля значної більшости членів Конференції.

Дуже дискусійна справа з формами жіночих українських прізвищ у Комісії, як уже зазначено, на Конференції була розв'язана компромісово.

Звичайно, Конференція внесла чимало ще дрібніших змін і поправок у проєкт, зокрема в граматичну термінологію та § 94, усунувши в останньому чимало технічно обтяжливих розділок.

Коли ми визнали за широкою публічною дискусією велике значіння для справи упорядкування української літературної мови й правопису, то за Конференцією, звичайно, слід визнати те значення ще більшим, бо перша власне точилася тільки, сказати б, навколо проєкту, а друга досить часто і розв'язувала правописно-мовні питання. Розуміється, велелюдна Конференція не могла точно вирішити й оформити геть усі питання, це вже видно і з тих побажань „Комісії для погодження суперечностей в ухвалах Конференції“, що наведені вгорі. Та й формально вона мала більше директивне значіння, являючи собою власне найвищий організований вияв голосу сучасности. На підставі дискусій і ухвал Конференції за постановою тієї ж Конференції остаточно оформити „Правопис“ мала вже президія Комісії. З цієї праці президії починається третій і вже останній етап історії „Українського правопису“.

Таким чином президії належало розібратися в спадщині Конференції *), себто застосувати до друкованого проєкту постанови й ухвали її, розв'язавши остаточно ті з них, що не здобули на Конференції повного вирішення. Насамперед слід зауважити, що склад президії (М. Скрипник, А. Приходько, А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко) щодо найдискусійніших питань на Конференції (правопис чужих слів) майже точно відбивав саму Конференцію, тим то й вирішення цих питань було досить затяжне. Хоч чимало було розходжень і на інших місцях постанов Конференції, та кінець-кінцем на них порозумілися, але довго ніяк не йшлося до порозуміння в отих дискусійних питаннях щодо правопису чужих слів. Ще справа з апострофом у президії не викликала великих розходжень, бо тільки один член твердо стояв на тім, щоб апострофа по губних не писати, решта членів (четверо)

*) Стенограми Конференції сягають понад 30 друкованих аркушів тексту.

погоджувалися на останній постанові Конференції, тобто вважали доцільним повернутися до друкованого проєкту, отже відновити апостроф цілком. Та далеко тяжче було вирішити справу з передаванням европейських *l* та *g*. Коли після довгих нарад і дискусій перед президією стали дві конкретні пропозиції — або повернутися до друкованого проєкту (тобто передавати чужі *la*, *lo*... через *ла*, *ло*... з деякими тільки винятками та чуже *g* в загальних назвах передавати через *г*), або приняти наддністрянський правопис (тобто з *ля*, *льо*... і *ґ*), то голоси членів президії розбилися так, що, здавалося, питання ці і не можуть бути розв'язані: за першу пропозицію подано 2 голоси, проти — теж 2 і один утримався, за другу пропозицію подано 2 голоси і 3 проти *). Та розхоження ці були такого роду, що навіть коли б одна з тих пропозицій і була принята перевагою одного голосу, то ледви чи можна б було вважати справу вирішеною. Треба було і тут знайти розумний компроміс, бо не випадало ж зовсім обминути в правописі такі важні на практиці моменти. І президія той компроміс ізнайшла в формулі, правда, зовсім незвичайній для дотеперішньої літературної мови, але, як це видно і з дискусії на Конференції і з голосування в президії, неминучій і, мабуть, єдино можливій за наших реальних обставин. Адже справа стояла в площі примирення, поєднання двох культурних впливів на український народ і українську мову — старого візантійського і нового західньо европейського. Знехтувати якийся з них у мові було ще тяжче, ніж відшукати таку правописну-мовну компромісову норму, що на ній погодилися б геть усі. Всім добре відомо, і президія не спускала того з ока, що походження слова — „грецьке" слово і „не грецьке" слово — річ часто важка навіть для спеціялістів-філологів, але все ж не було іншого способу, як визнати, що слова грецького походження, як здавна запозичувані з нем'яким *л* і *г*, так і слід передавати в українській мові через *л* і *г*, слова ж із інших европейських мов із середнім чи м'яким *l* перед *а*, *о*, *и* і в кінці складу та *g* передавати *л* м'яким та *ґ*. Хоч як може здатися ця формула штучною й трудною, але принято її в президії одноголосно, бо всі члени останньої пересвідчилися того, що тільки обопільними поступками можна остаточно знищити правописно-мовні розходження і справити нашу літературну мову в одно річище. Звичайно, це вирішення примушує на якийсь час геть усіх без ви-

*) Але слід відзначити, що голосовано ці пропозиції не зовсім так, як оце зформульовані вони, бо в кожну з них увіходив іще один спільний пункт: „при умові, що апостроф залишається в обоязі проєкту".

нятку українців дещо переучуватися, бо ніхто ж не звик до такого письма й вимови, як „клясична філологія“, „глосологія або лінґвістика“, „ґальванографія“ і т. ін., і немає сумніву, що деяка неусталеність, вагання у написах і вимові подібних слів буде довгенько, а почасти і завсіди, алеж у правописі чужих слів (та почасти й своїх) деяка неусталеність і вагання властиві усім живим літературним мовам. Життя, певна річ, дещо спростить цей правописний принцип, впроваджуючи, напр., послідовність на початках лише в часто вживаних комплексах грецького походження як *-грам-* (*-граф-*), *-лог-*, *-філ-* (*програма, графіка, епілог, логіка, філософ, філолог* і т. ін.), алеж кінець-кінцем правопис чужих слів повинні встановляти лише освічені люди, обізнані з чужими мовами, народні ж маси сприймають чужі слова, як і свої власні, так, як їх чують і бачать написаними. З погляду ж природи української мови компромісове розв'язання справи видається слушним, бо, напр., нем'якого *л* в українській мові далеко більше, ніж м'якого, отже коли б усі чужі слова передавати з *л* м'яким, то тим ми б порушили природні відносини *л* нем'якого і м'якого в мові. Та чи так, чи ін-як, ця формула правопису чужих слів повинна зламати на цім місці однобоку традицію і наддніпрянців і наддністрянців і згодом утворити нову й всеукраїнську традицію з елементів перших. Збіжить 5—10 років і багато з того, що тепер нам може здатися чудним, незвичайним, стане звичайним і органічним подібно до того, як давні запозичення в народній мові з інших мов нікого не вражають тепер тим, що в них буває і нем'яке *л*, і м'яке, і *г*, і *ґ*, напр., і *Кирило* (гр.), *Микола* (гр.), *паланка* (лат.), *лонтух* (нім.), *планка* (нім.) і *льох* (нім.), *пляшка* (нім.), *вершляг* (нім.); *Григор* (гр. γ), *Гапка* (гр. γ), *недошмиги* (нім. *g*) і *ґрунт* (нім. *g*), *ґанок* (нім. *g*) і т. ін., хоч іноді знов же й тут буває неусталеність: *лушня* і *люшня* (нім.) тощо.

Між іншим, слід відзначити, що перед остаточним переглядом у президії всіх намічених змін і додатків до друкованого проєкту, їх надіслано до Києва в редакційну колеґію, поповнену проф. Є. Тимченком та О. Куриловою. Майже чисто всі одностайні побажання цієї колеґії були приняті потім в президії *.

До 10 засідань треба було відбути президії на те, щоб розв'язати всі правописні питання. Зовсім не порушені по-

*) В цій редакційній колеґії взяли участь акад. А. Кримський, проф. Є. Тимченко, Г. Голоскевич і О. Синявський. В. Ганцова не було на цей час в Києві, а О. Курилова не взяла участи через хворобу і потім тільки надіслала до президії свої уваги листовно.

становами Конференції питання звичайно й на президії не були порушувані, і в остаточну редакцію вони ввійшли з проєкту без змін.

З усього сказаного ясно видно, що „Український правопис“ є витвір колективний у найширшому розумінні слова. Десятки людей із різних закутьів Радянської й позакордонної України брали найближчу участь у вирішенні правописно-мовних проблем, а сотні в дискусії. Серед членів цього колективного автора бачимо 2 Народніх Комісарів Освіти, 2 заступників їх, 5 академіків, 28 професорів і філологів-спеціялістів, 8 учителів (педагогів), 7 робітників преси й друку, 8 письменників. Суспільна контроля, як бачимо, була цілком достатня. Дуже складне завдання — знайти для літературної мови „середнє аритметичне“ звичок, бажань, інтересів людей з різних культурно-віддалених і політично-роз'єднаних частин української землі, і знайти, розуміється, без ушкодження природи мови й без непотрібного ламання традиції, все ж розв'язане. Принаймні про це може свідчити ставлення президії до „Українського правопису“: як уже сказано, в її останньому складі були прихильники крайніх протилежних течій, і в цілому вона досить точно відбила Конференцію, а проте текст цього „Українського правопису“ у цілому принятий на останньому засіданні її одноголосно. Це не виключає того, що в подробицях і дрібницях розходження поміж членами президії були до кінця і не раз їх розв'язувано більшістю тільки одного голоса, і напевно не тільки серед членів президії, ба й взагалі серед усіх українців не знайдеться жодного, хто б не був із чогось у „Правописі“ невдоволений, але це ж зовсім природна річ.

Наостанці годиться подати загальну характеристику „Українського правопису“ й разом відповісти на деякі закиди критики. Чим виправдується те, що від початку й до кінця трирічної праці Державна правописна комісія намагалася дати і нарешті дала те, що не є а ні український правопис, а ні українська граматика? Дивлячись на справу з становища нормального розвитку літературної мови, таке завдання, як усталити морфологію її, справді не можна виправдати. Взагалі літературна мова нормально складається поволеньки, і люди, носії її, власне й не відчувають тієї еволюції, мало відчувають навіть неусталеність її, бож та мова — то невід'ємна частина їх істоти, то вони сами. І нормування літературної мови за такого стану зводиться до академічно-педагогічних спроб визначити найбільше поширене й типове в мові, що і рекомендують, звичайно, як зразкове. Саме розуміння цього типового й зразкового в цих випадках більш-менш однакове, бо до-

осередні тяжіння при такому розвиткові літературної мови бувають дуже сильні. Неминучі мовні розходження й певні „правописні питання“ існують і за такого стану, та в ни мають більше академічний характер і спокійно дискутуються собі серед спеціялістів, мало або й зовсім непомі ні в літературно-мовній практиці, де minimum єдности й усталености є. Але в історії розвитку української літературної мови є такі моменти, що ніяк не дозволяють назвати її розвиток нормальним. По перше не й досі не зліквідоване політичне роз'єднання українського народу і подруге надзвичайна зміна значіння літературної мови в житті: з мови жменьки напівнелеґальної інтеліґенції до Жовтневої Революції волею цієї останньої вона стає органом державного й громадського життя цілої країни. Не можна ж не зважити на те, що десятки й сотні тисяч дорослих більш чи менш освічених людей, звиклих до досить упормованої російської мови, повинні (і не всі ж „повинні“ з примусу!) перейти на українську мову. Це, розуміється, ненормальність для життя української літературної мови, бо до цієї останньої ті люди неминуче мусять ставити такі ж вимоги, як і до звичної для них мови, алеж годі оцю ненормальність намагатися усунути чи бодай би хоч зменшити чимось іншим, як не унормуванням у межах можливого самої мови. Уже академічні „Найголовніші правила українського правопису“ зробили великий крок до того унормування, алеж вони охопили лише частину того, що потребувало негайного унормування в наших реальних умовах життя У величезній своїй більшості доросле населення вже не вчило і не могло вчити української мови так систематично й органічно, як то буває за нормальних умовин, воно здебільшого вчило й вчить її на практиці, отже й потребує не стільки систематичних курсів, як практичних довідників, та й для систематичного органічного вивчення (в школі) у нас бракувало твердої мовної бази, коли, напр., до виходу „Найголовніших правил українського правопису“ важко було знайти дві граматики, де б однаково відмінювано такі слова, як „ніч“, „радість“, а іноді так і той самий автор відмінював їх ріано в різних виданнях своєї граматики. От чому Державна правописна комісія визначила своє завдання та'к саме, а не ін як. Сама дійсність, повсякденне життя показувало їй, що до нормальнішого розвитку української літературної мови треба передусім впорядкувати зорову та значною мірою і слухову форму слів, отже визначити найпотрібніші з практичного погляду правописні, фонетичні, морфологічні норми для літературної мови. Адже це' база для літературної мови, а не теоретичні подробиці про фонеми й графеми

української мови й їх взаємини, та й пощо заглиблятися тут у те, що іноді не видне або сумнівне навіть із верховин науки? *). Та жадною мірою „Український правопис“ не має заступити систематичні курси української граматики від початкової до наукової, бо він між іншим призначенням має тільки полегшити й уґрунтувати появу й розвиток цих останніх. Не менше безпідставно було б думати, що „Український правопис“ виник із специфічних потреб „українізації“ і для неї, що цей правопис сам здолає навчити людей української мови. Комісія свідомо з одного боку й минула дещо навіть із того, що безпосередньо в'яжеться з правописом, але не стоїть на перешкоді розвиткові української літературної мови, або не так надається до нормалізації (напр., вживання великих літер), а з другого взялася внормовувати таке, що зовсім власне до правопису і не належить, як от морфологію або граматичну термінологію. Не все Комісія розв'язала однаково категорично й однаково повно, не все, певна річ, і якнайкраще, але досить застосувати „Український правопис“ до першої-ліпшої сторінки першого-ліпшого тексту української мови, щоб пересвідчитися того, як все ж багато правописно-мовних питань, непорозумінь і вагань усуває й розв'язує цей правопис.

Щодо свого одного з найголовніших завдань — спрощення правопису, то треба сказати, що Комісія далека була від тенденції спрощувати за всяку ціну, бо завсіди виходила з принципу — правопис для мови, а не навпаки, як і мова для людини, а не навпаки. Ніяким чином не мала Комісія за завдання своє дати елементарний правопис, і деякі подробиці з „Українського правопису“, а іноді й розділи, призначаються власне для спеціялістів, як авторів граматик, перекладачів із чужих мов тощо. Але ніколи не забувала й завдання дати такий матеріял і так, щоб із нього могла покористати й кожна більш-менш письменна людина.

---

*) Так акад. Ст. Смаль-Стоцький, критикуючи проєкт правопису, заперечує рацію вживання апострофа після *р* в таких словах, як „пір'я“ тощо супроти таких, як „рыбий“ тощо (див. „Україна“ 1—2 кн., за 1927 р. ст. 233), а проте на величезній частині території українського народу розрізняються як різні слова, напр., „звірі“ і „звір'я“, „повірю“ і „повір'ю“, як розрізняються „ушка“ і „юшка“ тощо. Також видається йому самовільним застереження не писати в присвійних прикметниках *-ін*, а самоволі тут жадної нема, коли зважити, що по українських говорах досить поширені форми „нянін“, „Галін“ тощо, що такі форми трапляються навіть у Грінченковому словнику („донін“, „тетін“), у Шевченка („Прісіне письмо“ — див. Т. Шевченко, Т. III, Листування, ВУАН, 176 ст.).

Як видно з усієї оцієї короткої історії „Українського правопису“, завдання, методи й умови опрацьовування книжки були настільки складні й трудні, що годі від неї сподіватися суцільности, простоти й послідовности звичайної книги: вона настільки ж складніша, наскільки колектив складніший супроти окремого члена його. Але тим самим настільки ж більша й вага книги.

Проф. М. М. Семенів.

ЛІТЕРАТУРА ПРО НОВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС ЗА 1929 РІК.

Рідко доводиться спостерігати серед широких кіл суспільства такий *інтерес* до мовних, зокрема *правописних питань*, як це ми могли бачити на протязі *минулого року*. Близько 500 тисяч примірників — такий тираж книжок про новий правопис, виданих в УСРР окремо (починаючи з 1-го січня до кінця 1929 року); сюди не увіходять статті, надруковані в періодичних виданнях. Найбільшу *продукцію* у видаванні правописної літератури виявили Харків, Київ та Одеса. Жваву участь у цій роботі взяли газетні видавництва, як от „Пролетарська Правда", „Комуніст", „Народній учитель" та „Чорноморська комуна". *Характером* своїм усі ці видання є здебільшого конспекти правописного кодексу, що мають за мету популяризувати новий правопис, дати пояснення до нього, абож курси-граматики, словники, а також статті на правописні теми в періодичних виданнях. При цьому можна спостерегти, що правописні порадники, спочатку товстенькі своїм обсягом, дедалі тоншають і з їхнього змісту видно, що автори їх намагаються дати читачам із широких мас якнайприступніші і якнайкоротші книжечки з правопису, згідно з старою приповідкою: „Велика книжка — велике зло", бо читач, особливо недосвідчений, може розгубитись у великій книзі і не простудіювати її всю.

Видавання книжок з нового правопису почалося після виходу в світ *«Українського правопису»* Державної Комісії для впорядкування українського правопису. НКО ДВУ X 1928 і 1929, що дуже швидко розійшовся. *М. Гладкий і В. Дубровський* склали корисний „Правописний словник — показник" до правописного кодексу. *) Скоро з'явилися *курси — граматики* української мови „за новим правописом": П. Горецького і Ів. Шалі (видання 7 і 8),

*) Рецензію на цей словник — показник написав *П. Горецький* в газ. „Пролетарська Правда", 3. XI. 1929, № 255.

О. Ізюмова (вид. 8 і 9). А. Москаленка (1 і 2 вид.), О. Синявського („Найголовніші правила української мови", 1 і 2 вид. і „Вчімось писати", 8 вид.) та ін. Та нас тепер цікавлять не граматики, а видання, спеціяльно присвячені новому правописові. До таких праць належить „Новий український правопис" (три видання) *М. Гладкого*, який може до певної міри замінити розпроданий правописний кодекс. *В. Журковський* в своєму „Практичному правописному порадникові" стисло й ясно подає цінні практичні поради, зокрема, як писати чужомовні слова; ця книжечка дуже корисна, особливо для тих, хто не знає чужих мов. *Методком Держкурсів Одеської Ділпрофспілки залізничників* випустив „Найголовніші особливості нового українського правопису" — таблицю, що до цього часу є найкоротшим і найдешевшим довідником українського правопису. Із популярно-викладеної книжки *М. Наконечного*: „Про новий правопис український" читач довідується про найголовніші зміни в правописі та про працю Державної комісії. Три видання: „Найголовніше з нового українського правопису" *М. Осипова* характером своїм нагадують книжку М. Гладкого. „Основи нового українського правопису" *М. Грунського* мають на меті дати в можливо популярній формі тлумачення головних правил правопису й допомагають читачеві усвідомити ортографію. Критичні уваги до нового українського правопису подає *С. Тимченко* в своєму огляді „Язикознавство" за 1928 рік у журналі „Україна", кн. 36, 1929, на с. 134—135. Книжка „Український правопис" *М. Грунського та Мих. Мироненка* містить у собі всі правила правопису в наочних таблицях з докладним переднім словом про значіння правопису та його реформ і з історичним освітленням правописних правил. Ще одно видання наочного характеру випустили *М. Васильківський та А. Лобода*: „Український правопис у графіках. Невідмінювана частина слова" (37 таблиць).

На всі ці видання, як і взагалі на справу такої великої ваги, якою є для народа реформа правопису, не могла не відгукнутися преса. 7 квітня 1929 р. *О. Ленковський*, умістив на сторінках Одеських „Известий" популярну статтю п. з.: „Зелена книжечка" про коротку історію реформи українського правопису та про найголовніші особливості нового правопису. Того самого дня в Києві в „Пролетарській Правді" (№ 80) з'явилася стаття *О. Синявського* „Український правопис", де автор пише про значіння правопису, принципи, що ними керувалася Державна правописна комісія, встановлюючи правопис чужих слів, та подає коротки уваги до книжки М. Гладкого: „Новий український правопис". Відповіддю на цю статтю була

ст. *М. Гладкого*: „З практики нового українського правопису“, („Пролет. Правда“, 6. VI. 929, № 127), в якій він говорить про спірні питання нового правопису. Зазначу ще маловідомий у широких колах надрукований у газеті „Красное Запорожье“ [1]) „Практичний порадник української мови“ в 24 лекціях-розділах; про правопис говориться в №№ 132, 137, 143, 144.

Застосування нової ортографії в школі торкається *Ол. Парадиський* в ст.: „Новий правопис у школі“, подаючи до цього методичні уваги (Шлях освіти, № 4, с. 99—105). Найбільше критика висловлювалася в справі написання чужих слів. Щоб задовольнити потребу мати відповідний довідник, *І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський* і *М. Трохименко* склали „Правописний словничок чужоземних слів“. Другий словничок чужомовних слів разом із правилами написання чужомовних слів і власних імен видав *Мих. Мироненко* („Новий правопис чужих слів і власних імен та правописний словничок“). В Одесі з-під пера *О. Ленковського* з'явився „Українсько-російський словник газетної мови“, [2]) який у 1929 році є чи не єдиним словником українсько-російським, писаний за новою ортографією.

Із підручників, пристосованих до навчання правопису в школі, треба відмітити „Розділові знаки“ *М. Грунського* та *Мих. Мироненка* з матеріялом до практичних вправ. Залишається сказати, що *Н. К.* умістив в „Шляху освіти“, № 11, с. 214—216, п. з. „Підручники з нового українського правопису“ огляд (неповний) з критичними зауваженнями до цих підручників.

Закінчуючи наш огляд, ми можемо висловити такі *побажання* щодо дальших праць з української ортографії: 1) видати великий правописний словник; 2) написати широкий коментар до „Українського правопису“ й тим задовольнити потребу викладачів мови — мати такий коментар, 3) разом із коментарем написати й видати окремою брошурою історію українського правопису.

5. II. 930.

ПРИМІТКА. Коли ця стаття була вже здана до друку, з'явилися праці акад. *Аг. Кримського* „Нарис історії українського правопису до 1927 року“ (Записки історично-філолог. відділу ВУАН, кн. XXV, 1929, с. 175—86) і *М. Мироненка* „Нариси з української мови“, 1929, де на с.с. 83—92 є розділ „Коротка історія українського правопису“.

М. С.

[1]) №№ 111, 114, 117, 119, 121, 126, 128, 130, 131, 132, 134, 137, 140, 143, 144, 146, 149, 153, 158, 161, 165, 168, 183, 185.

[2]) Зауважені в тексті словника головніші огріхи й пропущені слова надруковано в журналі: „Шквал“, № 41 за 1929 р.

ПРИНЦИПИ

редаґування мови й правопису Т. Шевченка та конкретні зразки (пропозиції).

Це доповідь, прочитана в текстологічній комісії при „Комітеті для академічного видання творів Т. Шевченка". З огляду на те, що оформлення тексту Шевченкових творів (правопис, пунктуація тощо) далеко не проста й легка річ і річ відповідальна, за постановою „Комітету" доповідь ця подається на суд ширшого кола компетентних людей. Складена вона головним чином на підставі Шевченкових автографів з одного боку та даних останнього з кращих і самостійних видань Шевченка, а саме видання „Книгоспілки" 1927 р. (Т. Шевченко, Поезія. Т. I—II) з другого. Читати цю доповідь без названого видання під рукою зовсім не можна, бо на це видання доповідач раз-у-раз посилається, і зрозуміти його пропозиції й уваги здебільшого можна тільки маючи перед очима вказуване місце I чи II тому.

Коли б хто побажав подати свої уваги з приводу поставлених у доповіді питань самому „Комітетові" чи його текстологічній комісії, то це можна зробити пишучи на адресу редакції цього збірника.

1. Джерела для вивчення Шевченкової мови й правопису дуже не одноманітні: твори раньої доби не дійшли до нас у автографах, і на цих творах знати сліди мови й правопису редакторів і видавців їх.

Крім того й на автографах позначаються різні впливи на Шевченкову мову й правопис у різні періоди його життя, напр., пізніше Шевченко пише „що", хоч раніше тільки „шо", в останні роки життя часто *і* (німий...), але дуже рідко до заслання тощо.

2. І становище тогочасної української літературної мови й правопису і зокрема надзвичайна безсистемність Шевченкової графіки, надто щодо пунктуації, повна байдужість його до правописних питань (про це свідчить, напр., те, що йому ні в того, ні з сього „полюбилась" безглузда Корсунова графіка — див. Т. Шевченко т. III. Листування, ст. 207) не дозволяють спинитися на одному якомусь принципові в питанні, як установити текст Шевченкових творів для загального вжитку. А проте й сумніву не може ж бути, що найважніше джерело для характеристики його мови — це його автографи, а найважніше джерело для правопису — норми сьогочасної літературної мови.

3. Виходячи з попередніх сконстатувань і засад усі мовно-правописні питання Шевченкової мови можна звести до двох основних категорій:

Поперше все те в мові й правописі Шевченкових творів, що може бути витримано зодноманітнене за сьогочасними літературними нормами без порушення істоти Шевченкової мови, зокрема без шкоди для віршів і рим, і треба послідовно зодноманітнити в інтересах користування.

Подруге все те, що становить особливість Шевченкової мови, Шевченкового стилю, зокрема ухили від норм з вимоги рим і ритму, повинно залишитися, хоча б і всупереч із сьогочасною літературною мовою.

Уся підготовча праця до академічного видання (щодо тексту) творів Т. Шевченка і повинна полягати в точному визначенні рядів і віднесенні їх до однієї з указаних категорій.

Крім того, слід повиправляти безсумнівні помилки й недогляди й упорядкувати пунктуацію.

4. Виходячи з автографічних даних поперше, а подруге з тексту вказанного двотомного видання „Поезії" (Книгоспілка 1927 р.), пропоную для академічного видання поезій Т. Шевченка застосувати сьогочасний український правопис, отже зокрема (подаю тут такі правописно-мовні ряди й окремі явища, що не одноманітно або не певно віддані в автографах, або не послідовно проведені в указаному виданні Книгоспілки):

А. 1) У закінченнях дієслів **-ться, -шся,** у закінченнях іменників **-чці** тощо, отже „проспишся", а не „проспися", як у І. томі того вид. на 404 стор.

2) **р** у кінці складу завсіди тверде, отже „ушквар", а не „ушкварь", як у І. 112; також „звіром", „звіри", „бур", „бахуром" І. 260, 284, II. 297, 335, 362.

3) „утекти", „утекла" і т. ін. (І. 258)

4) „збирати", „умирати" тощо (І. 315, II. 368)

5) „виїжджає", „бряжчить" (І. 67, II. 65, 362, 390)

6) „швидше" (І. 380, II. 59)

7) „інший", „ірій", „іскра" тощо, „деякий", „дехто"...

8) „нуте", „кете", „нум", „нумо", „нате" (див. І. 116, 127, 141, 270)

9) „книжний", отже не „книжньої", як у І. 166

10) „щовечора", „щодень божий"

11) „замість" (І. 176)

12) **-увати -уватий**, отже „узлуваті", а не „узловачі", як у І. 333, 338, II. 290, 346)

13) **с** перед **к п т х,** отже „зцілющий" (І. 245, II. 111)

14) у прикметниках множини **-ії** („дівичії" І. 220)

15) „свіжомолодий", „тисячоглавий", „давньоколишній" (І. 259, II. 374)

16) „люди", „шинеля", „взявши", а не „люде", „шепеля", „взявше" (II. 269, 300, 346, 382)

17) „тоді", „ніде", а не „тойді", „нігде", як у автографах

18) „христитися", „охристили", як часто і в автографах (І. 195, 375, II. 277)

19) „манюсінький", а не „манюсенький" (І. 314)

20) прислівники „надворі" (І. 85, II. 98), „докупи" (II. 312, 409), але „на вік", „на віки", „одинні до віку" (І. 168, 201)

21) „заґелкали гуси", „ґел-ґел", „ґрунт", а не „загелкали", „гел-гел" (І. 218, 258, II. 61)

22) „Києва", „аніж", „а ні", „де то", „пошта", „по-свойому", „мельник", „ще б", „де ж", „зима", „надхне", „тричі", „чотири" (І. 107, 112, 313, II. 110, 118, 177, 189, 350, 352, 377, 424)

23) „Отакий", але „от такий" (І. 24, 239, 284)

24) „нема Січі", „матері" (II. 50, 365)

25) „звів єси", „оддав єси" (І. 253, 449)

26) Чужі слова щодо **і — и — ія** за „Українськ. Правописом": „тіяра", „банкір", „Тіверіяда", „Віфлеєм", „Пріяп", „Кіпріда", „Алкід", „Сіракузи", „Скіфія", „Тібр", „хітон", „Ніл", „піраміди", „вісон", „дріяда", „Ефрат", „маркіз", „ундир" (І. 255, 258, II. 285, 286, 287, 288, 298, 299, 322, 325, 334, 342, 404, 409, 420)

Але „Аттила" І. 259

27) „В'ячеслав" (І. 259, II. 361, 377)

28) „Констанц“, „Констанца“, „констанцький“ (I. 254, 258, 259).
29) „на́ що́“, „за́ що́“, „на віщо“
30) „понадвір'ю“, „попідвіконню“, „попідтинню“ (I. 324)
31) „що“, а не „шо“, як майже завсіди в автографах, але зазначити в таких місцях, як „що ще є країна“, що в автографі „Шо ще є країна“ (Сон: У всяк. своя доля)
32) „дрижати“, „здригнутись“ (I. 257, 327, 377, 400)
33) послідовно „явір“, „погибіль“, „між“, „поміж“, „регіт“, „сім'я“, „осінь“, бо тут о, е не архаїзми, а тільки прослідки північних говорів (в автографах майже завсіди „явор“, „семья“, „меж“ тощо). Порів. розд. Б. 10 (I. 69, 103, 209, 273, 391, II. 18, 88, 89, 287)
34) „харем“ (I. 194, II. 292)
35) „розхрістаний“, а не „розхристаний“, як у I. 186, 188, 190, 219, бо Шевченко в автографах не пише тут ы, і так це слово з і й треба писати взагалі. Див. II. 131
36) „насущний“ (I. 238, 329)
37) „вітати“ в значінні „прохати“ і „витати“ — „літати“ (I. 72, 236, 345).
38) „місце“, „місця“ на означення locus і „місто“, „міста“ на означення oppidum (I. 167)
39) „уздріти“, а не „узріти“ (I. 274, 808, II. 12, 99, 336, 421)
40) „сарацин“, „чеху“, а не „Сарацин“ (I. 259)
41) розрізнити „миро“ (I. 356, II. 296) і „мірра“ (I. 332)
42) „шепоту“, а не „шопоту“, як у I. 258 і навпаки II. 332
43) „месник“, а не „местник“, як у I. 251, II. 174, 228, 229
44) „помагати“, а не „помогати“ (II. 17)
45) „конати“, а не „канати“ (II. 52, 126, 190)
46) „крилас“, а не „клирас“ (II. 64, 75)
47) „християни“, а не „христ'яни“, як у II. 129
48) „берег“, а не „беріг“, як у II. 135
49) „Хвастов“, „хвиля“ (в авт. „Филя“...)
50) „галич“, а не „галіч“ (II. 194)
51) „задрипана“ (II. 219, 304, 385)
52) „три годи“... (так у вид. 1927 р. 19 разів на 3 випадки з -а, -я, отже краще послідовно -и, і)
В автографах теж, здається, з -и, -і частіше
53) слов'янізми „сирая“ (II. 281), „достойнопітая“ (II. 320), „нарік“ (ѣ ? II. 325, 349), „низпошли“ (II. 354, 355, 356), „ликуй“ (I. 152)
54) у дієприкметниках одне н: „утомлений“ (II. 286)
55) правопис із не (II. 311)
56) „мусила“ (II. 344)
57) „лучче“ (II. 376)
58) „зустрілася“, „сусіда“, „назустріч“ (I. 51, 54, 251, в авт. М. 49 „зостричають“, в М. 250 „сусиды“, а 336 „сосидоньки“)
59) „чорнило“ (в авт. М. 145 „чернило“)
60) „Польща“ (в авт. М. 330, 408 „Польша“)
61) „навприсядки“ (I. 141; в авт. М. 404 „навприсидки“)
62) „рятуйте“ (I. 106; в авт. М. 256 „ратуйте“)
63) „військо“ (в авт. М. 124, 252, 342 „висько“, але на 342 „військового“)
64) „згнущатися“ (I. 35 ст.; в авт. М. 311 і Б. 143 „згнущатися“)
65) „оксамит“ (I. 40.; в авт. М. 315 „аксамит“)

В. В інтересах заховання особливостей Шевченкової мови, рими, звукопису, пропоную зберегти, хоч би почасти й наперекір сьогочасним нормам, або як паралельні форми і в Шевченка:
1) „хожу“, „провожаю“, „похожати“, „посажений“ тощо (а не „ходжу“, „проводжали“ — I. 259, 24, 280, 347)
2) „Адамови діти“, „батькови сльози“... (I. 223)

3) „одностайне", „марне", „звичайне" (звичайно, там, де так і Шевченко пише, див. І. 208)

4) „матер", де це має відмінне значіння супроти форм „мати" і „матір", отже в спеціяльних виразах — „матер-божа", „матер-бога" тощо (І. 211, ІІ. 258)

5) „слов'яни" (І. 252)

6) „церков", де Шевченко так пише ради надання архаїчности в стилеві (І. 308)

7) „сторон" у вірші „ворони з трьох сторон" ради звукового ефекту (І. 295)

8) „чорноброва", де так у Шевченка ради рими, напр. „корова — чорноброва"

В інших випадках „чорнобрива".

9) „білолиця", де цього вимагає рима або звукопис, напр. „молодиця — білолиця" (І. 315, ІІ. 92, 152, 404). В інших випадках „білолица", як писав подекуди й Шевченко, напр., в автографі Б 91 ст. („білолицу"), 148 ст. („білолицая"), в авт. М. 317, 410 ст.

10) **о** замість **і**, коли це має значіння архаїзмів, чи запозичень: „мудрость" (І. 338), „Межигорського", „Межигор" (І. 284, ІІ. 195, 340), „Суботов" (І. 302)

Може слід залишати за автографами „кровавий"? (І. 329)

11) „це" — „се" за автографами

12) „зогнув" — „ізогнув" — „ізігнув" за автографами

13) „хотять" — „хочуть" за автографами

14) „хоч" — „хоть" за автографами (? ІІ. 210)

15) „булла", „конклав", „прелат" (І. 256, 258, 260)

Так само **г** в чужих словах: „герцог", „Штернберг", „Гонта", „галера", „колега" (І. 26, 259, 284, ІІ. 105)

16) Польські і російські вирази залишити за оригіналом або перводруками (І. 55, 95) і одноманітно відзначати їх курсивом (І. 299, 306, 307) і старим російським правописом (ѣ) (ІІ. 365)

17) „остатній" (І. 439, ІІ. 19)

18) Прислівниковий присудок „багатше стали" (ІІ. 59)

19) „бояра" (І. 41, ІІ. 102)

20) грецьке θ через ф: Скіфія (ІІ. 288), Афіни (ІІ. 293), Фавор (ІІ. 324)

21) „вспомни" (ІІ. 345)

22) „душою", „зорьою", „діжою", де цього вимагає рима (І. 5, ІІ. 127, 252, 328), але інде „душею" (І. 170, 333)

Може теж слід і „генеральшею", „Машею" (ІІ. 193, 253, 254)?

23) Приставні і вставні **г** і **в** за автографами (?): „по оріхи", „по улиці", „виострю", „вигострить", „на виграшку" (ІІ. 156, 307, 88, 157, 177)

24) „обнімались", „обійме", „найняла" за автографами (І. 101, 150, авт. М. 345, 350, Б. 158)

25) назовн.-знах. множ. „вісти" (за вимогою рими І. 33)

26) „Над Трахтемировим" (ІІ. 30)

В. Виправити як прості недогляди Шевченкові (а почасти, може, й видавців указаного видання):

1) І. на 179 стор. 5 р. зн. „пустували", а не „постували"

2) І. 207 ст. 1 р. зг. „Чигирине, Чигирине", а не „Чигрине, Чигрине" (вимога розміру: 8 + 6)

3) І. 226 ст. 13 р. зн. „з шкурою", а не „з шкорою" (порівн. — І. 237 ст. 6 р. зн.)

4) І. 226 ст. 7 р. зн. „опухла дитина голодная мре", а не „... голоднее..."

5) І. 314 ст. 10 — 13 р. зг. „вкрита", а не „вкрите" (вимога рими й синтакси)

6) І. 314 стор. 5 р. зг. „Побіжім", а не „Побіжим"

7) І. 268 ст. 2 р. зг. „стара" а не „стареча" (вимога розміру: 8 + 6)

8) І. 293 ст. 8 р. зг. „на той час", а не „на тої час"
9) І. 309 стр. 10 р. зг. „таки й було наше", а не „таки було й наше"
10) І. 326 стр. 3 р. зн. „І став у порогу", а не „І став у порога" (за вимогою рими, а крім того в Шевченкових автографах звичайно „у порогу")
11) І. 328 ст. 5 р. зн. „на дні моря поля", а не „...поле" (за вимогою рими, та й синтакса української мови і Шевченкової зокрема промовляє за те)
12) І. 201 ст. („Одинні до віку", а не „... до віка" (вимога рими, і граматично так краще)
13) І. 302 ст. 2 р. зг. „Полетімо", а не „Полетимо" (вимога змісту, а автограф, певно, ненадійний, бо „и" у Шевченка визначає і „і" і „и")
14) І. 412 ст. 10 р. зн. „Одружімось", а не „Одружимось" (див. 13)
15) І. 338 ст. 14 р. зг. „Якби ви вчились", а не „Якби вчились" (вимога розміру: 9 + 8)
16) І. 339 ст. 8 р. зг. „І Шафарика і Ганку" а не „... Ганка"
17) І. 378 ст. 4 р. зн. „будь ти з нами", а не „буди ти з нами"
18) І. 387 ст. 6 р. зн. „та у шкапу", а не „та в шкапу" (вимога розміру: 8 + 6)
19) І. 392 ст. 13 р. зг. „дочку на хорта", а не „... на хорти" (?). Порівн. І. 106 ст. 12 р. зг
20) І. 409 ст. 2 р. зг. „щоб ти зробив", а не „щоб зробив" (вимога розміру: 8 + 6)
21) Чи не слід виправити й „Летим" в І. 225 ст. 15 р. зн. на „Лечу"? (порівн. ib. ст. 224 ряд. 5 зн., ст. 228 ряд. 5 зг., II зг., ст. 230 ряд. 8 зн.)
22) II. 42 ст. 2 р. зг. „Протанцював", а не „Потанцював". (?)
23) II. 51 ст. 14 р. зг. пропущено „було" (див. Доманицький)
24) II. 224 ст. 1 р. зг. треба „сірі" (вимога розміру)
25) II. 256 ст. 7 р. зг. в авт. „Ни не далабъ", отже треба надрукувати „Ні, не 'ддала б". Може так треба й на 224 стр. 9 р. зн. „'ддала"?
26) II. 229 ст. 17 р. зг. замість „і" треба „й" (вимога розміру)
27) II. 243 ст. 1 р. зн. „Так, так .... не вбога"
28) II. 294 ст. 4 р. зг. „співає" (вимога розм.)
29) II. 334 ст. 15 р. зг. „очима" (вимога рими й граматики)
30) II. 336 ст. 4 р. зг. „хати"
31) II. 340 ст. 15 р. зн. „зайшла"
32) II. 230 ст. 2 р. зг. „На тую Вкраїну" (порівн. ст. 231 р. 4 зн.)

Г. Перевірити за іншими автографами і виправити коли вони дозволяють:

1) І. 257 ст. 16 р. зн. „над твоєю вічно славой"
2) II. 177 ст. 13 р. зг. „гарне" на „горне"
3) II. 255 ст. 8 р. зг. „Аже ж" чи „Адже ж"
4) II. 348 ст. 8 р. зн. „рек" чи „рѣкъ"
5) II. 349 ст. 3 р. зн. „розтнуть"
6) II. 349 ст. 2 р. зн. „і кров'ю вашою"
7) II. 362 ст. 5 р. зг. „тріщать"
8) II. 409 ст. 11 р. зн. „одиначку"

Ґ. Встановити більш-менш одноманітну пунктуацію, орієнтуючись на сьогочасні пунктуаційні норми. Зокрема поробити такі поправки до названого видання „Поезії" 1927 р. (але це не все):

1) У цілому ряді випадків повиправляти більші розділові знаки, напр.:

а) І. на 286 ст. 13 р. зн. треба двокрапку або риску замість середника (у Доманицького поправніше: кома і риска)

б) І. на 176 ст. 11 р. зн. треба середник, а не двокрапку (і в Доманицького двокрапка)

в) І. на 177 ст. 9 р. зн. треба риску після „доля" (у Доманицького тут —)

г) І. 306 ст. 13 р. зг. треба „Приїхало“ без крапки

ґ) І. 311 ст. 13 р. зн. треба кому замість крапки (кома і в Доманицького)

д) І. 354 ст. 6 р. зн. в кінці : (: і в Доманицького)

е) II. 51 ст 5 р. зг. замість крапки треба кому (див. Доманицьк.)

є) II. 221 ст. 2 р. зг. замість крапки треба кому.

ж) II. 246 ст. 4 р. зг. після „байрак“ коми не можна ставити (може тоді риску?)

з) II. 349 ст. 10 р. зн. „правда-мста“

и) II. 361 ст. 4 р. зн. замість риски треба кому, чи що (див. Доманицький)

і) II. 369 ст. 8 р. зн. замість знаку ! треба кому (див. Доманиц.)

ї) II. 377 ст. 2 р. зг. перед „у нас“ потрібна кома

2) Як безумовно зайві коми викинути треба:

І. на 156 ст. 2 р. зг. після „не минає“
162 ст. 6 р. зн. і 11 р. зг.
163 ст. 14 р. зг.
168 ст. 11 р. зн. і 8 р. зн.
193 ст. 12 р. зг. (тут можна, навпаки, додати ще кому).
251 ст. 4 р. зн. після „хату“
258 ст. 10 р. зн.
261 ст. 12 р. зн.
263 ст. 6 р. зг. і 6 р. зн.
265 ст. 9 р. зн.
285 ст. 4 р. зг. і 9 р. зн.
306 ст. 7 р. зг.
284 ст. 17 р. зг. в кінці і 16 р. зг. в кінці.
313 ст. 12 р. зн.
311 ст. 16 р. зг.
314 ст. 14 р. зг.
315 ст. 12 р. зг. (порівн. 6 р. зг.)
355 ст. 5 р. зн.
352 ст. 7 р. зн.
353 ст. 10 р. зг.
356 ст. 8 р. зн.
281 ст. 8 р. зг. (порівн. 6 р. зг)
86 ст. 11 р. зг. перед „хоч“

II. на 24 ст. 1 р. зг.
26 ст. 13 р. зг.
126 ст. 13 р. зг.
133 ст. 4 р. зн.
135 ст. 4 р. зн.
136 ст. 1 р. зг., 3 р. зг.
138 ст. 11 р. зг. у кінці.
143 ст. 5 р. зн.
174 ст. 9 р. зг., 1 р. зн.
219 ст. 2 р. зн.
258 ст. 8 р. зг., 1 р. зн. (?)
259 ст. 9 р. зг. (?) і 11 р. зн.
339 ст. 12 р. зг., 14 р. зг.
348 ст. 9 р. зг.
349 ст. 13 р. зн., 8 р. зн., 2 р. зн.
350 ст. 5 р. зг.
361 ст. 5 р. зг.
387 ст. 10 р. зг.
408 ст. 5 р. зг.

3) Бракує ком у таких місцях:

І. на 162 ст. 8 р. зг. на кінці, бо далі йде речення

194 ст. 7 р. зг. теж
251 ст. 8 р. зн.
264 ст. 9 р. зг. в кінці
265 ст. 9 р. зг. теж
266 ст. 12 р. зн. між реченнями
268 ст. 4 р. зг. в кінці перед новим реченням
274 ст. 8 р. зг. перед „мов"
277 ст. 3 р. зг. перед „похилився"
278 ст. 10 р. зн.
283 ст. 9 р. зг. перед „мов"
285 ст. 9 р. зг. в кінці
313 ст. 5 р. зн. перед „Пасте"
315 ст. 16 р. зг. перед „де"
354 ст. 8 р. зн. в кінці
II. на 53 ст. 5 р. зн.
63 ст. 8 р. зг.
332 ст. 14 р. зг.
334 ст. 1 р. зг.
360 ст. 10 р. зг. в кінці
362 ст. 4 р. зг.
409 ст. 9 р. зг. в кінці і після „Ні" 7 р. зн.

4) Одноманітніше вживати ком перед повторним (і не повторним) і, напр.:

I. на 121 ст. 4 р. зг. і 7 р. зг.
259 ст. 1 р. зг. і 2 р. зг.
347 ст. 2 р. зг.
II. на 20 ст. 5 р. зг.
133 ст. 7—12 р. зг.
303 ст. 8 р. зг. і 3 р. зн.
321 ст. 1 і 3 р. зг.
349 ст. 3 р. зг.
360 ст. 9 р. зг.
410 ст. 12 р. зг.

5). Одноманітніше вжити коми перед **та й**. а зрідка і перед **та**, напр., кома є в

I. на 8 ст. 4 р. зн., 33 ст. 7 р. зн., 128 ст. 10 р. зг., 134 ст. 11 р. зг., 164 ст. 1 р. зн., 202 ст. 7 р. зг., 266 ст. 3 р. зг., 421 ст. 8 р. зг.

Отже треба б і в таких місцях, як I. 155 ст. 5 р. зг., 197 ст. 3 р. зг., 276 ст. 2 р. зг.

Перед **та** кома лише зрідка буває доречна: I. 54 ст. 12 р. зн., II. 267 ст. 3 р. зг. Звичайно ж без коми, напр. I. 287 ст. 3 р. зн., 310 ст. 6 р. зг., то не слід би й у таких місцях: I. 311 ст. 16 р. зг,. II. 261 ст. 1 р. зг.

Див. іще II. 254 ст. 8 р. зн., 255 ст. 3 р. зг., 259 ст. 13 р. зн., 260 ст. 2 р. зн., 322 ст. 6 і 8 р. зг., 367 ст. 8 р. зн.

6) Одноманітніше виділяти комами відокремлені члени речення, неповні речення, напр.:

I. на 64 ст. 15 р. зг. „Її, чорнобриву, уже забува" (порів. 66 ст. 12 р. зн.)
125 ст. 13 р. зг. кому після „синій"
259 ст. 2 р. зн. кому після „кардинали"
258 ст. 1 р. зг. треба „зашипіли, мов гадюки, ченці в Ватікані," (порівняй там таки р. 7—8 і 9—10)
II. на 349 ст. 4 р. зн.
405 ст. 9 р. зн.
409 ст. 4 р. зг. кому після „мальована"

7) Одноманітніше виділити комами присловникове „може" напр.:

I. на 64 ст. 14 р. зг. поставити в комах, коли зважити на 67 ст. 9 р. зн.
92 ст. 9 р. зг. і 12 р. зг.

270 ст. 2 р. зн.
271 ст. 13 р. зг. і 16 р. зг.
II. 267 ст. 2 і 4 р. зг.

8) У деяких випадках за вимогою ритму виділити комою дієприслівники без додаткових слів, напр.:

I. на 86 ст. 1 р. зн. в комах „сумуючи" (пор. 87 ст. 6 р. зн.) але, звичайно, не треба в комах на 433 ст. 4 р. зг. або на 315 ст. 7 р. зг.)

II. 135 ст. 3 р. зг. і 1 р. зн.

Запропоновані принципи, а тим паче подані зразки до редакції Шевченкової мови можуть викликати сумнів щодо їх доцільности і науковости. У відносині матеріялу до тієї чи іншої групи можна вбачати довільність і суб'єктивізм, відсутність об'єктивних критеріїв, так потрібних для академічного видання. Та чи поділятимуть такий погляд з поверхового враження обізнані з Шевченковими автографами й спробами дотеперішніх видань творів Т. Шевченка? Ми певні, що ні, принаймні щодо основних принципів і найголовніших пропозицій.

Коли виходити з розуміння академічного видання Шевченкових поезій як установлення канонічного тексту їх, себто вибраного за певними принципами з кількох варіянтів як найпевнішого Шевченківського, то ми ніяк не можемо висунути такі принципи для встановлення тексту, щоб цілком поминути труднощі альтернативного вирішення окремих питань тексту. Такий твердий принцип міг би бути застосований при виданні альбома репродукцій (фотографічних) Шевченкових автографів з рівнобіжним передруком із дипломатичною точністю тексту друкованими літерами. І таке видання репродукцій усіх творів у всіх варіянтах річ цілком можлива й бажана, бо таке видання могло б притягти до справи вивчення Шевченка широкі кола дослідників не тільки різних місцевостей, а й народів. Але це не чільне завдання ближчого часу, що вимагає насамперед канонічного тексту Шевченкових поезій у звичайній для ширшого читача формі з академічно витриманою поправною орфографією, пунктуацією, графікою.

Шевченкових віршів ніхто й ніколи не передруковував точно за автографом. Усі їх правили в напрямі наближення до „загальновживаного" правопису в інтересах читача. Об'єктивні причини Шевченкового буття спричинилися до того, що його твори не вилилися з-під пера в формі цілком придатній для громадського користування не тільки в наш час, а навіть уже й тоді, коли вони писані. Так, пунктуація в Шевченка часто така незвичайна, що її ніякий видавець і ніколи не міг додержуватися, як це можна бачити вже з першої-ліпшої світлини з його автографів. Отож і не диво, що видавати Шевченкові вірші неправивши не можна. Але в тім то й річ, що правлять його звичайно не спираючись на якісь тверді норми й принципи, а більш-менш суб'єктивно. Тим то й знаходимо по різних виданнях Шевченка не тільки різний правопис, а й мову, напр., одні друкують прикметники з закінченням **-ий**, себто білий, такий... (у Празькому вид. 1876 р., в вид. Огоновського, Доманицького), інші дієслова на **-чять, -жять**, себто кричять, біжять (Франко, Огоновський, Семеренко), а то **-і** в назовному множини присвійних прикметників, себто „гріхи батькові" (Франко, Огоновський, Лепкий, останнє вид. Книгоспілки) і т. ін. І такого взагалі дуже багато, в тім числі й зовсім не властивого Шевченковій мові, а подекуди й сьогочасній правописно-мовній нормі. Істота ж, на нашу думку, академічного видання Шевченкових віршів у тім саме, щоб подати їх з одного боку в зрозумілій і звичайній для широкого читача формі, а з другого з захованням усіх найдрібніших нюансів Шевченкової не тільки мислі, а й мови, рими, звукопису. Тож насамперед слід знати, що в Шевченкових автографах істотне щодо мови, а що таке, що може бути стерте як неістотне. Адже в них

є не тільки органічні елементи Шевченкової мови й творчости, характерні для нього, а й випадкові явища, прості недогляди тощо. Коли перші можна і треба зберегти в непорушності, то другі в виданні для загального вжитку і наукових студій (крім спеціяльних лінґвістичних, розуміється) слід усунути з відповідним застереженням і поясненням на своєму місці.

На цих засадах і виросли подані пропозиції про редакцію Шевченкових текстів. Проте ніхто не повинен заплющувати очі на те, що труднощі при цім виникають іноді дуже великі і не неможливі помилки, принаймні в окремих випадках. Велика частина наших конкретних пропозицій для нас цілком обґрунтована, але є й неповні. Так, напр., пропонуючи в Шевченкових текстах послідовно писати тверде **р** в кінці складу („Кобзар", „ушквар"...), ми спираємося на той факт, що в його автографах тверде **р** взагалі буває частіше, ніж у східніх українських говорах, напр., він пише „ликаръ", „ликарувати", „базаръ", „ратуйте", „байструкъ". І хоч звичайно він пише „кобзарь", „шинкарь" тощо, але ще питання, чи не писав він так під чужим впливом? У кожному разі наведені факти з твердим **р** в його автографах дозволяють нам твердити, що застосовуючи до його текстів сьогочасну літературну норму („кобзар"...), ми не стираємо істотної і яскраво виявленої мовної прикмети Шевченка. А така прикмета, як **і** в „умірати", „збіратися" тощо хоч і зовсім яскраво й певно виявлена в його автографах як безсумнівна його мовна риса, настільки дрібна й неістотна, що ми не вагаючись наважуємося запропонувати її стерти звичайним тепер умирати, збиратися в інтересах читачевих звичок. Ні на одну мить не вагались ми пропонувати писати тільки „виїжджає" тощо, дарма що Шевченко ніколи так не писав, бо занадто певні ми того, що Шевченко тут тільки **ждж** вимовляв, писав же інак (**зж**) лише через вплив російського правопису. Не може бути сумніву й щодо **і** у назвуці („інший"...), бо це тільки правописна риса, а вимова тут і тепер **и** наперекір правописові, безсумнівно **и** в „христиться" тощо, як і багато інших пропозицій, але вже ми не можемо цього сказати про **і** в „явір", „між", „сім'я", надто коли взяти на увагу, що з другого боку ми пропонуємо залишати **о** в „Суботов", „мудрость" тощо. Тут ми самі визнаємо, що наші мотиви до пропозиції менш переконливі, а вони такі:

З огляду на звичайні в Шевченкових автографах **і** з **о** в ненаголошених складах („хутір", „плоскінь", „дрібний"...) ми бачимо в цьому органічне явище його мови (що цілком потверджується й сьогочасними діялектологічними даними), тим то такі його написи, як „яворъ", "семья", „межъ" видаються нам попросту неорганічними, випадковими. Шевченко міг їх, напр., писати підо впливом Яготинської української мови, а в Яготині він пізніше часто бував, і де є ці північно-українські мовні ознаки ще й тепер. Це ж щоденні звичайні слова, і в Шевченка, певно, вони були в формі „явір", „сім'я", „між". Але географічні назви як „Суботов", „Трахтемиров", „Очаков" Шевченко змалку міг чути з **о**, або пізніше сприймав слова з книжним **о** („мудрость"). Тим і варт такі форми слів у Шевченка зберегти.

Неістотним і випадковим видається нам і **о** в „шопоту", і тому ми пропонуємо замінити слово це на „шепоту", хоч і не обстоювали б цього дуже.

Та так чи сяк, майже всі наші пропозиції до редакції Шевченкових текстів ґрунтуються на двох об'єктивно істотних вимогах: подати його твори в соціяльно найпридатнішій формі і зберегти всі особливості його мови. Можливий невільний наш суб'єктивізм міг виявитися через недосконале знання з одного боку норм сьогочасної літературної мови, а з другого справжньої Шевченкової мови.

25/VI 30 р.

О. Синявський.

З М І С Т

Стор.

Передне слово 3

Елементи Шевченкової мови, їх походження й значіння Ол-а Синявський 7

Із студій над поетичними варіянтами. Гр. Майфот 52

На синтаксичні теми (з приводу орудного дієвої особи при перемних дієприкметникак). Ол-а Синявський 83

Коротка історія „Українського правопису". Ол-а Синявський 90

Література про новий український правопис за 1929 р. проф. М. Семенів 100

Принципи редаґування мови й правопису Т. Шевченка та конкретні зразки (пропозиції). Ол-а Синявський 113

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ — ДВОУ

ОБ'ЄДНУЄ ТИПІЗОВАНІ ВИДАВНИЦТВА:

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО ПІДРУЧНИКІВ „РАДЯНСЬКА ШКОЛА"

м. Харків, вул. Вільної Академії, 5.

ДЕРЖАВНЕ ТЕХНІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО

м. Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

ДЕРЖАВНЕ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРЧЕ ВИДАВНИЦТВО „РАДЯНСЬКИЙ СЕЛЯНИН"

м. Харків, Пушкінська вул. 24.

ДЕРЖ. ВИД-ВО СОЦІЯЛЬНО-ЕКОНОМІЧ. ЛІТЕРАТУРИ „ПРОЛЕТАР"

м. Харків, вул. Вільної Академії, 5.

ДЕРЖ. ВИД-ВО ДИТЯЧОЇ І ЮНАЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ „МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК"

м. Харків. 2-й Радянський пров. № 2.

ДЕРЖ. ВИД-ВО ХУДОЖНЬО-МИСТЕЦЬК. ЛІТЕРАТУРИ І ГРАФІКИ „ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

м. Харків, вул. Вільної Академії, 5.

ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО ВІЙСЬКОВОЇ І ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ „НА ВАРТІ“

м. Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО З ПИТАНЬ МЕДИЦИНИ І ПРИРОДОЗНАВСТВА. ДЕРЖАВНЕ МЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО

м. Харків, вул. Вільної Академії, 6/8.

ДЕРЖАВНЕ ВИД-ВО ПРОФЕСІЙНО-РОБІТНИЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

м. Харків, Палац Праці.

Організовує й сприяє пляновому розвиткові видавничої справи й поширенню через Укркнигоцентр видань так неперіодичного, як і періодичного характеру з усіх галузей знання: підручників, політичної, масової, наукової, науково-популярної літератури, а також канцелярійного й наочного приладдя та інш.

ДВОУ організовує науково-дослідчу й учбову діяльність з питань видання й поширення книжково-журнальної продукції.

ПРАВЛІННЯ ДВОУ:

м. Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

Ціна 1 крб. 30 коп.